

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A TARTALOMBÓL

HÓDI SÁNDOR: BECSVÁGY ÉS ÖNBECSLÉS

VARGA ZOLTÁN KISREGÉNYE

FÜLÖP GÁBOR VERSEI

FEJEZET BORI IMRE KRLEŽA-TANULMÁNYÁBÓL

GEROLD LÁSZLÓ: EGY SZEZON, KÉT SZÍNHÁZ

HAJNAL JENŐ PULAI FILMJELENTÉSE

BALOGH EDGÁR KÖSZÖNTÉSE

KÖNYV-
FILM- KRIKKA

1976

Szeptember

H Í D
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XL. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

Hódi Sándor: Becsvágy és önbecslés 985

Varga Zoltán: Hallgatás 996

Szerkesztői kommentár 1033

Fülöp Gábor versei 1037

Vass Éva verse 1041

Pusztai János: A sereg 1043

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Bori Imre: A Glembayak 1051

Gerold László: Egy szezón, két színház 1063

Hajnal Jenő: Néhány kivételről 1074

VITA

Fekete Elvira: Egy kancsalító irodalomszemlélet anatómiája 1083

BECSVÁGY ÉS ÖNBECSLÉS

Gondolatok élettevékenységünk tudatosságáról

HÓDI SÁNDOR

„Egy fiatalember, akiről eddig senki se tudott (itt az én nevem következik), jelent meg a dobogón, s „Az élet értelme másodfokú egyenletekben” című előadásában, tökéletes francia nyelven, megoldotta a világnak rejtélyét, amin eddig hiába fáradoztak a legnagyobb elmék — s mindezt oly egyszerű előadóművészettel, hogy a jelen volt világhírű színészek sírva tolongtak a dobogó felé, hogy kezet szoríthassanak az alig tizenhat éves zsenivel. . . . Ti nem tudjátok elképzelni, hogy valaki délelőtt mint főakadémikus előadást tart az egyetemi tanároknak, délután pedig elnyeri a hátúszás és függeszkedés világbajnokságát, mellesleg a rúdugrását is esetleg, hogy aztán este az ámuló közönség előtt hajlongjon, mely a Nemzeti Színházban ugyanezen ifjú drámájának ötszázadik előadását tapsolja orkán gyanánt.” És ez a rendkívüli ifjú, aki mindemellett feltalálta a Holdba repülő gépet és zenei virtuóz is, aki „időnként hanyag mozdulattal rúg be harminkét gólt” az ellenfél kapujába, ez a rendkívüli férfi — *lóg a szeren.*

Karinthy a benne és mindnyájunkban kicsit ott élő kamasz teljességre való törekvésének álmát és eszményét villantja fel a *Tanár úr kérem* idézett soraiban¹. Ez az álom, ezek a törekvések mint fénylő csillagok világítanak kamaszkorunk égboltján. Illés Endre értékelő szavait idézve: „Ez a vágy dereng itt sejtelmes, szemérmes fényvel. És a sorok között a felismerés sír, hogy a teljes valóság milyen könnyen torzul humorrá. Hogy a merész álmok, a vad pátosz, a nagy akarás önmagában csupán az élet egyik fele. És amikor az álom testet ölt: a testről kiderül, hogy halandó, a test ügyetlen, a csillag túl magasan fénylik, és a test — *lóg a szeren.*”²

¹ Halász László: Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 52. oldal.

² Idézi Halász László i. m. 48. oldal.

Ki ne vágyódott volna legalább gyermek- vagy kamaszkorában nagy-nagy teljesítményekre, ki ne érzett volna magában kielégületlen szomjúságot az elérhetetlen teljesség után: tudós, akrobata, politikus, sakkbajnok, operatőr, pilóta, színész, énekes és szónok ki ne szeretett volna lenni egy személyben? És Karinthyhoz hasonlóan, a lelke mélyén ki ne hitt volna időnként abban is, hogy mindehhez talán még is volna — még is lett volna — a képessége. Ez a dédelgetett vakmerő, vad, meg nem alkuvó eszmény, ez a csupa nagy dolgokat akarás milyen könnyen foszlik mégis semmivé. Nagyszabású törekvéseinknek, eszményeinknek később sokszor élő karikatúráivá válunk. Napi teendőinkbe veszve is csetlünk-botlunk, a képességeinket bármilyen csekély mértékben is próbára tevő helyzetekben elsápadunk, torkunk összeszorul, gondolataink összegubancolódnak, a régen vágyott és az élet felemelő pillanataiként elképzelt szereplési helyzetekben szintén sápadtan dadogunk, egészen jelentéktelen „nyilvános fellépéseinket” is mint az élet válságos perceit éljük át. Kamaszkori Én-ünk még rendületlenül hisz magában, alkotó hajlamainknak — még úgy tűnik — páratlanul széles távlatai nyílnak. A serdülőkor végére azonban már a hajlamok gazdagsága alaposan lecsökken, hogy felnőttkorra csupán vágyaink hajóroncsai maradjanak.

De még az is jó, ha vágyainknak legalább roncsai megmaradnak, ha ezek válnak életünk motiváló tényezőivé, mert általuk valamit még mindig megvalósíthatunk önmagunkból. Vannak, akiket a szüntelen önelemzés, a fokozott önkontroll, az önmagukkal szembeni túlzott kritikusság ver béklyóba, kioltva nemcsak nagyszabású vágyaikat, de elvékonyított önbizalmuk meglékeli már a tetthez érlelődő szándékot is. Velük szemben másokat a leplezetlenül vallott, sőt fennen hangoztatott túl erős becsvágy sodor magával, gyakran olyan körülmények közé, ahol végül is nem tudnak helytállni. Nyilvános kudarcaikat mint sorsuk zátonyra futását, pályájuk derékba törését élik meg, amit rendszerint testi-szellemi egészségük felborulása követ. Vannak aztán olyanok is közöttünk, akik megtanulják időben hamis szerénység mögé rejteni nagyszabású terveiket, s magukba zárva sikerül megőrizni hitüket vélt vagy tényleges képességeikben. Akik megtanulnak önmagukkal szemben elfogulatlanságot színlelni, kisebbnek mutatni magukat a hitük szerinti ténylegesnél, akik látszólag vállalják a beolvadást környezetük közepszerűségébe, látszólag konformizálódnak, s valójában szívós konoksággal küzdenek önmegvalósításukért, közülük — kedvező körülményekkel — még talán legtöbben váltják valóra kamaszterveiket.

Becsvágyunknak és önbecslésünknek életprogramunk kialakításában, életvitelünk meghatározásában, személyes sorsunk formálásában, divatos szóval — önmegvalósításunkban, döntő szerepe van. Az egyéni életút ívelésében játszott kulcsfontosságú szerepéhez aligha férhet kétség. Ennek ellenére társadalmi cselekvésünknek és magatartásunknak ez az alapvető motivációja alig szerepel kutatások tárgyaként, következésképp alig tudunk róla valamit.

A helyzet fonáksága nyilvánvaló. Mert hiszen mi sem természetesebb, mint az embernek önmaga, saját Én-je iránti érdeklődése. Olyannyira természetes ez, hogy önmagunk számára első és legfontosabb kérdés az: „Ki vagyok én?” Ezt az egyszerű és kézenfekvő igazságot már Szókratész felismerte, és filozófiai világszemléletének kiinduló elvéné tette a kérdést. Sőt, kifejezetten erkölcsi parancsot formált belőle: ismerd meg tenmagadat!³ Önnön mivoltunk megismerésének problematikája e korai felismeréstől kezdve az egész filozófiatörténeten keresztül az érdeklődés homlokterében állt. Platón, Descartes, Hume, Kant, Fichte, Hegel, s rajtuk kívül a filozófiatörténet megannyi kiváló szelleme mind nagy figyelmet szenteltek e kérdésnek. Érthetően, hiszen e kérdés körül gyűrűzött a szubjektum és az objektum, az ember és a világ, a tudat és a lét kölcsönviszonyának értelmezése. Annál meglepőbb, hogy Én-ünk, önmagunk megismerésének/megítélésének problematikája nemigen szerepel marxista megalapozottságú kutatások tárgyaként.

A téma iránti marxista filozófiai és pszichológiai „érdektelenség” azt jelentené, hogy a szocialista társadalmak embere már nem kíváncsi önmagára? Új társadalmi viszonyaink között öntudatunk, önismeretünk, becsvágyunk és önértékelésünk, tehát egyszerű és megismerhetetlen egyediségünk, Én-ünk problémája elvesztette volna aktualitását? Vagy talán a dialektikus és történelmi materializmus lényegéből következne, hogy individuális mivoltunkban másodrendűvé, sőt mint tudományos kutatási téma mellőzhetővé is válhatunk?

Szónoki kérdések, hiszen képtelenségük nyilvánvaló. Mert ha a történelem során valaha is kulcsfontosságú szerepet kapott a „Ki vagyok én?” kérdésének érdemben való megválaszolása, úgy az mindenképpen a szocialista társadalmi rendszer kialakulásának időszakáról mondható el. A szocialista társadalmi rendszer *lényegéből* következik ez, amely a tőkés — és minden korábbi — társadalmi viszonyokkal szemben minőségileg új emberi viszonyok kialakítására irányul. És éppen ezek az új emberi viszonyok csillantják fel az

³ Szpirkin, A.: Tudat és öntudat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974, 174. old.

individuum számára — a történelem során először — úgy önnön mivolta meghatározásának, mint önmegvalósításának reális lehetőségeit. Még kevésbé következik a marxizmus szelleméből az egyedi lét mibenlétének, érték- és értelemkeresésének tagadása. Hiszen éppen a marxizmus tárta fel minden korábbi filozófia hiányosságát, minden elmélet illuzorikus voltát, amely emberi mivoltunk, s ezen belül, egyediségünk megragadására irányult. Mint ahogy éppen a marxizmus tárta fel azoknak a törekvéseknek is minden reménytelenségét, ahogyan eddig — a társadalmi viszonyok megváltoztatása nélkül — hitte és szerette volna az ember realizálni vágyait és törekvéseit.

Nem feladatunk itt a dogmatizmus részletes elemzését adni, ahogyan és amiért évtizedekre visszatartotta a marxista filozófiai és társadalom-lélektani kutatásokat. Elég e helyen megjegyeznünk annyit, hogy a „személyi kultusszal” jelzett történelmi időszakban feláldozták az individuális lét minden problematikáját egy fiktív — mert deklaratív — közösségi lét „eszméjéért”, valójában a hatalmon levők partikuláris céljaiért. Az ily módon elárult forradalmi humanizmussal egyidőben, minden haladó — (ki)útkereső — gondolatot irtva és száműzve, a történelmi-társadalmi változásokkal felszínre dobott, az individuális léttel kapcsolatos kérdésekre kizárólag a marxizmus ideológiai ellenfelei kereshették a válaszokat. A későbbiek során aztán meg már azért nem foglalkoztak marxisták ezekkel a kérdésekkel, nehogy ideológiai ellenlábasság gyanújába keveredjenek. Mintha e kérdések már önmagukban is ideológiai fertőzés hordozóivá váltak volna.

A körülmények folytán így szorult háttérbe számos, életünkkel kapcsolatos fontos kérdés, köztük Én-tudatunk, s ezen belül önértékelésünk, becsvágyunk, önkeresési és önmegvalósítási igényünk problematikája is. Még sincs — mint sokszor állítják — valamiféle „lemaradásról” szó más ideológiákkal szemben. Mert noha a nyugati divatos eszméáramlatok — egzisztencializmus, keresztény perszonalizmus, strukturalista antropológia — nem kevés figyelmet szenteltek e kérdéseknek⁴, a helyzet paradoxona, hogy csak a marxizmus nyújthat tudományos alapot e kérdéskör érdemben való tárgyalásához, mint ahogy csak a szocializmus nyújthat reális alapot-feltételeket az öngizgatás gyakorlatához. Nem valami ideológiai „elfogultság” mondatja ezt, maga a valóság mélyebb elemzése győz meg bennünket ennek realitásáról.

⁴ Jaroszewski, T. M.: Személyiség és közösség (A személyiség kérdései a mai filozófiai antropológiában — marxizmus, strukturalizmus, egzisztencializmus, keresztény perszonalizmus) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974

A filozófusok hosszú évszázadokon keresztül emberi Én-ünket a társadalmi valóságtól független, önálló szellemi szubsztanciaként értelmezték. Nemcsak Én-ünket, de magát az embert is társadalmiságtól elvontan szemlélték. Ezt a szemléletet Marx részesítette radikális bírálóban, rámutatva arra az egyszerű igazságra, hogy bárhogy is értelmezze az ember önnön lényegét és mivoltát, értelmezésétől függetlenül társadalmi viszonyai döntik el, hogy ténylegesen mi és milyen. És hogy milyen, azazhogy konkrétan a magántulajdonra épült tőkés társadalmi viszonyok milyen feltételeket teremtenek az emberi létezés számára, ennek alapos anatómiáját is Marx adta meg.

„Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével — írja Marx. — Nem különbözteti meg magát tőle.” Az ember azonban „a maga élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi”. Életével szemben elvárásai, szándékai, tervei vannak. És éppen ezáltal, hogy tud életéről, hogy valamit akar életétől, „éppen csak ezáltal nembeli lény az ember”. Akarhat-e azonban bármit életével?

Céljait, önmagát az ember munkával, tevékenységgel tudja csak megvalósítani. Csakhogy a magántulajdon, ill. a magántulajdonra épülő társadalmi viszonyok az embert elidegenítik munkájától. Munkája nem szabad tevékenység. Szabad tevékenységét — s vele életét — fel kell áldoznia egyetlen kényszerű tevékenységért, pusztán azért, hogy fizikai, egzisztenciális szükségleteit kielégíthesse. Pusztán azért, hogy élhessen (megélhessen). Ilyen körülmények között az ember már nemcsak hogy nem rendelkezik szabadon életével, de „maga az élet /Leben/ (is) csak az élet eszközeként, létfenntartási eszközként (Lebensmittel) jelenik meg” számára. Az elidegenített munka azonban nemcsak az ember életét, de vele együtt az embert önmagát is, testét és szellemét, képességeit „neki idegen lényeggé, egyéni egzisztenciájának eszközévé teszi. Elidegeníti az embertől saját testét, valamint a rajta kívüli természetét, valamint szellemi lényegét, emberi lényegét”⁵.

Az élet elvesztése, eszközzé silányulása azonban tevékenységünk meghatározásának csak egyik oldala. Tevékenységünk ugyanis még mint saját egzisztálásunk eszköze sem pusztán önmagunkra tartozó: mindenkor csak más emberekkel való viszonyainkban ágyazottan kap értelmet, jelentőséget. Még akkor is, amikor az ember látszólag „önmagával áll szemben, akkor (is) a másik ember áll vele szemben”. Márpedig „az elidegenült munka viszonyában mindegyik ember a másikat ama mérce és viszony szerint tekinti, amelyben ő ma-

⁵ Marx és Engels Válogatott Művei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, I. köt. 24—25. old.

ga”⁶ él és tevékenykedik. Következményeiben ez konkrétan azt jelenti, hogy az ember nem csupán szabad tevékenységétől — életétől — van megfosztva, de még kényszerű tevékenysége is — eszközzé silányult élete is — egy abnormis viszonyokban gyökerező érték-szemlélet által meghatározott.

Mint látjuk, nem csupán az életfeltétel materiális oldala, de felépítménye: a környezet jogi-erkölcsi-etikai feltételrendszere is rányomja bélyegét életünkre. Aligha tekinthető ezért amorálisnak vagy akár antimoralistának az ember, ha eltűnődik: tulajdonképpen napjainkban miféle erkölcsi következményekhez szabjuk életünket? A kérdés bátor felvetését, történelmileg a szocialista társadalmak megjelenése, konkrét helyzetünket tekintve társadalmaink útkeresése teszi nemcsak lehetővé, de kényszerűvé.

Életünk a szituációk soha meg nem szakadó láncolata. S mi minden szituációban döntésre kényszerülünk. Honnan tudjuk, hogy mikor mit kell tennünk, hogy mikor mi a helyes magatartás? Mi segít bennünket, hogy helyes döntéseket hozzunk, hogy helyes cselekvési stratégiát dolgozzunk ki? Általában erkölcsi törvényeink látják el ezt a szerepet. Erkölcsi törvényeinknek kellene sugallniuk, hogy mikor milyen magatartást tanúsítsunk, milyen cselekvési stratégiát kell elfogadnunk. Az erkölcsi tilalmak és helyeslések lennének a „vezérelvek” a jövő felé való tapogatózásban. Csakhogy éppen olyan korban élünk, olyan társadalmi átalakulások közepette, amikor magunknak az erkölcsi kategóriáknak, tehát életünk legbensőbb „vezérelveinek” kell minőségi értékrendszer változáson átmenniük.

Történelmi-társadalmi helyzetünk miatt új erkölcsi eszménnyel kellene és lehetne már élnünk. Ehhez azonban nem kis bátorságra, becsvágyra és szilárd önbizalomra volna szükségünk. Bátorságunknak, becsvágyunknak és önbecslésünknek viszont erős tartópillérekre: szerves közösségi létre és létfeltételeinkkel adekvát, szilárd erkölcsi bázisra lenne szüksége. Egyikkel sem rendelkezünk. Így egyrészt a közösségi lét hiánya bénítja a cselekvéshez és önmagunk maradéktalan vállalásához szükséges bátorságunkat, másrészt magatartásunkat, cselekvési szabadságunkat a múlt örökségeként ránk maradt — s történelmileg már avult — erkölcsi kategóriák béklyózzák. Mégis döntésre kényszerülünk. Vállalni kényszerülünk a cselekvés kockázatát. Anélkül, hogy valami biztosítana bennünket afelől, hogy társadalmi létünk bonyolult ellentmondásai miatt, melyik döntésünk bizonyul majd célszerűnek, adekvátnak. És a választás, a döntés elől nincs menekvés. Mert döntünk még akkor is, amikor nem vál-

⁶ Marx és Engels Válogatott Művei, uo.

lalva semmiféle kezdeményezést, tétlenül, ölbe tett kézzel ülünk. Mert a céltalan tétovaság, a mulasztás is döntés. Még hozzá olyan döntés, amely sem erkölcsileg, sem eredményeiben semmivel sem biztosít életünknek nagyobb esélyt, semmivel sem jelent kisebb kockázatot a nyílt cselekvés vállalásánál.

Nincs konkrét cselekvési kódex. A kommunista erkölcsi kategóriák is inkább elvileg szolgálnak útmutatóul. Hiszen maga a kommunizmus is távoli jövő még. Vannak azonban olyan alapvető értékeink⁷ kellene minőségi értékrendszer változáson átmenniük.

A történelmi materializmus a társadalmi érdekekből kiindulva fogalmazza meg az egyed életének, tevékenységének társadalmi értékét. E szerint „az ember társadalmi értéke attól függ, mennyire járul hozzá tevékenységével az egész társadalmi haladáshoz. Mivel az ember társadalmi lény, személyes boldogsága szintén ettől a tevékenységtől függ. Minél többet ad az ember a többieknek, annál gazdagabb ő maga is mint személyiség”⁷. Az emberi élet és tevékenység azonban sokrétűbb annál mintsem, hogy akár ez az általános elv is a gyakorlati élet során az egyéni viselkedés és tevékenység „normájaként” meghatározott formában érvényesülhetne. Az egyének a legkülönbözőbb tevékenységükkel és viselkedésükkel is szolgálhatják a társadalmi haladást. Sőt, gyakran előfordul az is, hogy az egyéni törekvések összeütközésbe kerülnek a szűkebb vagy tágabb környezet vélt vagy valós érdekeivel. Még sincs kizárva, hogy akár az egész környezetével szemben az egyén törekvése képvisel egy még szélesebb körű s lényegesebb társadalmi érdekeltiséget. Hiába azonban törekvésünk mögött az elvont igazság, mivel konkrét társadalmi értékelésünk és megbecsülésünk közvetlen környezetünk érdekeltiségeire épül, konfliktus-helyzet áll elő. Személyiségünktől függően ezt a konfliktust különbözőképpen oldhatjuk fel. Ha önbecslésünk sérül, ez további törekvésünk feladását vonja maga után. Szilárd önbecsléssel, erős becsvágyba ágyazott törekvéssel az ember szembe is tud helyezkedni, vagy felül tud kerekedni, az értékeit és törekvéseit megkérdőjelező környezeti vélekedéssel szemben. Csak a szilárd, megalapozott önértékelés s az önmagunkba vetett, de kellő rugalmassággal, kritikával rendelkező hit biztosíthatja számunkra a bátor cselekvőképességet és egész életutunk számára az eredményességet.

Hogyan alakul ki, mi határozza hát meg az olyannyira fontos önértékelésünk szilárdságát vagy sérülékenységét?

Önértékelésünk közvetett értékelésekből épül fel. Gyermekekünkben az önmagunkról kialakuló kép kizárólag a hozzánk legkö-

⁷ Kon, I. Sz.: Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 135. old.

zelebb álló, számunkra fontos személyek értékelő magatartásán nyugszik. Később ez a kör tágul, s annak megfelelően, ahogyan emberi viszonyaink bővülnek, mind elvontabb értékelvek is beépülnek személyiségünkbe, ám a közvetlen környezet értékelésével szembeni függőség mindvégig nagy jelentőségű marad. Ez a függőség magában hordja önértékelésünk sérülésének nemcsak nagy lehetőségét, de szinte állandó veszélyét is. Különösen gyermekkorban kritikus a helyzet. A gyermek annyira kiszolgáltatott helyzetben él, hogy alapvetően fontos biztonságérzetét kockáztatja, ha megkérdőjelezi környezete vele szembeni értékelő magatartásának akár túlkapásait is.

Gyermeknek, felnőtteknek egyaránt szüksége van arra, hogy elfogadják, szeressék, értékeljék. Ez annyira alapvetően fontos szükségletünk, hogy megszerzése/megőrzése érdekében „engedményekre”, ill. „teljesítményekre” kényszerülünk. Az „engedmények” árán fogadjuk el, sajátítjuk el, építjük be személyiségünkbe környező világunk törvényeit, szabályozó-rendszerét, kultúráját, egyszóval az élet tárgyiasult szellemi feltételrendszerét. „Teljesítményeinkkel” viszont termelési-társadalmi viszonyainkból adódó cselekvési-magatartási szükségleteknek igyekszünk eleget tenni. Amennyiben azonban alapvető emberi viszonyaink olyanok, hogy lényünk elfogadása érdekében fokozott „engedményekre”, ill. fokozott „teljesítményekre” kényszerülünk, személyiségünk fejlődése nehezítetté, egyoldalúvá és önállótlanná válik. Magyarán, feláldozni kényszerülünk önmagunkat.

Társadalmi valóságaink talaja nem kedvez önértékelésünknek. Először is, a pozitív érzelmi viszony, a szeretet mint személyiségünk legteljesebb elfogadása és értékelése mind nagyobb hiányként jelentkezik, kezdve gyermekkori családi milióntól, felnőtt, társas kapcsolatainkig. Általános szeretet nélküli légkörben élünk valamennyien. Nem árt tisztáznunk, a szeretet emlegetése nem valamilyen irracionális nosztalgia. E legszemélyibb pozitív érzelmi viszony hiánya a legközvetlenebbül azt jelenti, hogy bennünket egyedi konkrét mi voltunkban senki el nem fogadott, *senki számára sem jelentünk* — legbensőbb sajátosságainkban, vágyainkban, életérzéseinkben, terveinkben — *semmit*.⁸ Mivel személyiségünk legbensőbb sajátosságai szeretet híján nem találnak elfogadásra, önmagunk elfogadtatásának egyetlen útja marad: tevékenységünkkel, munkánkkal szerezni meg környezetünk elismerését, személyiségünk megbecsülését és értékelését.

A teljesítményorientáció és *teljesítményfokozás*, mint az egyéni lét

⁸ Hódi Sándor: Irracionális-e a szerelem? Magyar Pszichológiai Szemle (megjelenés alatt)

kizárólagos értékszerzésének útja, civilizációnk krónikus tünete. Pusztán a teljesítményünkötől való függés sohasem vezethet teljes megnyugváshoz. Ellenkezőleg, állandó bizonytalanság kíséri, és ha bármely körülmény miatt csökken helytállásunk, teljesítőképességünk — márpedig ez az ember biológiai-természeti adottságaiból kifolyólag, gondoljunk például csak az öregedésre, elkerülhetetlen —, az értékvesztés félelme miatt súlyos szorongás lép fel, s ez a szorongás szervezeti adottságainktól függően a legkülönbözőbb károsodásokhoz vezethet. Számos megfigyelés arra utal, hogy korunk legveszélyesebb, leggyakoribb betegségei — elsősorban az érrendszeri megbetegedések: magas vérnyomás, érlemeszesedés, szívtrombózis... — szoros összefüggést mutatnak kompenzációs magatartásunkból fakadó, szorongással motivált „ambiciózus” életünkkel. Más esetekben, a teljesítményorientált étellel szükségszerűen együtt járó kudarcélmény közvetlen oka lesz számos öngyilkosságnak. Tanulságosak e téren Hendin öngyilkossági kutatásai⁹, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy azokban a társadalmakban, amelyekben a teljesítményorientált életvitel fokozottan érvényesül, ott az ún. „teljesítményi öngyilkosságok” a tipikusak (pl. Svédországban). Mint ahogy ezek a vizsgálatok egyértelműen bizonyították azt is, hogy a túlprodukcióna való törekvés valójában a beszűkült és érzelemtelen személyi kapcsolatokból fakadó önértékelési bizonytalanság kompenzációja.

A helyes önbecslés rendkívül fontos, úgyszólván sorsdöntő vonása a személyiségnek. Mert hiszen önmagunk értékeinek kétségbe vonása egyúttal saját életünk értelmének is tagadása. Az önmagunkban való hitünk elvesztése szükségszerűen vezet ezért „váratlan” katasztrófákhoz, vagy „rejtélyes betegségekben” jelentkező önmeghasonlásokhoz. Az így záruló életutak kudarcba fulladásának okát hajlamosak vagyunk egyéni „alkati adottságokkal”, „személyi sajátosságokkal” magyarázni, vagyis a történeteket kizárólag az áldozat saját szímlájára írni. Ez a magyarázat azonban az események színtéziséből adódik. Mert igaz ugyan, hogy a csorbult önbecslés jellegzetes személyiségvonás, és hogy közvetlen szerepet játszik az életvitel eredménytelenségében, csak hogy önbecslésünk mégsem csupán belátásunk vagy tetszésünk terméke. A csökkent önbecslés sem valamilyen öröklött fogyatékosság bennünk, hanem társadalmi környezetünk képességeinket és személyes értékeinket kétségbe vonó (vagy figyelembe sem vevő) értékelő magatartásának — viszonyulásának

⁹ Hendin, H.: Suicide aní Scandinavia. A Psychoanalytic Study of Culture and Character. Grune and Stratton Inc., USA, 1964

— felismerése és tudatosítása, és ennek a környezeti értékelő magatartásnak — viszonyulásnak — személyiségünkbe való beépülése (interiorizációja). Aligha lehet ezért igazat adnunk Nietzschének abban, hogy: „Az ember olyan értéket írhat tábláira, amelyet csak akar, hogy aztán ,felköthesse rá' magát.”¹⁰ Ennél azért jóval bonyolultabb a helyzet, mert minden önmagunk fölött kimondott ítélet (értékelés) mögött ott van mások értékítélete is.

A környezeti elvárások és értékelő magatartások, a társadalmi etikai normák és morális konvenciók között azonban van bizonyos mozgási lehetőségünk. Mivel nagyon sokféle társadalmi elvárás van, ezek közül válogathatunk, s így személyiségünk motivációs bázisának és jellegzetes sajátosságainak kiépítésében viszonylag szabad kezet kapunk. Társadalmi viszonyainknak és belső motivációinknak értelmező tudatosítása növeli cselekvési szabadságunkat, s egyúttal megszilárdítja erkölcsi magatartásunkat. Csak ez a folyamatosan mélyülő/táguló társadalmi tudatosság és a mind teljesebb önismeret biztosíthat megfelelő személyi alapot terveink, céljaink — önmagunk — megvalósításához. Mint ahogy ez fordítva is így van: minél alacsonyabb szintű motivációs rendszerünk tudatossága, s minél kevésbé ágyazott létünk társadalmi feltételrendszerébe, annál inkább jellemzi életvitelünket a kényszerűnek látszó kiszolgáltatottság, a kisszerűség és az ösztönösség.

Bár az erkölcsi szilárdság, s a magas szintű társadalmi tudatosság megfelelő személyi alap az ambiciózus, törekvő életvitelhez, mindez önmagában mégsem elég a „sikerhez”. Nagy célokat kergetünk, hegycsúcsokat mászunk, ahova elérve, reméljük egyszeribe ránk ragyog mindenfelől az elismerés, és csupa boldogság lesz életünk. A „megérkezés” azonban rendszerint úgy tolódik tovább, mint a délibáb¹¹. Gyötrelmes, lázas küszködésünkre az elismerés és a „győzelem” vágyott élményét, a siker élményét ugyanis csak egy bennünket befogadó közösség nyújthatja számunkra. Ha hiányzik ez a közösség, ha elmarad a törekvéseinket koronázó értékelés és megbecsülés, kitesztottságérzésünket, „meg nem értettségünket” s a mind ebből fakadó elbizonytalanodást: úttévesztésünktől való félelmünket, törekvéseink értelmével szemben támadt kétségeinket csak egyre fokozódó belső elfogultsággal, önimádattal és „zsannitudattal” kompenzáljuk. Ez az értékvesztés félelméből fakadó kompenzáció azonban már hamis tudat, már meghasonlás. És e hamis tudat mélyülő valóságát csak növeli, hogy éppoly hamis tudattal — csupán más

¹⁰ Hartmann, N.: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972

¹¹ Vitányi Iván: Második Prométheuszi forradalom. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971

előjelűvel — kerül szembe: a „szürke többség” tétlenségének, renyhességének közönyével, az álszerénység és átlagosság kultuszának értékrendszerével. Ebben a közegben a „valamit akarás” jegyében élve a kitiszítottság-érzés reális életérzés, a meg nem értés szükségszerű következmény. Az önimádat csupán e közeg által kiépített „felettes Én-nel” gátolható meg. Még hozzá olyan mértékben csökken az önelfogultság és a „zsenitudat” veszélye, amilyen mértékben növekszik az (ön)értékvesztés felismerésének és elfogadásának kényszere.

De hát minden emberre, aki tudatosan, tervszerűen, szenvedéllyel tervezi és formálja életét, aki tudományos, társadalmi vagy politikai célokra törekszik, aki felismerte élete egyszerűségét s nembeli lényegéből fakadó cselekvő-teremtő magatartásának kényszerét, ott leselkedik a Szküllya és Kharübdisz veszélye? Vagy van járható út az önimádat Szküllyája és az (ön)értékvesztés Kharübdiszé között? A tapasztalat azt bizonyítja, ha van is, keskeny ez a rés. Mert milyen kevesen vannak, akik a hatalom ruhájában is megőrzik puritán egyszerűségüket, s milyen sokan, akiket önimádatuk homorú tükre már a hatalom ígéretével is elkápráztat, akiket egészen piciny hatalom is megrészegít, patológiásan elferdít, akik az önimádat és hatalomvágy mámorában gátlástalanul taposnak és takarítanak el minden útjukba kerülőt. A történelem legvéresebb, legembertelenebb lapjait ilyen ámokfutók írták tele. És a másik oldalon, a hatalom árnyékától távolabb, az önmaguk választotta tevékeny élet társadalmi elfogadtatásáért, képességeik, személyiségük értékeléséért, megbecsüléséért küzdők táborában, milyen kevesen vannak, akik megvalósíthatják vágyaikat, sikerrel teljessé tehetik életüket. Mennyivel nagyobb az áldozatok száma, akiknek az infarktus veszélyével, az öngyilkosság kísértésével, testi szervezetük felőrlődésével, szellemük meghasonlásával nem sikerül — e végső cél érdekében — megküzdeni. Odüsszeuszoknak kell lennie annak, aki életünk Szküllyája és Kharübdiszé között szerencsésen elhajózik.

Mindebből egyetlen végső és kényszerű tanulság adódik. Nem elég az ember nembeli lényegéből fakadó alkotó-teremtő szándék megőrzése, nem elég az új erkölcsi magatartás kimunkálása és vállalása sem, önmegvalósításunk útja elválaszthatatlanul együtt kell, hogy járjon emberi kapcsolataink magasabb fokú rendezésével.

HALLGATÁS

VARGA ZOLTÁN

Elmerülten állt a nyitott ablaknál, és a hóesést nézte. A könnyű fehér pelyhek valószínűtlenül sűrűn és nesztelenül hullottak. Szakadatlanul hullímlázó függönyként varázsolták furcsán áttörtté a keskeny utca túloldalának képét, mindig más mintákat mutattak, alig megszülető s máris felbomló csipkemintákat. Nyugodt, egyenletes lebegéssel hullottak, vagy felbolygatva-összekavarodva, engedelmesen alávetve magukat a szeszélyes hirtelenséggel feltámadó-elülő szél akaratának.

Mintha a maguk akaratából tennék, gondolta Don Hernando, pedig csak a szél játszik velük. A hópelyhek a szél alattvalói, uruk és parancsolójuk a szél; rendfőnökük, püspökük, pápájuk, istenük — ha gondolkodni tudnának, bizonyára a szelet hinnék Istennek. Aki előtt alázatosan kell fejet hajtani, leborulni előtte, fenntartás nélkül engedelmeskedni parancsainak... Nagy többségük legalábbis ezt tartaná... és ha akadna közöttük néhány, akár csak egy is, amely a szél ellen lázad, dehogy lázad, mindössze kétségbe vonja a szél istenségét, tagadja, hogy a szél a legfőbb hatalom, amelynek engedelmeskedni kell, vagy ami ellen lázadni lehet, vajon a többiek mit tennének vele? Bizonyára kiközösítenék. És azon túl? Vajon mire ítélnék? Nyilvánvalóan elolvadásra. Könnyű, fájdalommentes halálra, mert a hópelyhely könnyen olvad, könnyen szűnik meg önmaga lenni, olvadásához nem kell perzselő máglyaláng, hánytatón bűzös füstöt árasztó szenesedése az eleven húsnak, elég egy kis napsugár, s a hópelyhely már nem hópelyhely többé, pillanatok alatt múlik ki és válik semmivé, feltéve persze, hogy további léte, a vízcsepp-lét, számára a semmi és nem egyszerűen csak átalakulás. Nem úgy, mint halandó számára a halál, amely igenis halál, halál az öröklét, halál a túlvilági élet ellenére is, az életet követő mennyország vagy pokol ellenére is valami egyszerűnek és visszahozhatatlannak a végét jelenti. Valaminek, ami akkor is megismételhetetlen, ha a lélek a földi lét végetértével netán új testbe költözik, úgy, ahogyan azt a messzi India papjai tanítják, s bizonyára hiszik is — tudatlan eltévelyedésük következtében. Tudatlan eltévelyedés, igen, mert természetesen így mondaná ezt, ha másoknak beszélne a brahminok tanításáról, pontosan úgy, ahogyan neki mondta valamikor az a

Goát megjárta portugál ferences atya, hogy is hívják, nem jut eszébe a neve, mindegy, nem fontos, még annak idején Salamancában, az egyetem árkádjai alatt sétálva, körültekintő iszonyattal hangsúlyozva a tévelygés tévelygés voltát, de valami olyan nem mindennapos érdeklődéssel beszélve a távoli idegen vallás rejtelméről, ami már-már a bűnnel határos. Benne is feszült figyelmet keltve. Természetesen, a fejtegetés tárgyához szükséges óvatosság leple alatt, hiszen végtére is nem tudhatta, miért magyarázza a távoli idegen ország papjainak tanítását oly részletesen ez az egyébként eleven tekintetű és rokonszenves szerzetes; ezért látta jónak figyelő hallgatását maga is időnkénti fejcsóválásokkal megszakítani. Olyanféle megjegyzések közbevetésével, mint: „Hát igen, hihetetlen, mire nem képes a sötétségben botorkáló emberi elme, amennyiben nem adatott meg neki a kinyilatkoztatás megismerése...”, lelkiismeretesen igyekezve elhallgattatni magában az ördög csúfolódó suttogásait: „Mit akarsz, ők úgy tanítják, ti így, ők a tiétekről hiszik, hogy tévelygés, ti az övékről, miért ne lehetne mindkettő tévelygés egyaránt?” Lévén, hogy akkoriban még hitte, vagy inkább hinni akarta, miszerint valami része feltétlenül az ördögnek is van az ilyenféle gondolatok létrejöttében. Akkoriban még beszélt, sokakkal beszélgetett, nyíltan ugyan nem, de éppúgy, mint bárki más, nem csupán titokban és fogadalmát megszegve, egyedül Manuelával. És a beszélő ember más. Az ember, ha beszél, lehetőleg igazat szeret beszélni, nem szívesen vállalja a hazugság bűnét, hajlik rá, hogy gondolatait a beszéd lehetőségeihez igazítsa, számoljon az óvatlanul kiejthető szavak kísértésével. Neki pedig, igen, neki különösen számolnia kellett ezzel a kísértéssel. Mert őkegyelmességének kétségkívül igaza volt. Tomaso Urrutia Torres, C. püspöke vitathatatlanul az igazságra tapintott, amikor fölényes mosolyú szájával rakoncátlanokásra és önfejlésre hajlamos plébánosának furcsa betegségét emlegette. — Furcsa betegségben szenvedsz, fiam, csodállak érte, mégsem irigykedem rád... — Igaza volt kétségtelenül. Nem csupán mert tiszténél fogva az a hivatása, hogy mindenben igaza legyen, hanem mert ravaszul jóindulatú tekintetével világosan értésére adta, mennyire ismeri kísértő gondolatait, annyira mindenképpen, hogy ne az ő szájából várja kifejtésüket, neki is sűg az ördög éppen eleget. Éppen csak sejtette-e róla vajon, hogy rákényszerített hallgatása után végképp az ördög gondolatainak martaléka lesz? Hogy az ördög létezését sem hiszi már, végleg áldozatul esik az ördög cselének, aki tudvalevőleg azért győzi meg tulajdon nemlétéről áldozatait, hogy lelküket végleg megkaparintsa, sejt-e, hogy ő már rég ördöggként mulat magában, valahányszor a városka jámbor polgáira gondol — azokra, akik háza előtt elhaladva szent borzadállyal vetnek keresztet, mivel az ördög papjának tartják. Sejt-e róla vajon, hogy olykor, ha a tükörbe pillant, maga is úgy érzi, mindinkább arra hasonlít, akinek már rég a létezésében sem hisz többé? Nem, dehogy, őkegyelmessége ebből már semmit se sejtet, nem értheti meg létező ördögéhez való viszonyát, nem tudhatja, miképpen tanulta meg tőle, hogy a halál, az halál, egyszerűen halál, utána a semmivel, s hogy mindazt, ami utána jön, akár úgy tanítjuk, mint az anya-

szentegyház, akár úgy, mint a brahminok, egyedül a magunk vigasztalására találtuk ki csak, pusztán, mert a semmiről azt hisszük, nem elviselhető, pedig elviselhetetlen csak a semmibe való átlépés lehet. Különösen, ha oda máglyán át vezet az út. Mert enélkül talán csakugyan semmisség, annyi, mint egy hópehely elolvadása. Dehogy is, honnan sejtjen, őkegyelmessége nem tett hallgatási fogadalmat, nem ismerheti, ami csak hallgatás árán megtanulható. Csak az ördögünktől, a nem létezőtől, de bennünk lakozótól, akire mindinkább odafigyelünk a hallgatás éveiben. Ha pedig sejt, hogy netán tudja is, miért érdekelné? Őkegyelmessége elérte, amit akart, elérte a hallgatást, kegyelmességéhez illően testét is megóvta a máglyahaláltól, s hát kell-e ennél több, miért érdekelné, hogy lelke végleg az ördög hatalmába került? Amennyiben valóban sugdos az ördög, s ugyanazt, amit neki, miért érdekelné? Ha viszont nem sug, őkegyelmességének akkor nagyon is törődnie kellene a lelkével, főpásztori tisztéből fakadóan igenis törődnie kellene... Á, mi értelme ugyanazt az ezredik után ezeregyszer is végiggondolni?

Don Hernando rég halálosan unta már saját gondolatait. Ezért próbált meg a hőésésre figyelni inkább.

Tegnap este csonjtainak szaggatásában érezte meg a havazást. Ágyában hánykolódva kereste csúzos tagjainak legelviselhetőbb helyzetét. Hajnal-tájban szunyadt csak el, ismétlődő gondolatait egyhangúan öröklő agyára tompa álmok telepedtek. Pár órát alhatott csak, nem volt még teljes a reggel, amikor újra felébredt. Gyéren beszivárgó szürke derengésre, tompán puha neszekre. És hogy az időként feltámadó szélrohamok megzörgetik az ablaktáblákat. Leginkább mégis a korán kelők párnákat sejtető, süppedően halk lépteit jelezték számára a hőésést. Régi fiatalkori emlékeket újra-élesztve: valamikor Németalföldön gyakran ébresztették a maihoz hasonló havas reggelek, akkoriban váltak számára ismerőssé ezek a tompa neszek, idehaza ritkábban találkozott velük, az utóbbi évek során szinte egészen a múltba merültek. Rég hullott már hó a városka háztetőire, hallgatással burkolt szobafogságának éveiben alatt többnyire csak ritkán és nedvesen szállingózó, földetérésük pillanatában elolvadó pelyheket látott. Ezért is örült meg a havazásnak, a mindig egyforma, csupán az évszakok váltakozásának engedelmességgel lassan átöltöző utcakép hirtelen változásának. Erejéhez képest sietve kászálódott ki ágyából, s öltötte magára kopott, ételpecsétes reverendáját. Tagjaiban még mindig ott érezte az éjszakai hasogatót, de már valahogy tetőpontra túlian, a korábbiak csak mintegy visszhangjaként. Első, merevségét széttörő lépései közben mégis a bútorokba kellett kapaszkodnia; válla nyílalásától gátolt karja sem engedelmességet mindjárt akarátának: másodsorra sikerült csak elérnie az ablakkilincset, hogy az ablaktábla ólomkarikáinak rajzos vonalai által apró kerek mezőkre osztott fehér utca képét összefüggő egésszé egyesítse. De a frissen hőszerű légáram mintha még fájdalomnak maradványait is elfújta volna. Tüdeje magától tárgult ki, szélesre, több levegőt befogadóvá, mint talán bármikor azelőtt.

Azóta áll az ablaknál, és a havazást nézi. Még a betóduló hidegről is

megfeledkezve, amelyet a tűzhely hamuvá szürkült parazsa alig ellen-súlyoz már valamennyire.

Nézi az alig karnyújtásnyira alálebegő pelyheket, nézi, ahogy jobbára békésen, párhuzamosan, egymást nem zavarva, fehér pillangókként ereszkednek lefelé, vagy ahogy a rendjüket megbontó szél munkája nyomán a föld felé haladó pályájuk elferdül, némelykor keresztezi is egymást; sőt cikázni kezdenek, spirált írva le megperdülnek, felgyorsulnak-lelassulnak, olykor pillanatokra meg is állnak, ha pedig a szél mintegy merőkanállal alájuk nyúlva feldobja őket, olyankor pár pillanatra úgy tesznek, mintha a felhőkbe kíváncznának vissza, hogy aztán a szélről elhagyatva, más lehetőség híján, mégis a lehullás mellett döntsenek; vagy a levegőben hurkot írnak le, majd sebes lecsapódással egyesülnek a lenti hótakaró fehérségével. Tized- vagy huszadmagukkal a szobába is besodorja őket a szél, arcán, kezén érzi olvadó hidegségüket, zöldessé fakult reverendáján halnak el, pettyenként hozva vissza valamit egykori feketéjéből. Fönn a tejfehér ég háttérében viszont inkább halványszürkének látszanak, fehér pillangók helyett seszínű éjjeli lepkék mérhetetlen rajának, mintegy a semmiből kibontakozva válnak egyenként is láthatóvá, növekvő pontokként közelítenek, ilyenkor érzi leginkább mérhetetlen mennyiségüket; a még távolabbiak tömege mintha csak egyetlen kavargó-lecsapódó füstgomoly lenne. Fátyol borul a városra, a két szembeni háztető közt a San Antonio templom máskor fenyegető ujjként felmeredő tornya most alig sejthető. Ha nem tudna róla, nem is látná talán. Talán nincs is ott. Eltűnt, elnyelte, magába oldotta a hóesés.

Háta mögött, a nyöszörgő falépcsőn felhaladó lépteket csupán a fülével hallotta meg, nem az agyával. Még az ajtó nyikordulására se mozdult el az ablaktól.

— Hideg van kinn, atyám. — Manuela ablakot csukó keze nyomán a hóhullás újra szabályos kerek darabokra tört. — És idebenn is. Egészen kihűtötte a szobát.

Don Hernando nem felelt. Tudta jól: Manuela mostanában nem mindig választ várva szól hozzá. Nem sokkal Don Bonifacio halála óta. Azaz hogy Don Anselmo feltűnése óta se mindjárt; lassan, fokozatosan kezdte csak érezni új gyóntatójának hatását az asszonyon. Eleinte úgy hitte, képzelődik csak. Gyakran ma is azt hiszi még: ostobaság, persze, hogy ostobaság, Manuela majdnem húsz esztendeje a gazdasszonya — Isten akaratából, vagy annak ellenére, mindazzal együtt, amit ez a tiszteletreméltó asszonyi munkakör általában jelent, rendszerint elnézett bűnt, de bármely pillanatban váddá formálható. Újabban a betegápolója is, jobban mondva, egyebe se már...

Távolabb húzódva az ablaktól, szeme sarkából kezdte figyelni Manuela mozdulatait. Ahogy a tűzhelyhez hajol, felszítja parazsát, megvárja a láng fellobbanását. Alakja most valahogy szokatlanul ernyedt, csípője szétfolyt, elformátlanodott. Később, amikor kopott, lapos fatálcán a reggelit hozta be — talán az ablakon beömlő fehér hófény hatására — arca is feltűnően öregnek, megviseltnek tűnt; barnás arcbőre kissé zöldesbe

játszott, kendője alól kilátszó, középen elválasztott fekete hajának ősz szálai is mintha megszaporoztak volna; bántón világítva hirdették az idő múlását. Valamikor kissé duzzadt, de azóta elkeskenyedett száját zárójelként közrefogó két fáradt ráncához hasonlatosan. Csak a szemei, a szemei a régi hű kutyaszemek még... Don Hernando inkább csak belül, aszott lárvaarcának kifejezésén alig változtatva valamit, fanyarul elmosolyodott: arra gondolt, egymástól mennyire eltérő tekinteteket lehet ugyanolyan joggal kutyaszemekhez hasonlítani. Mert az Úr kutyáinak, igen, valahányszor csuklyáik alól fürkészsze rátekintettek, kétségtelenül szintén kutyaszemek voltak. Pillantásukban szintén a hűség lángja lobogott. Egészen másfajta hűségé, papához, egyházhoz, királyhoz fűződő hűségé, azé a hűségé, amely — Don Hernando ezt is hallgató magányának ördögétől tanulta meg igazán — végeredményben egyenlő a gondolkodásra való képtelenséggel. És Don Anselmónak? Neki vajon milyen kutyaszemé van? Mert hogy, nyíltan vagy titokban, szintén az Úr kutyáinak táborát szaporítja, abban aligha kételkedhetik. Néhai Don Bonifációhoz hasonlatosan, bár ő végeredményben a tűrhető kutyák sorába tartozott. Mert az Úr kutyái se mind egyformák, jámborabbak, harapósabbak...

Manuela az edényt szedte össze már, amikor Don Hernando elszánta magát a megszólalásra.

— Havazik, Manuela — suttogta puhatólózva. Következetesen suttogva beszélt. Fogadalma óta nem is hallotta igazán tulajdon hangját. Milyen is lehet? Változott-e valamit az évek során. Talán nincs is hangja már. Igazi emberi hangja... — Havazik, Manuela — mondta még egyszer. — Nem is tudom már, mikor láttam utoljára ilyen havazást.

— Megint beszélsz, atyám.

— Suttogok, Manuela, suttogok.

— Gondolj a fogadalmadra, atyám.

— Másra se gondolok, Manuela, másra se gondolok. — Don Hernando továbbra is az asszonyt figyelte. Honnan, mitől hangjában és tekintetében ez az új keletű aggályoskodás? Don Anselmo, csakis ő ültette el benne ezt a különös elbizonytalanodást. A tekintetéből feléje sütő kutyahűség ellenére is a hűség megrendülését. Szemrehányó szavakban felbukó hűtlenségét szavak nélküli titkos szerződésükhöz. — Fogadalmunkat vagy megtartjuk, vagy nem. Csak egyszer szeghetjük meg.

— De én ma is gyónni megyek, atyám.

— Mint mindennap, Manuela. Ahogy eddig is tetted.

— Hazugságot, atyám.

— Vagy az igazságot, Manuela. Gyónhatod az igazságot is.

— Istenem, hogyan tehetném? Nagyon kérlek, ne mondj ilyet, atyám.

Don Hernando félrehúzódo szája sarkában érezte bujkálni ördögét. Házfogságának felhalmozódó éveit során mind kevésbé volt képes védekezni ellene. — Miért? — vont a föl szemöldökét színlelt csodálkozással. — Anselmo atya bizonyára hű szolgája az anyaszentegyháznak. Mi jögon tételezed föl róla, hogy csúfot űz a gyónás titkából?

— Jaj, atyám, hogy kérdezhetsz ilyet? Anselmo atyáról mindenki tudja, hogy...

Don Hernando egyszerre beszélt szótlanul és suttogva: „Ha így igaz, miért hiszed, hogy neki az igazsággal tartozol?“, akarta mondani. De helyette csak ennyit válaszolt: — Bolond beszéd. Amit mindenki tud, többnyire bolond beszéd csak. Nyugodtan meggyónhatod az igazságot is.

— Kérek, ne vígy a kísértésbe, atyám. Ahogy az imádságban áll.

— És szabadíts meg a gonosztól, ámen. Vagy szabadulj meg tőle te magad. Látod, Manuela, Isten és Anselmo atya segítségével tőlem bármikor megszabadulhatsz. Ha igaz, amit mindenki mond, egyetlen szavadda kerül.

Don Hernando pontosan azt hallotta, amire várt. És amit ördögétől sarkallva hallani akart. Manuela hangja könnyölgővé, majdnem síróssá változott:

— Hogy beszélhetsz így, atyám? Tudod, hogy én téged soha...

— Jól van, Manuela, tudom. Mindössze nem szeretnél égni miattam. És bármennyire nem akarsz tőlem megszabadulni, mégis gonosznak tartasz. Mondd, hogy nem tartasz annak?

— Csak ha így beszélsz.

— Hogyan beszélhetnék másképpen? Ha egyszer az ördög papja vagyok. Bűnös, eretnek könyveket olvastam, Manuela. Anélkül, hogy szent borzadály vett volna rajtam erőt.

— Tudod jól, hogy nem ismerem a betűket, atyám. Nem tudom, miféle könyvek lehetnek.

— Elégették őket, ennyi nem elég?

Manuela egyik tenyerével gondosan a másikba söpörte az asztal morzsáit, és a tálcára szórta őket: — Nem tudom, mit írtak azokban a könyvekben, atyám.

— Manuela, az egyház hű leánya nem beszélhet így. Magad is égni fogsz. Remélhetőleg nem itt a földön, csak a pokol tüzében. Eretnekebb vagy, mint magad is hinnéd. Pestises leheletemmel megfertőztelek.

— Atyám, kérek... Tudod, hogy gyónni kell mennem. Anselmo atya ma is tízre vár.

— És ha egyszer hiába várna?

Az asszony némán szemrehányó tekintete most tulajdon kérdésének értelmetlenségét sugározta felé. Azokat a két, nem, három esztendővel korábbi napokat, amikor hideg rázta, lázban feküdt, jártányi ereje is alig volt — ekkor élvezte először az arcát jeges szélként megcsapó lehetőséget: Manuelát is elveszítheti. És az egész ördögi-nevetséges játék képtelenségét is, tulajdon veszélyességének veszélyét is egyben; ismételten, újra felerősödve. Azután hogy Manuela napi kötelező látogatásait a San Antonio templomban, térdeléseit a gyóntatószék előtt, hosszú időn át üres kötelességteljesítésnek hitte csak, merő formaságnak, amire mindössze azért kerül sor, hogy a Szent Offícium rendelkezésének látszólag eleget tegyenek. Pusztá feledékenységből talán, csak mert a Hivatal döntését senkinek se jutott eszébe megváltoztatni. Végtére is a múlt évek során igazán meg-

érthették már, hogy többé nincs miért tartani tőle. Ennek ellenére számított az érkezésükre, már a második napon, közvetlenül Manuela első távolmaradása után. De csak a negyediken hallotta kopogásukat, félreismerhetetlen, erélyes, számon kérő zörgetésüket, ami akkor se lett volna semmi mással összetéveszthető, ha az elátkozott ház kapuján az Úr kutyáin kívül bárki más is bekopogtathat. Kerten voltak, megszokott fehér csuháikban, mellükön a fogai közt égő fáklyát tartó kutya hímzett képevel, szemükbe húzott csuklyában, nem tartoztak korábbi ismerősei közé. Viszonylag fiatalok, kényszerű fogadalmának okairól és körülményeiről már csupán főnökeiktől vagy a rá vonatkozó okmányokból szerezhettek tudomást. Mégis, miután hanyag dicsértesséjkjükre néma főhajtással válaszolt csupán, nem mulasztották el nyomban emlékezetébe idézni, miszerint hallgatási fogadalma velük szemben érvénytelen, bárki máshoz hasonlóan szent kötelessége tehát felelni kérdéseikre. Amiképpen őket is a kötelesség szólítja ide, tette hozzá a kissé zömökebb alacsony. Tiszteletudóak voltak, halkán beszéltek, tisztelendő atyámnak szólították, annak ellenére, hogy az egyház rossz útra tévedt és vezeklésre ítélt szolgáljával szemben ez nem lett volna feltétlenül kötelességük; homályosan még valami olyan érzése is volt, hogy ez a tiszteletteljes hang némileg egykori mivoltának is szól, a valamikori tudós teológusnak, a salamancai egyetem hitet védelmező büszkeségének. Következetes daccal suttogó válaszáin mindazonáltal megütköztek, főleg azután, hogy ennek okát firtató kérdésükre mosolyogva csak ennyit válaszolt: — Ti a suttogásból is eleget hallatok. — Attól tartok, eleget is látunk, atyám — felelte ekkor a soványabb és magasabb kettőjük közül —, látjuk, hogy bűnbánó hallgatásod ellenére mosolygásod még mindig az ördögé. Mélységesen sajnálunk, atyám. — Ezután vallották csak be, amit kezdettől fogva tudott; nem is őt, Manuelát keresik. „De a látogatás mégis nekem szól. Nélkülem aligha tulajdonítanak ilyen fontosságot egy szegény beteg cseléd gyónásainak” — nyelte vissza gyorsan nyelvére kívánckozó válaszát, erőszakkal küzdve le mindig éppen a veszély pillanatában leginkább kísértő vakmerőségét. Azután szóltanul Manuela hálókamrájának ajtajára mutatott. Később az alacsonyabb orvosért ment, jegyzőkönyv készült, másnap Don Bonifacio érkezett, tíz napon át rendszeresen ellátogatott Manuelához; neki éppen csak köszönt, de többnyire valami tanácstalanul mentegező mosollyal távozott. Megnyugtatóval, majdnem cinkosan együttérzővel . . .

— Akkor nyár volt. Nem hiszem, hogy ebben a havazásban érted jönnének.

— De a havazás eláll, atyám. És ismered őket.

— Ismerem, Manuela. De te akkor is elmennél, ha nem tartanál attól, hogy eljönnek érted. Igaz-e, Manuela? Elmennél, mert úgy érzed, el kell menned.

— Megparancsolták, atyám.

— Hogy az igazat gyónd. Az is megparancsolták.

Manuela hangja először magasra csapott, aztán sírásba csuklott:

— Mondd, miért teszed ezt velem, atyám? Azért szeged meg a fogadalmadat, hogy engem kínozhass?

— Jól van, Manuela, menj. Ne várasd Anselmo atyát...

Don Hernando békéltető szava beleveszett a becsapódó ajtó csattanásába. Hangja nehezen ült csak el, önmagát túlélve zúgott tovább. Bántó szemrehányásként.

Odakinn az utca képét körökre szabdaló ablakon túl most egyenletes ferdeséggel sűrű porhó hullott. Az imént még rohamokban nekilendülő, majd gyorsan csillapuló szél időközben állandósult, kiegyenlítetté változott. A San Antonio tornya teliesen eltűnt a függöny mögött.

Hasztalanul meredt a mindjobban bepárasodó ablaktáblákra.

Miért? Valóban, miért?

Miért újabban ez a fucsa játék naponta? Miért gyötri az asszonyt? Az egyetlen emberi lényt, akivel szót váltani, még ha fogadalmának megszegése árán is, de megadatott neki. Feltehetőleg élete végéig. Vagy ha az égiek kifürkészhetetlen akaratából (miért ne mondja így, ha egyszer megszokta?) mégis Manuela távozna előbb, akkor meg éppen Manuelával szűnne meg az utolsó emberi lény, akivel életében beszélt, és hát az égiek akarata, az életről és halálról döntő akarat valóban kiszámíthatatlan, bárki vagy bármi akarata legyen is, ha vak sors, vagy éppen előre nem is meghatározott, akkor, igen, akkor tűnik csak igazán kiszámíthatatlannak, félelmetesnek. Hiszen minden megeshet. Bármennyire nem is élt még Manuela, amikor ő már tudós vagy legalábbis tudósnek mondott teológusok szavát hallgatta. Figyelemmel, odaadással, lelkesen felcsillanó szemmel, s gyűlölettel is a hit megrontói iránt, azok iránt, akiket az Írás parancsa szerint szeretnie kellett volna, valójában hitte is, hogy szereti őket, szereti eltévelyedéseik ellenére is, gyűlölni legfeljebb a lelküket megrontó és elrabló ördögöt gyűlölni, mivel együgyű és vakbuzgó ifjúként nem létező ördögétől még nem tanulta meg, ami oly kézenfekvő: lehetetlen bárkit is pusztán szeretetből megkínozni, elítélni, vigyorgó kis ördögök képével telehímzett sanbenitőba öltöztetni, hegyes bohócsapkát nyomni a fejébe, kiszolgáltatni a csöcselék szitkainak, röhejének és közáporának, testét hamuvá égetni, hamvait a folyóba szórni, nem, dehogyis, csak hát hol volt akkor még a nem létező ördöge, álmában sem sejtette, hogy egyszer majd találkozik vele, ezért hallgatta mély tisztelettel az egyetem taláros bölcseinek katedráról feléje hangzó szavait, ugyanazokat a szavakat, amelyeket egyre inkább üres fecsegésnek már csak akkor kezdett érezni, amikor maga állt fenn a katedrán, s az ő szájából hanzortak el; eleinte csupán a máglyák fényének háttérben hatottak ilyenek, tűntek értelmetlennek, aztán már önmagukban is, azaz most már a máglyák fényétől egészen másképp megvilágítva derült ki róluk, hogy valójában nem is állnak ellentétben a máglyákkal, hanem ellenkezőleg, összhangban velük — körmönfontásguk és tekervényességük ellenére is annyira üresek és tartalmatlanok, hogy csakis a máglyák fenyegetése képes őket megvédelmezni. Ezért is mondta őket egyre inkább émelyegve, hol valami kínosan gyötrő érzés kíséretében, hol pedig hallgatói átszellemült vagy legalábbis

tiszteletteljes figyelmén mulatva inkább. Nem is annyira rajtuk, inkább egykori önmagán. Azon a nyúlánk és sápadt ifjún, aki Manuela születése idején lehetett, s aki azokban az időkben önmagában is szüntelenül bűnök után nyomozott, alattomos pillanatokra lesett, nem válik-e maga is az ördögtől lelkébe lepott kételkedő-rontó gondolatok áldozatává. Nos igen, Manuela születése idején nagyon is ellenállt még az ördög csábításának, ördöginek számító gondolatai legfeljebb csak csíráztak benne még, úgy is mondhatná, hogy ő, Don Hernando, az igazi Don Hernando meg se született még igazán, ám mégiscsak felnőtt ifjúnak számított már, vagyis minden józan emberi számítás szerint már csak ezért sem valószínű, hogy az égiek fosszák meg Manuelától, éppen őt, a megrokkant testével, ezernyi nyavalyájával, őt, aki hallgatásba zárt lelkével érzi, igen, nagyon is érzi már, nincs messze az idő, amikor hallgatása végérvényes lesz, fogadalmát meg se szegheti többé. Megfoszthatják viszont tőle a földiek, bármikor elvehetik tőle az asszonyt, Manuelát, hűséges rab- és cin-kostársát, magányának megosztóját, öregségének támaszát, egyetlen gyámoltóját. Tőlük függ minden, bármikor lecsaphatnak rá. Megvádolhatják. Azzal, ami igaz, és amit nyilván sejtenek: hamis gyónással. És azzal, ami nem igaz: éjszaka meztelenül seprőn lovagol, macska- és kutyakölyköket szült az ördögtől, mindegy, hogy mivel. Vagy csupán megfenyegetik hamis vádakkal, hogy az igazak bevallására rákényszerítsék. És Manuela fél. Attól, akitől ő maga is retteg. Don Anselmótól, az új gyóntatótól.

Pedig valamikor nem félt, azelőtt nem, Manuela nem. Még talán a legelőjele sem, hiszen valójában ő bátorította fel fogadalmának megszegésére. Alighanem csodálkozott is, amiért bátorítania kell. Egyszerű eszével talán még nála is előbb megértette, mekkora képtelenség ez a fogadalom, s hogy vele szemben is be akarja tartani, bizonyára kezdettől fogva természetesnek tartotta, hogy kedvéért naponta hazudni fog. Ő viszont... nem is érti, hogyan hihette egyetlen pillanatig is, hogy képes lesz betartani, hogy ezt a fogadalmat egyáltalán be lehet tartani. Hiszen ügyének valamennyi részese közül alkalmasint ő volt az egyetlen, aki betarthatóságában akár egészen rövid ideig is hitt, mivel hogy elítélői, kajánul lesve a pillanatot, hogy megszegése ürügyén lecsapjanak rá, vagy ennyit mégis elnézve neki, éppúgy eleve a megszegésére számítottak, mint Manuela az egyszerű paraszti józságával. De vajon miért tartotta szükségesnek betartani egyáltalán? Bizonyos, hogy nem azért, mert úgy érezte, bármiért is bűnhődni kell, s azért sem, mert szent esküvel fogadta meg, hogy „mindazon gondolatokat, amelyek az ördög kísértésének következtében” lelkében megfogannak, „sem szóban sem írásban” nem közli senkivel, sőt „annak okából, hogy ezen pokolralaló gondolatokkal” akaratlanul se fertőzzön meg egyetlen jámbor keresztény lelket sem, száján egyetlen szót sem ejt ki többé, s kezével le nem ír „még az élet legköznapiabb dolgainak vonatkozásában sem, a hozzá intézett kérdésekre csupán fejbólintással vagy fejrázással felel (kivéve a Szent Offícium tagjainak kérdéseit, melyekre továbbra is válaszolni tartozik), kívánságait csupán jelbeszéddel tudatja...”,

nem, dehogyis, ezt a szent esküt sohase érezte szentnek, valójában már az eskü szövegének ünnepélyes elmondása, utolsó fennhangon kiejtett szavainak elhangzása pillanatában is tisztában volt vele, hogy ez az eskü belül a lelkében és Isten előtt semmire sem kötelezheti, s mégis, nem egyedül a félelem tartatta be vele egy ideig, az, hogy senkiben se bízott már, senkiben, még Manuelában sem. Hanem valami különös daczból, sértődöttségéből is. Gögből, megvetésből a világgal szemben. Olyképpen gondolkodva, hogy mivel a világnak nem kellene a gondolatai, neki se kell a világ, egyetlen morzsányival se vesz el többet a világból, mint amennyit a világ neki magától ad, adni kegyeskedik a számkivetettnék. Néha valósággal gyönyörűséget talált a hallgatásában. Legalábbis, ami a szavak ki nem ejtését, a szóbeli hallgatást illeti. Mert azt, hogy nem írhat, nem jegyezheti fel hallgatásban született, olykor csodálatosan tisztának és világosnak tetsző gondolatait, mindazt, amivel szemben nevetségesnek tűnt minden ellenérv, annyira, hogy már létrejöttük pillanatában azon csodálkozott, miért nem jutottak eszébe már rég, vagy éppen miért nem tudja őket minden ember kezdettől fogva. Ezt már nehezebben viselte el. Mégis hiába: papirost, írószert házában nem tarthatott, be sem szerezhetett, hasztalan magyarázta volna meg Manuelának akár szavak nélkül is, mire volna szüksége, az asszonyt mindenki ismerte a városban, mindenki tudta róla, hogy hozzá, az ördög papjához tartozik. S hogy voltaképpen börtönörként tartozik hozzá. Amiként otthona is tömlöc tulajdonképpen. Tomaso Urrutia Torres püspök kegyelem-tömlőce, részben őkegyelmessége által is nagyrabecsült, de csendre ítelt szellemének, részben pedig már akkor is megviselt egészségének köszönhetően. Őkegyelmessége bizonyára ugyanúgy nem sejtette akkor, mint ő maga, hogy ilyen sokáig kibírja benne. Őkegyelmessége kegyelme tehát a vártnál jobban sikerült: kényelmesebbre, párnázottabbra. Da egyben kegyetlenre is: egyszerűen, mert a tömlöcöknek az a feladatuk, hogy kegyetlenek legyenek. Mert mindazonáltal tömlöc volt, tömlöc, mert tömlöcnek szánták. Tömlöc tartóval. Ezért is nem bízott sokáig Manuelában. A gyónásaiban. Hiszen már az is megfoghatatlan csoda volt, hogy Manuelát meghagyták neki, hogy miután a Szent Offícium börtönéből hazatért, az asszony továbbra is ott lehetett mellette, gondját viselte. És az ilyen csodának mindig ára van, érte, nem csupán neki, hanem — amennyiben maga az asszony is mellette akart maradni — Manuelának is fizetnie kell. Bárkitől származott is az ötlet eredetileg: őkegyelmessége jóindulatát vagy a Szent Offícium leleményességét dicséri-e, vagy pedig szegény Manuela könyörögte ki. S hogy miképpen kell fizetnie Manuelának, afelől kétsége akkor se lehetett volna, ha nem kötelezik naponkénti gyónásra, aminek értelme egyébként minden igaz katolikus hívő előtt világos lehet: végtére is az egyháznak szent kötelessége gondoskodnia minden hívéről. Nagyon is érthető hát, ha fokozottan aggodík egyszerű és romlatlan leányának lelkéért, figyelembe veszi, hogy olyan veszedelmes tévelygővel szív szüntelenül egy levegőt, aki, még ha egyetlen szót se szól hozzá, pusztá jelenlétével is megfertőzheti. Manuela nap nap utáni gyónásaiban így nem is lehetett semmi meglepő.

Annál kevésbé, mivel helyette is gyónt, tekintve, hogy őt mellékbüntetés-képpen eltiltották a gyónás szentségétől is.

— Szóalj meg, atyám, szóalj meg végre — kérlelte Manuela ezekben a napokban és hetekben —, hozzám nyugodtan beszélhetsz, tőlem nem kell tartanod. — Mert továbbra is atyámnak szólította, úgy, mint azelőtt. Nem is egészen jogtalanul, mert bár eltévelyedett volt és vezeklő, továbbra is a papi rend tagja maradt, ezért viselhette a reverendát is, mégis, börtönéből való szabadulása után kezdettől fogva kétségesnek érezte (később pedig már nem is érezte annak), van-e még értelme ennek a megszólításnak. Manuela számára azonban menthetetlenül „atyám” maradt, olykor még az ágyban is, igen, ágyban is szerető atya, amint azt ördögének sugallatára egyszer magának megfogalmazta, hasztalanul próbálkozott később is bárminemű leszoktatással. Akkor, a teljes hallgatás hónapjaiban pedig mintha még különös nyomatékkal, mondhatni tüntetően tüntette volna ki ezzel a megszólítással, valami olyan sajátos daccal, amit — ha nem ismeri Manuelát — talán még gúnynak is vehetett volna. Valójában azonban inkább azt kívánhatta hangsúlyozni, hogy ő, Don Hernando, gazdája, ura és parancsolója, ágy- és bűntársa, hiába lett mások akaratából egyben őrizetére bízott foglya is, éppúgy papja maradt, mint annak előtte. Semmi sem változott, atyám, ezt sugallta minden pillantása, minden mozdulata, vagy éppen szokatlan viselkedése is. Mivel kiszabadulása után először, az egyik éjszaka ő jött be hozzá.

Manuel azelőtt sose tett ilyet. Csendesén és alázatosan mindig a maga szobájában várta meg, ő pedig vagy bement hozzá, vagy nem, s ha igen, arról, ami közöttük történt, szó alig esett, minden szinte magától alakult. Kezdetben mintegy Manuela vélt szemérme kedvéért, s valamennyire talán a saját zavara miatt is, annak ellenére, hogy abban az időben, amikor Manuela hozzá került, rég kialakult véleménye volt már az eredendő bűnről és a hetedik parancsolatról. Valójában pedig kényelmesebb is volt ez a szavaknélküliség, úgy vélte, jótékonyan hat Manuelára, hadd higgye hát, hogy ami köztük történik, bűn, gyönyörűséges bűn, de bűn, tisztában volt vele, hogy az asszony lelkében akkor kerülnek a dolgok a maguk helyére, ha bűnét később meggyónhatja és vállalja érte a kirótt penitenciát. Tőle magától kapva feloldozást a vele elkövetett bűnökért. — Paráználkodtál? — kérdezte tőle ilyenkor hangsúlytalanul. — Igen — válaszolta Manuela komolyan, aztán következett az elimádkozandó Miatyánkok és Üdvözlégyek sora. Annak idején gyakran mosolygott ezen. Bármennyire nem is érezte ezért Manuelát ostobábbnak az emberek többségénél, még akár paptársainak többségénél sem, akik, bár rendre elköveték ugyanezt a bűnt, sőt kötelező bűnbánatuk pillanatában is tudták, hogy újra elkövetik majd, továbbra is zavartalanul bűnnek tartották. Szemben vele, aki előbb kezdte nem bűnnek tartani, s azután követte csak el. Híven ördögi hajlamaihoz: mert ha hinne az ördögben, kétségtelenül tőle származtatná ezt a fajta gondolkodást, hasonlatosan az Úr kutyáihoz, akiknek szemében nem az az igazi bűnös, aki elköveti ugyan a bűnt, de bűnnek ismeri el, hanem aki a bűn bűn voltát tagadni kezdi. S

híven tagadhatatlan gögijéhez is egyben, ami miatt néha mégis lelkifurdalást érzett. Mégse tudta nem lenézni azokat, akik belül a lelkükben is ott hordják a Szent Offíciumot, s titkos gondolataikat rendre máglyára vetik — csak mert kinn máglya fenyegeti őket ugyanezekért a gondolatokért. Ámbár honnan tudhatja, hogy csakugyan máglyára vetik-e őket, honnan tudhatja, kinek milyen gondolatai vannak, sokaknak vagy keveseknek vannak-e az övéihez hasonló gondolatai. Manuelának azonban bizonyára nem voltak, nem is lehettek hasonló gondolatai, szegény Manuela, honnan is lehettek volna. Még ha gondolatai voltak is, mint egyszer kiderült, nem is akármilyenek (éppen eléggé égetni valóak ahhoz, hogy utána siesen őket máglyára vetni), bár akkor azon az éjszakán, amikor fehéren felderengő egy szál ingében szobájának sötétjében megjelent, még nem ezért volt a maga módján okos, nem, egyszerűen csak mert bejött, bejött és maradt, bármennyire makacsul összeszorított fogakkal hallgatott ő ezután is még, s küldte volna ki néma és a sötétben láthatatlan mozdulatokkal, párnáját harapva, küzdve, szűkölve feltörő hangjai ellen. Mert egyszerre csak kitört belőle a sírás, rázta a zokogás, ma se tudja pontosan, miért; a kazamaták mélyén eltöltött másfél esztendő hatására-e, azért-e, mert meghátrált, s nem merte vállalni a kínvallatás gyötrelmeit, a rákényszerített hallgatást vállalta inkább. Vagy mert a szót örökre belefajtották? Lehetséges, hogy a várható iszonyattól is, amiért a hallgatás előtte megnyílt végtelenül hosszúnak és üresnek érzett folyosói megrémítették. Manuela közben csak a haját simogatta, okos kézzel, mégis ijedten, kicsit gyámoltalanul: — Mi baj, atyám, mi baj? Mondd, mit tettek veled azok a gazemberek? Beszélj, atyám, beszélj, mit tettek veled . . .

Mégse szólalt meg ezen az éjszakán. Sokáig még továbbra is néma maradt. Éjszaka is, mivel éjszakáik ettől fogva újra kezdődtek. Ugyanúgy folytatódva, mint azelőtt, rég kialakult szokásuknak megfelelően ismét csak ő látogatta szobájában az asszonyt, talán még gyakrabban is, ölekezéseik mintha a kiányzó szavakat is helyettesítették volna, s minden egyebet is talán. Miséit, prédikációit, a szenteltvizet és tömjénfüstöt, a csengetést, a templomot betöltő orgonazúgást és énekszót, híveinek ráfüggesztett tekintetét, a keresztelőket, esküvőket, temetéseket, a gyóntatást, áldoztatást, utolsó kenetet, a pontosan és lelkiismeretesen vezetett anyakönyvet, mindazt, aminek értelmét egy idő óta ugyan mind kevésbé látta már, de ami pusztán, mert feladatként hárult rá, mégiscsak értelmes tevékenységnek látszott, s kitöltötte napjait valamiképpen. Másfelől nézve pedig valóban értelme is volt, nem önmaga, hanem mások számára. Azok számára, akik hittek abban, amiről ő többnyire beszélt csak, s akiknek mégiscsak papjuk volt, tulajdonképpen tisztelt, sőt szeretett papjuk, mivel hívei — főleg a szegények közülük — általában bizalommal tekintettek rá, bajaikban vigaszt találtak nála, gyakran egyéb, nem lelki természetű ügyeikkel is hozzá fordultak: kérvényeket írt számukra, folyamodványokat különböző hivatalokhoz és hatalmasságokhoz, viszályokat simított el, civakodó házaspárokat, haragos szomszédokat békített össze, s igyekezett türelmes lenni még az egyházi adók dolgában is; tisztában volt vele, mi-

lyen keservesen sikerült csak sokaknak az erre szánt garasokat összekuporgatniuk. Hívei tehát tiszteletreméltó tudós férfiúnak tartották, s olyan pásztoruknak, akihez pusztán azért is bizalommal fordulhatnak, mert nem áll a Szent Officium szolgálatában — ki tudja, miért és miből, de valahogy megérezték ezt. Mindannak tehát, aminek ilyenképpen mások szemében és mások számára értelme volt, végeredményben rá nézve is értelme lett. Annyira, hogy minél tovább folytatta ezt a fajta egyszerű pásztorkodást, annál kevésbé érezte lealacsonyítónak az egyetemi katedra után. Ellenkezőleg: mivel a katedráról elmondottakat képtelen spekulációknak érezte, éppen ezért látta értelmét új munkájának, annak, hogy híveinek hasznára lehet. Szentbeszédei is ezért lettek kevésbé szentek, s inkább beszédek, gőgöt, fősvénységet, kegyetlenséget s ostobaságot ostorozó értelmes beszédek, ezért feledkezett meg gyakran az ajánlatos kibúvókról is; bármennyire ismerte is a Szent Hivatal mindenütt jelenvaló füleinek érzékenységét, még a máglya forró szelétől egyszer már megcsapatva se tudta vállalni a teljes hallgatást. Hiszen még így is éppen elég mindenről hallgatott, néha pedig nem is hallgatott: fogcsikorgatva, önmagát legyőzve tett sokszor úgy, mintha a kőpadra vontak és máglyára hurcoltak valóban elvetemült ellenségei volnának az egyedül üdvözítő vallásnak, s ilyenformán olyan sorsra jutottak, amelyet megérdemeltek. Sunyin lapító, alávaló hallgatás, olykor pedig kényszerű, figyelemelterelő vicsszorgások is az Úr kutyáinak áldozataira, lehet, hogy éppen ezért szolgált volna rá a máglyára, vagy legalábbis ezért érdemelte meg büntetésként a rárótt hallgatást, mindannak elvesztését, ami helyett már csak Manuela maradt. Eleinte úgy hitte, csak a teste, bűnre, pontosabban bűnösnek tartott dologra csábító, mindig szolgálatkész teste csupán, meg hát a törődése, a gondoskodása. Mindössze az, ami Manuela azelőtt is volt, minden szempontból való kényelmének megteremtője, tiszta, rendes és kívánatos parasztlány, alázatos szolgálóleánya az Úr szolgájának, aki mindent tisztává és rendessé tesz maga körül, kívánatos ételeket főz, ízletes, kellemesen fűszerezett ételeket, amelyeket még Carlos Montero y Ramirez szerény, de tisztos udvarházának konyháján tanult, ahonnan egy halott csecsemő után (az Úr adta, az Úr elvette) a házához került. Mert hogy Manuela most több, más, nélkülözhetetlen, azt csak lassanként ismerte föl igazán, s el sem ismerte szívesen, hogy még a beszéde, a sokáig viszonzatlanul maradt szava is mennyire számít. Részben talán ezért is hallgatott oly sokáig makacsul, hosszú hónapokon át mutogatással, jelbeszéddel közölte csak vele kívánságait, szótlánul lépett be hozzá, szótlánul ölelte, szótlánul menekült a testébe, talán a hallgatás gyötrelmei, meghurcoltatásának emlékei, az elrettentésképpen megmutatott kínzószerszámok fenyegető képe, a kőpadra vontak jajgatása és hörgése elől; szótlánul távozott is, mármár kegyetlen szótlansággal, halk mentegetőző sóhaja után. „Beszélj, atyám, beszélj” biztatására is csak néma fejrázással felelt. Legfeljebb tehetetlen simogatással.

Azután Manuela is elhallgatott. Néma szemrehányással, könnybe bozult szemmel, riadtan tekintett csak rá, máskor duzzogva járt-kelt, csap-

kodott maga körül, éjszakára bezárkózott, nappal elfordult tőle. Egészen a kitöréséig.

Eleinte ezúttal is halkan beszélt, úgy, ahogy szokta. Sírással küszködő könyörgéssel kezdte, beszélj, atyám, beszélj, nem hogy a viláért sem árulja el, az Úr kutyáinak nem, szent gyónás ide vagy oda, erről egy szót se ejt ki a száján, nem, még ha megegetik is, mit képzél róla. Ha pedig nem ettől fél, hát akkor mi baja? Hogy megesküdtél rá? Hát aztán? Az ember sok mindenre megesküszik, ha muszáj. Itt volt például az apja, mármint az övé, Manueláé. Gyerek volt még, de jól emlékszik rá: amikor először csípték orrvadászaton, még csak húszat kapott, de másodszorra már ötvenet vágtak rá, harmadszorra százat — erre is jól emlékszik, de mennyire, hogy jól —, utána tiszta egy vér volt, hetekig nyomta az ágyat, azt hitték, többé nem lesz ember belőle. És mindannyiszor megfogadtatták vele, hogy többet ilyet soha el nem követ, éppen csak azt felejtették el megkérdezni tőle, mi a nyavalyával eteti majd télen a kölykeiket. Vagy talán ne fogadta volna meg? . . . Pedig úgy is járhatott volna, mint a nagybátyja, akinek a végén ugyanezért lecsapták a kezét.

Aztán a hangja egyre magasabbra csapott:

— És hát nekik esküdtél meg, nekik! Az Úr kutyáinak, akik után minden tisztességes ember kiköp, vagy legalábbis ezt szeretné csinálni, éppen csak mersze nincs hozzá. Ha tehát ez a bajod, atyám, ha ezt a fogadalmat akarod betartani, akkor te is ugyanolyan bolond vagy, mint ti papok valamennyien. Mert azok vagytok, tisztára kergék, megérdemlitek, hogy az emberek annyit nevetnek rajtatok a hátatok mögött. Mert nevetnek, tudd meg, hogy nevetnek, és odahaza a falumban is rólatok mesélték a legcsiklandósabb történeteket, és én is meséltem őket, meg jóízűeket nevettem rajtuk, mielőtt pap-kurva lettem. Neveztünk az álszent képeteken, ahogy befogjátok a fületeket, ha meghallatok egy zsirosabb nótát, és elfordítjátok a fejeteket, ha véletlenül meglátjátok egy fehérchseléd pucér fenekét, mert úgy csináltok, mintha nektek nem ugyanolyan kicsodátok lenne, mint minden más férfiembernek, pedig azt az úristen bizonyára azért teremtett olyanra amilyen, mert így tetszett neki. Neki igen, de nektek nem, legalábbis úgy viselkedtek, mintha azt akarnátok, hogy elhiggyük, a legszívesebben levágnátok. Pedig fenét, valahányszor fehérszemélyt gyóntattok, csak az érdekel, kinek teszi szét a lábát, hányszor, hol és mikor, aztán szemforgatva kirójátok rá a penitenciát, nagy kegyesen feloldoztatok. Meg persze feloldoztatok egymást, meg saját magatokat is, azután, hogy az ember lánya megszánt titeket, megszádult a mézesmázos beszédetektől, vagy csak azért engedett nektek, mert maga sincs fából. Ha pedig felcsináljátok, hát elmentek az isten háta mögé, itt hagyjátok, kinlódjon a kölykével egyedül, vagy gyorsan összebordonáljátok valami kecskepásztorral vagy béreslegénnyel, aki ekkor persze már bűdös nekünk a tömjénillatotok után, és durva szavú a ti finom beszédetek után, de azért néha még ellátogattok hozzá, nehogy elfelejtse az emléketeket vagy a teli kamrátokat. De ez még mind semmi, ebből csak az sül ki, hogy ti se vagytok jobbak, mint mások, hiába akartok

másnak látszani. Hanem ti elhurcoltatjátok az embereket, tömlöcbe záratjátok, és megkínózzátok. Csak mert az Istent másmilyennek képzélik, mint ti, pedig ti se láttátok. Máglyára külditek őket, mert nem hiszik, hogy egyszerre három is meg egy is, vagy mit tudom én, hogy áll a könyveitekben, vagy csak rájuk fogtok ilyesmit, mert a pénzük kell nektek. És máglyára külditek egymást, lesítek, figyelitek egymás szavát, feljelenítitek egymást, mert így akarjátok megmutatni, hogy ti vagytok a legigazhitűbbek és a legszentebbek, és mert félték, hátha a másik megelőz titeket. Na de bánom is én, égessétek és egyétek meg egymást, pusztítsátok ki egymást az utolsó szálig. Am ha továbbra is hallgatni akarsz, ha csak bámulsz rám és esténként az ágyamba bújsz, de egy szavad sincs hozzám, hát akkor tudd meg, atyám, én elmegyek tőled, és ha visszahoznak, újra elmegyek. Elmegyek, mert tudom, hogy te is csak olyan vagy, mint a többi, hiába hittem, hogy azért lett bajod az Úr kutyáival, mert más vagy és jobb, és akkor én hiába könyörögtem nekik, engedjétek vissza hozzád, és nemcsak könyörögtem, hanem bűnöztem is velük, mert hát a Krisztus koporsóját se őrizték ingyen, nahát, most már ezt is tudod, éppen csak én nem tudom, mi az őregisten haragjáért csináltam ezt az egészet, ha most kutyába se veszel...

Így beszélt, rikácsolva, ki tudja meddig, a végén már torkaszakadtából kiabált, sehogyan se tudta elhallgattatni. Hiába suttogott, hallgass, Manuela, hallgass az istenért, ezt az utcán is hallják, meg se hallotta a suttogást, észre se vette, hogy megszólalt, nemcsak Manuela, de ő maga sem, mondta, egyre mondta csak a magáét, amíg szavát egészen el nem nyelte a zokogás — sokkal tovább rázta a sírás, mint korábban őt azon az emlékezetes éjszakán, amikor Manuela a szobájába bejött. Lassan csitult csak el, később már nem annyira a zokogás rázta, inkább a hideg, aztán még sokáig mozdulatlanul az asztal mellett gubbasztott, gyámoltalanul, kiszolgáltatottan, halálra váró állatként. Csendben, csupán a fogainak összekoccanása hallatszott. Engedelmesen hagyta, hogy feltámogassa és az ágyhoz vezesse.

Ezen az éjszakán végig vele maradt. Egy szál gyertya mellől figyelte, amint látszólag élettelenül hever, de mereven nyitott szemmel a plafont bámulja.

Hajnal felé járt már, amikor végre megszólalt:

— Gyóntass meg, atyám. Rengeteg ocsmányságot beszéltem.

— Felesleges, Manuela. Reggel úgyis gyónni fogsz.

— Nekik. De én neked akarok.

— Nem tehetem, Manuela. Megvonták tőlem a szentségek kiszolgáltatásának jogát.

— Nem kérdezzük meg őket. Semmi közünk hozzájuk, atyám.

Jól emlékszik, ebben a pillanatban döbbenet nézett az asszony elkínzott, sápadt arcára. „Akkor meg mi értelme az egésznek, Manuela?”, akarta kérdezni tőle, de jobbnak látta nem ellenkezni vele.

— Már meggyóntál, Manuela. Egyszerűbb, ha mindjárt a feloldozást adom meg neked.

— Ahogy jónak látod, atyám.

Újra a régi alázatos Manuela volt. Ettől kezdve lett ő Manuela külön papja, ettől a naptól számíthatja egyetlen hívőből álló külön egyházát, melyet soha esze ágában sem volt megalapítani. Ettől fogva már csak attól rettegett egy ideig, hátha az utcán valóban meghallotta valaki Manuela szavait. Vagy csupán a kihallatszó hangokat, amelyek már önmagukban is elegendők lehettek ahhoz, hogy kiderüljön, házában beszélnek, fogadalmának megszegésével vádchassák meg. De Manuela gyónásaitól egészen mostanáig nem tartott többé.

Az ablakon túl a hópelyhek most élesen, ferdén vágták a levegőt. Manuela egyedül taposta a havat, elszántan vetette magát neki a hófúvának; nagykendőjébe burkolózva, fázósan összegörnyedve haladt, ijesztenő öregasszonynak hatott. Nála is öregebbnek, templomos öregasszonynak.

*

Köröket metsző ferde egyenesek, az ablaktábla ólomkarikáinak körei az clykor majdnem vízszintesen előrevágódó apró hőszemcsék ferde egyenesével, mögöttük egy nagykendős, előregörnyedve siető öregasszonnyal. Így látta Manuelát, ilyennek, kétszeresen is felszabdalt képként megmutatkozva: alig néhány másodpercig csupán az ablak látóterében. Amikor pedig az ablakhoz lépve utána tekintett, alakja gyorsan láthatatlanná vált a sűrű hófüggöny mögött. Jóval előbb, semhogy a sarkon befordult volna.

Kis ideig valami tétován kutató pillantással nézett utána. Mintha azt remélné, visszatarthatja.

Később újra eltávolodott az ablaktól. Lassú léptekkel karosszékehez ment, meg-megroppanó, nehezen mozgó izületekkel leült; először maga elé, majd megint az ablakon túli fehér utcaképre meredt. De most már anélkül nézte a hófúvást, hogy igazán látná. Mint akinek többé nincs köze hozzá.

Miért, Manuela, miért? Miért figyelmeztetsz újabban minduntalan a fogadalmamra? Miért taposod ilyen elszántan a havat, miért dacolsz így az arcodba vágó és könnycsordító hősziánkokkal? Miért dőlsz így neki a szembesüvöltő szélnek, amely hozzám hasonlatosan, mintha szintén vissza szeretne tartani a San Antonio templomtól, a gyóntatószéktől, a te, számomra ismeretlen és titokzatos Don Anselmódtól. Akiről magad is tudod, amit mindenki tud, mégis tisztelettel emlegeted. Miért igyekszel úgy a templom felé, mintha nemcsak a kényszer, hanem a lelked is hajtana hozzá. Miért nem érted többé, amit oly sokáig értettél, nem, inkább csak érteni véltél, vagy még azt sem, dehogy is, csupán a tetteid voltak olyanok, mintha értenéd. Igen, a tetteid, Manuela, csak a tetteid, a hűséged, az odaadásod, a gondolkodásod, mert különben hogyan is érthetnéd, te, éppen te a szegény, betűket sem ismerő elméddel, az alázatos szolgálatra nevelt lelkeddel, te, aki mindössze egyszer, egyetlenegyszer látszottál érteni mindent. Amikor a megalázottság keserűsége rikácsolva tört ki belőled, azon az estén, amikor „ocsmányságokat” mondtál, ocsmány igaz-

ságokat, ha úgy tetszik, anélkül, hogy csakugyan sejtetted volna ocsmány-ságaid igazság voltát, vagy ha sejtetted, netán értetted is, neked ehhez az értéshez kétségbeesés kellett, a nem bírom tovább és a már minden mindegy kétségbeesése, valami ködös elborulás, amiből számodra az ocsúdást ismét csak a gyónás és a feloldoztatás jelentette csupán. Az a tőlem nyert feloldoztatás, amit én szükségtelennek éreztem nyújtani neked, mégis megadtam a kedvedért, hogy megnyugtassalak, és amivel, kimondva, hogy semmi közünk hozzájuk, látszólag engem ismertél el ugyan a magad külön papjának, valójában azonban mégiscsak őket, az ő ígéiket, számodra érthetetlen latin mormogásukat, mindazt, aminek én már levált, kihajított és a csend burkába zárt egykori darabkája voltam csak, s azokat, akiket röviddel előbb még átkoztál, egymással égettettél volna meg, és a pokol kénköves fenekére kívántál, s akik lehetnek ugyan nevetséges szenteskedők, kergék és eszelősek, vagy egyszerűen csak olyanok, mint mindenki más, de másnak látszani akarók, olyanok, hogy csiklandós tréfákat lehet mesélni róluk, sikamlós nótákat énekelni, pusztán azért, mert időnként jólesik csúfolódní rajtuk egy kicsit, ám ettől még azok maradhatnak számodra, akik: a mindenség felett öröktől fogva uralkodó hatalom világi letéteményesei. Mert hát, istenkém, a lónak négy lába van, mégis megbotlik, igaz-e, Manuela, de ettől azért továbbra is ők az igaziak, ők jelentik számodra az egész szent mindenséget, beleértve az Úr kutyáit, a kőpadot és a máglyákat is, mindazt, ami nélkül ez az egész mennybe kalauzoló díszes sereg talán jobban hasonlítana arra, aminek látszani akar, de ami nélkül nem létezhetne. Igen, Manuela, valójában te még bennem is őket tiszteled, s tisztelted mindig is, másképp ez el sem képzelhető. Hiszen neked nem lehetett meg a magad ördöge, aki nincs, de mégis van, nem benned volt, csupán melletted, kívülről süttogott csak ijesztő gondolatokat neked, egyedül neked, mert másnak nem süttoghatott . . . De hát valakihez mégiscsak beszélnie kellett ennek a szegény ördögnek, Manuela, jobb híján hozzád, akár megérted, akár nem, végtére is a gondolatok tulajdonsága, hogy szólnak valakihez, azért születnek, hogy elmondjuk őket, még ha mások számára oly rémületesek és szentségtörők is.

Mert többnyire ilyeneket mondtam csak neked. Főleg alkonytájt, kihunyó rőt fények mellett, vagy az esti órákban, reszkető gyertyafény pislogásában, olyankor, ha már végeztél a napi téblábolással. Ilyenkor többnyire a székem mellé telepedtél a kis számolyodra, akárcsak ama Saulus, a későbbi Paulus, a nagy Gamáriel lábaihoz, s pislogtál rám hű kutya-szöveddel, ültél, és hallgattál, vártad a süttogásomat. Én pedig mesélni kezdtem. Arról, amit távoli országok népeiről és azok szokásairól olvastam vagy hallottam valamikor, világjárta tengerészektől, térítő papoktól és szerzetesektől, akik hazatérve mindenfélét meséltek a látottakról, igaz vagy költött történeteket. Többek között az Új Indiákról, hogy élnek ott olyan népek is, amelyek emberhúst esznek, rendszeresen felfalják ellenségeiket, amin te elszörnyedtél, el se hitted volna talán, hogy ilyesmi is létezik, ha nem tőlem, a te nagy tudású uradtól és parancsolódtól hallod. — De hiszen ez szörnyűség, atyám — úgy emlékszem, valami ilyesmit

mondta. Mire én: — Ugyan, Manuela, semmivel sem szörnyűsegebb annál, amit mi teszünk. Valójában nincs is semmi különbség, ők is szeretik az ellenségeiket, mi is szeretjük, csak hogy ők szépen megsütve, ehető állapotban, mi viszont porrá égetve. Sőt, ha úgy vesszük, Manuela, ők legalább előbb megölik és csak azután sütik meg őket, mi viszont irgalmasság dolgában velük legfeljebb akkor versenyezhetünk, ha áldozataink máglyagyújtás előtt megfojtjuk, úgy, ahogyan a kevésbé veszedelmes eretnekek esetében szoktunk eljárni. De hát akárhogy legyen is, mindenképpen a megölés számít, hogy utána megesszük-e őket vagy sem, az akár mellékes is lehet. — Ezt mintha még értetted is volna valamennyire. Hanem ezután arról kezdtem beszélni, hogy emberevők is vagyunk, rendszeresen fogyasztjuk az Úr testét, ez pedig, bármennyire lisztből és vízből készüljön is ez a test és szőlőtökén termett a vér, amelyhez csupán mi, Isten vérvó szolgálai nyúlhatunk, valójában nemcsak emberevés, hanem istenevés is. — Miért akarjuk mi megenni az Istent? — kérdeztem tőled. — Mi értelm van ennek, Manuela, ezt mondd meg nekem... — Gyakran mondtam neked ilyeneket, Manuela, eleinte inkább véletlenül, suttogva gondolkodással helyettesítve valamikori, gondolataimat helyettesítő szavaimat, később már szándékosan is, titokban még mulatva is rajtad egy kicsit, valahányszor riadt szemekkel kérdezted tőlem, hogy mondhatok pap létemre ilyen istentelenségeket. Később úgy tettél, mintha meg se hallgatnál. Hagytál beszélni, tetted körülöttem a dolgodat, de már ritkábban ültél le mellém, szavaim keresztülhullottak rajtad, mindössze egy eszelős vénülő pap hagymázos fecsegésének tartottad, bármit is mondtam, nem akartál tudni róla, hogy tíz máglyahalálnyi bűnt is összegyűvölök. Am miközben én suttogtam a magam külön igéit, hiába tartoztál hozzám és én tehozád, mindinkább úgy érezted, mégiscsak tőlük, a többiektől kaptad a keresztvizet, tőlük hallod naponta a Dominus Vobiscumot és az Et cum spiritu tuót, ők mondják majd fölötted a Requiem aeternam dona eis Domínét, ők burkolnak naponta tömjénfelhőbe, vesznek körül orgonazúgással, égre szálló kórusmuzsikával, amely mintha csak a másik, a siralomvölgyön túli világ zenéjét előlegezné. Azoknak az éneklő és zenélő angyaloknak a muzsikáját, akiknek képét mindenütt a templomok falára festve láthatod, mint ahogy festett felhők közt lebegő festett angyalokat látsz fenn a mennyezetten is, faragott ördögfejeket az oszlopokon, elkárhozot lelkeknek örülő vigyorgó démonpofákat; befestik és belefარაgiák a lelkedbe is, amit a falra festenek... Igen, Manuela, igen, ők valóban ígérnek, sőt adnak is neked valamit, mindazt, amiről te úgy véled, hogy akár a hozzám való hűség és a rólam való gondoskodás jutalmaként, vagy éppen séggel az ijesztő fecsegéseim elviselése fejében, máris bőven megérdemelted. Hiába minden, Manuela, te szomjazol, ezért taposod a havat. Bárkitől hajlandó vagy mámorító italt elfogadni, még Don Anselmótól is, bármennyire gyanús tisztaságú edényben nyújtsa is neked...

Hiába, így van, gondolta Don Hernando tekintetét újra elvonva az ablaktól, karosszékeben hátradőlve, állát mellére ejtve. Manuela szomjazik, szomjúsága egészen más, merőben különbözik az ő szomjúságától. Fogal-

ma se lehet az őt gyöttrő szomjúság, a benne rejlő furcsa betegség természetéről. Úgy, mint azoknak, akiket szakadatlanul a kínpad és a máglya fenyeget, s ha kell, készek e veszélyek vállalására. Vagy ha nem, hát legalább büntudatot éreznek, amiért megfutamodtak. Igen, az ilyeneknek igen, nekik lehet az efféle belülről rágó nyavalyáról holmi elképzelésük. Éppúgy, mint ő püspöki kegyelmességének, Tomaso Urrutia Torresnek természetesen, mivel az a furcsa betegség, amiről utolsó találkozásuk alkalmával is beszélt, benne is rég ott bujkált valahol. Sőt a maga módján felszínre is tört.

Jól emlékszik. Őkegyelmessége szózuhatagának szinte minden szava mélyen belevésődött emlékezetébe.

Talán mert minden annyira valószínűtlennek tűnt azon a napon. Szembántó, sziporkázó fényekkel teli káprázatnak a kazamaták sötétje, a valatókamrák félhomálya után. Kábultan hunyorgott a hirtelen rázúduló nyári napfénytől, szédült a szabad levegőn. Végig a C. felé vezető úton, majd a város utcáin, miközben a püspöki palotához kísérték; ingatagon, részeg léptekkel haladt őrzői között. És azután is, a parkon át, a gesztenyék, paratölgyek, ciprusok és pínéak között haladva, fényből árnyba és árnyból fénybe lépve a két fasortól közrefogott, végtelenül hosszúnak tetsző főúton, egészen a palota épületéig, most már a püspök szekretáriusának kíséretében, aki a külső kapunál vette át őreitől, hogy őkegyelmessége színe elé továbbíthassa. Felfelé haladva a lépcsőn halálosnak tetsző gyengeség fogta el, attól tartott, összeesik, maga az alacsony, sovány, sárgás képű szekretárius is észrevette ezt, figyelmesen beléje karolt, a szobában egy székhez támogatta, halk szóval közölte, hogy őkegyelmessége pillanatokon belül megérkezik, aztán magára hagyta. Ennek ellenére, amíg egyedül várakozott, igyekezett egyenesen tartani magát, felkészülni a találkozásra; valójában reszketve, elfogódottan, hatalmasságok hivatalában előszobázó ijedt parasztként ült a szék legszélén csupán. Így nézte hol a lába alatti gazdagon mintázott színes mozaikpadlót, hol a nagy fekete feszületet a szemben levő falon az imazsámoly fölött; vagy tőle balra a hatalmas íróasztal fölötti díszes keretbe foglalt Madonna-képet: közepes méretű kép volt, láthatólag itáliai munka, színeiből ítélve velencei, körülbelül fél évszázados, vagy valamivel még korábbi szarmazó; egyszerű földi nő, anya, de nem istenanya, hiányzott belőle a mai kor eszményeit hangsúlyozó élettől távoli földöntúliság, mosolygó, majdnem érzékinek ható. Jól emlékszik: mialatt a képet elnézte, arra gondolt, tökéletesen jellemző őkegyelmességére, hogy dolgozószobájában, közvetlenül a fenyegető fekete feszület mellett, ezt a melegen biztató szemű, már-már kacér Madonnát tartja. És még valamire: hogy a kép nézése közben az is észébe jutott, hozzá hasonlóan neki is legalább fél évszázaddal korábban kellett volna születnie és Itáliában. A számos kis hercegség egyikében élnie, valamelyik gondolkodókat kedvelő fejedelem oltalma alatt, de közben másokra is vetve egy-egy pillantást, mindig készen arra, hogy más felségterületre lépjen át, egyszerre több vasat tartson a tűzben. Így talán juthatott volna valamire a gondolataival, nem került volna a máglyák forró

szelének közelségébe. De így és itt, ezen a napperzselt földön, egyetlen, önmagát mindenki másnál katolikusabbnak tartó, komortekintetű uralkodó jogara alatt . . .

Nem emlékszik pontosan, mennyi ideig kellett várakoznia. Pillanatoknál mindenképpen tovább, de nem túl sokáig. Arra emlékszik csak, hogy képtelen volt idejében felállni ökegyelmessége üdvözlésére. Talán nem is akart, hadd lássa fáradságát és elgyötörtségét a püspöki szem: íme, itt vagyok, ez vagyok, olyan vagyok, amilyenné tettetek — mert ezt ti tettétek velem.

— Ne fáradj, maradj csak ülve, fiam, ismerem a sorsodat, épp elég megpróbáltatást kellett kiállnod — intette le ökegyelmessége talán szándékosan késleltetett gyámoltalan felállási kísérletének elébe vágva. Ezután maga is leült, szemben vele, az íróasztalhoz. Kis ideig elgondolkozva nézett rá álmos, vastag szemhéjai alól; láthatólag mindent értve és szánakozással. De mintha lusta lett volna vele együtt érezni.

— Ó, fiam, fiam, mennyire sajnállak téged — szólalt meg újra hosszú szünet után. — Ki hitte volna, hogy ilyen szomorú körülmények közt találkozunk újra.

Újabb, az előbbinél is hosszabb csend következett. Bőven elegendő ahhoz, hogy az ismerősen rád tekintő nagy, széles arcot kényelmesen megfigyelhesse: amióta nem látta, még inkább szétfolyt, elszélesedett, mintha az egész fej is megnövekedett volna, kis kerek, violaszín sapkája alatt valószínűtlenül hatalmasnak tűnt. Idétlenül nagyinak, feszülően pirosposzsgásnak, mégis ernyedtnek; lusta cselekvésszöny áradt belőle. Mégis, éppen ez a lustaság töltötte el némi reménnyel; az, hogy lustasága ellenére is kész volt tenni érdekében valamit. Mert hogy itt ülhetett vele szemben, az mégiscsak arra vallott, hogy heves csatározásokat folytatott érte a Szent Officium hű házórzőivel.

— Sajnálak, fiam — mondta a későbbiek során többször is, amikor lassan, de ellenállhatatlanul meginduló beszédhullámába valamennyire belelendült már. Jellemző tulajdonságai közé tartozott ez a nehezen megmozdulás. Nem csupán teste, de elméje is olyan volt, mint valami nehézkes, ormótlan állat, amely csak nehezen szánja rá magát az első mozdulatokra, ám ha egyszer nekiindul, egyre veszettebb száguldásba kezd, ropant súlyával átgázol mindenben, s lehetetlen megállítani mindaddig, amíg ki nem futotta magát, el nem fárad és el nem csendesül. Régi ismerős vonása volt ez is, ezért érezte meg rajta az elkövetkező áradat előjeleit már az első tétova hullámverés megindulásakor; jól tudta, hogy most hosszú ideig egyebet se kell tennie, mint csendben kivárnia az apály bekövetkeztét. Kezdetben kissé szerteporladó figyelemmel hallgatta, örült, hogy nem kell kérdésekre válaszolnia.

— Sajnálak, fiam. Sajnálak, amiért őszinte fájdalomra azt kell látnom, hogy azok közé tartozol, akik addig forgatják fejükben a dolgokat, amíg többszöri megrágásuk után azt kezdik hinni, hogy rájöttek valamire, majd pedig tulajdon gondolataiktól megmámorosodva mindinkább úgy vélik, másokkal is, lehetőleg az egész világgal, közölniük kell elmé-

jük szüleményeit. Legyen bár hasznos vagy káros, ígérjen bár püspök-süveget vagy kárpadot, netán a máglya fenyegetését. Nagylelkűen mindenkivel meg szeretnék osztani felfedezésüket, vagy inkább amit annak hisznek, bármennyire olyanféléből álljon is az, amit ördög sugallta gondolatoknak szokás minősíteni. Mindenáron szólni kívánsz, magad köré gyűjteni az igédre szomjas lelkeket, ahelyett, hogy magadba fojtani igyekeznél másokra és magadra egyaránt romlást hozó gondolataidat. Nehéz feladat elé állítottál, fiam, meggondolatlanságaidal sok álmatlan éjszakát szerezteél nekem. Őszintén megvallom, ma sem tudom, mit is tanácsolhatnék, hogyan zabolázd meg titkok firtatására hajlamos elmédet, miképpen igyekezz küzdeni tulajdon gondolataid ellen. Mert hiszen bármennyire el is késtem már, még mindig segíteni szeretnék rajtad, nehogy a mostaninál is nagyobb bajba sodorjad magad. Nem tudom, fiam, nem tudom. Mondjam, hogy keress gyógyírt az imádkozásban? Mondjam, hogy ekképpen igyekezz kordában tartani a gondolataidat? Mondanám is, hidd, el, szívesen mondanám. Ha nem tapasztalatból tudnám, hogy ezzel édeskevére mégy. Mert ennyiben magam is rokon vagyok veled, ennyit megérték, de többet nem, fiam. Nem értem, miért teszel úgy, mint a kerge tyúk, amely nyomban világgá kotkodácsolja, ha megtojt, úgy viselkedik, mintha ő lenne az egyedüli szárnyas állat, amely képes a tojásrakás műveletére. Más madarak is tojnak, fiam. Miért nem jársz el okos madárként, miért nem csendben rakosgatod inkább a tojásaidat, s miért nem igyekszel fészkedet is tőled telhetően minél jobban elrejtetni a körülötted ólálkodó farkasok, rókák, menyétek előtt? Helyesebben, miért nem igyekeztél, hiszen már megtörtént a baj? Vagy éppen te ne tudtad volna, mennyire körül vagyunk véve ólálkodókkal? Te, akit egyszer már meg is kergettek? Nem értem, egyszerűen nem értem, miféle furcsa betegség dolgozik benned, nem értem, miért tartod szükségesnek a kotkodácsolást. Súlyos és kiirthatatlan kór gyötör téged, fiam, legalábbis számomra ilyennek teszszik. Mert ha emlékezetem nem csal, a dőrén kotkodácsoló tyúkról és a tojásaikat féltve őrző okos madarokról már nem első ízben beszéllek neked. Mint ahogy bizonyosan magad is emlékszel rá, annak idején arra is figyelmeztettelek, hogy eme kotkodácsolással voltaképpen mélységesen lebecsüled felebarátaidat, keresztény testvéreidat.

Valóban emlékezett, hogyne emlékezett volna rá. Még a helyiségre is ott Salamancában, amely sok tekintetben mintegy a püspöki dolgozószoba előképe volt; csak éppen kisebb és benne is kisebb minden: az imaszámoly, a feszület és a Madonna-kép, még az íróasztal s maga őkegyelmessége is, aki akkori dékáni mivoltában egy árnyalattal még elmaradt jelenlegi püspöki terjedelme mögött. Mint ahogy a hozzá intézett szavakra is emlékezett. Kissé erőtllenül megpróbálta jelezni is ezt, őkegyelmessége azonban láthatólag nem volt hajlandó megfosztani magát annak élvezetétől, hogy az akkor elmondottakat szinte szóról szóra elismételje.

— Valóban, gondold meg, miféle keresztényietlen gőg ez a részedről, fiam? Honnan benned ennyi felfuvalkodottság, hogy azt képzeled magadról, csak neked támadhatnak ilyen gondolataid. Miért nem tételezed fel

ugyanezt másokról ugyanígy? Akár rólam is. Vagy éppen mindannyiunkról. Ha egyszer valamennyien . . . De talán nem is mondok neked olyasmit, hogy esendő és bűnös lelkeként mindannyian ki vagyunk téve az ördög kísértésének. Elvégre magunk között vagyunk, s ezért elmondhatom neked, hogy, csekélyke elmém szerint, ezeknek a veszedelmes gondolatoknak a létrejöttét egyszerűen azzal is megmagyarázhatjuk, hogy teremtő urunk végtére is gondolkodó ésszel áldott meg mindnyájunkat, legalábbis sokakat közülünk. Jobban mondva azon keveseket csupán, akik közé mindketten tartozunk, mert mi tagadás, magamat is ide sorolom, őszintén remélve, hogy képes leszel ezt megbocsátani nekem. Sőt még azt sem kívánom titkolni előtted, mennyire nem hiszem, hogy ezek a kevesek kevésbé kedveltek teremtőjük előtt a balga többségnél, a jámborok tömegénél, amely mindössze a mások által szájukba adottak szajkózására képes, anélkül, hogy kívánatosnak tartaná az értelem fényénél is megvizsgálni a szajkózandókat. Ellenkezőleg, fiam. Nem fennen hirdetve ugyan, de annál szilárdabban vallom, hogy teremtő urunk mindenekfelett azokat kedveli, akiket értelemmel áldott meg, vagy éppen azért áldotta meg őket értelemmel, mert kedveli őket, s úgy gyönyörködik bennük, miként a festő vagy szobrász a maga remekműű alkotásaiban, amiért is sorsukat különösképpen szíven viselve, megkímélni szeretné őket mindennemű veszedelmektől. Feltehetőleg még eltévelyedéseiket is kész nekik odafenn megbocsátani. Akkor is, ha mi idelelenn máglyára vetettük őket, vagy éppen ugyanezen tévelygésekért tartogat számukra kitüntetett helyet a maga mennyországában, lévén, hogy a teremtő, bölcs létére, csakis a bölcseket kedvelheti, s következésképpen bölcsességükből fakadó tévedéseiket is jobban szereti a balgák igazságainál. Hacsak nem konokságuk miatt juttatja őket mégis kárhozatra, amiért, ahelyett, hogy bölcsekhez illően készek lennének úgy tenni, mintha tévelygésnek ismernék el, amit igaznak hisznek, a balgák által felállított máglyákat vállalják inkább. Mélyeséges és csak neked feltárt hitem szerint ugyanis teremtő atyánk legkevesébé éppen szellemmel megáldott teremtményeinek pusztulását kívánhatja, eszesek esztelen vesztükbe rohanásában nem gyönyörködhet. Úgy is mondhatnám, urunk fülének nem kedves a kotkodácsolás. De talán nézd el nekem rég ismert gyengeségemet, hiszen tudod, milyen szívesen kapok rá egyegy találónak vagy mulatságosnak érzett hasonlatra, kedvemre tovább fűzögetem, nehezen tudok megválni tőle. Gyarlóság ez is, tudom, számtalan gyarlóságaim egyike, ám e hasonlatommal — remélem megérted — semmiképp se kívánok gúnyolódni feletted, még kevésbé a teremtő felett. Mindössze azt a különös kettősséget szerettem volna már annak idején is érzékeltetni általa, amelyet viselkedésed magában hordoz. Azt, hogy ti (mert ebben már nem vehetem magam veletek egy kalap alá) egyszerre vagytok bölcsek és balgák, bölcsek a gondolataitok megszületésében, s balgák a kimondásukban. De hiszen bizonyára emlékezel rá, hogy ott Salamancában a teológiai kar dékánjaként ezt is megmondtam neked. Amiként nyilvánvalóan emlékszel egész beszélgetésünk lefolyására. Emlékeztetnem legfeljebb arra kell csupán, hogy akkor én nemcsak csodálkoztam

rajtad, hanem csodáltalak is. Meglepetésként viszont korántsem ért akkori magatartásod, rég ilyenek ismertelek már korábbi beszélgetéseinkből, elejtett szavaidból következtetve. Mielőtt pedig magamhoz kértetlek volna, többen is figyelmeztettek már, hogy hallgatód tiszteletét nem csupán jámborsággal érdemeld ki, hanem gyakorta kétértelmű vagy csak ilyenek tetsző megjegyzéseiddel is. Észrevételeiddel a hit igazságairól például, mivel akadtak, akik megsúgták nekem, miként fejtegetted egyszer, hogy pusztán a beléje vetett hit valójában egyetlen tanítást sem igazol, hiszen az ördögtől megszállott protestáns eretnekek, vagy akár a zsidók és Mahomat követői, ugyanúgy hisznek a maguk igazában, a maguk vallásának tanaiban, mint a leghívőbb katolikusok, sokan pedig még a legszörnyűbb kínokat is képesek vállalni közülük a maguk hitéért, akárcsak Néro vagy Diocletianus alatt a mártíromságot szenvedő öskeresztények.

— Voltaképpen ezért is kértetlek akkor magamhoz. Hitet védelmező munkád megsúrgetését inkább csak ürügynek szántam. Látni szerettem volna, hányadán állok veled, s láttam is, fiam, még mielőtt egyetlen szót is kiejtettél volna a szádon. Nyomban, ahogy beléptél hozzám, észrevettem konok sápadtságodat sovány arcodon, azt az arcszínt, amely a hozzád hasonlók sajátja, a kotkodácsolásra hajlamos rossz emésztésűeké — igen, így, ahogy mondom, mert ez a kettő nagyon is összefügg egymással, s valószínűleg a testnedvek helytelen keveredési arányával, alkalmasint az epe túltengésével magyarázható, amiért is olykor hajlamos vagyok abban reménykedni, hogy az ördög patái alól Isten segítségével egyszer majd a medicina tudománya fogja kirántani a talajt, létrehozva azt a békés harmóniát, melyet bizonyára mindketten egyaránt óhajtunk, s amely, az Úr minden kis- és nagykuttyájával egyetemben, a Szent Officiumot is feleslegessé teszi. Na, de mellőzöm talán ezeket az ábrándokat, s inkább azt mondom el, hogy amikor beléptél hozzám, arcodra pillantva azonnal megsejtettem, mennyire nehéz dolgom lesz veled, annyira, hogy talán meg sem kell kérdeznem tőled, csakugyan megtetted-e ama bizonyos megjegyzéseidet hallgatód előtt, mivel arcod elárulta nekem, hogy amennyiben még nem tetted meg, ezután fogod megtenni őket, vagy pedig az erre ösztökélő kísértés roppant erőfeszítések árán leszel csak képes magadba fojtani. Sőt, ahogy elnéztelek, bármilyen tisztelettudó voltál is hozzám, tekintetedből azt is kiolvastam még, hogy valójában kedveled tulajdon kétkedő hajlamaidat, alkalmasint büszke vagy rájuk. Így aztán mindössze sejtéseimet ellenőrizendő kérdeztelek meg, hol tartasz hitünket védelmező munkád megírásában, mikorra számíthatunk elkészültére. Kezdetben mint-ha kerülgetted volna a választ, feladatod nehézségére és bonyolultságára hivatkoztál, mondván, hogy gyökereiben szeretnél leszámolni Belzebub tanításaival, erre viszont alaposan fel kell készülnöd. Ám mikor én ragyogó elmédet dicsérve hangsúlyozni kezdtem, hogy műved megírása számodra nem jelenthet oly súlyos feladatot, amilyenek hiszed, magyarázkodásodban mindinkább elbizonytalanodtál, egyre a szőnyeget nézted, hosszú sovány ujjaid a nyakadban függő keresztrel babráltak, így, látod, pontosan így, ahogyan én ezt most a magam párnás és vastag ujjaimmal

teszem, sajnos mégsem maradéktalanul az egykori képet tárva tükörként eléd, holott pontosan emlékszem minden mozdulatodra. Azután egyszerre csak dacosan összeszorítottad a szádát, majd ezeket mondtad: „Igen, atyám, ha figyelembe veszem, hogy hitünk tanításait máglyák is védik, úgy csakugyan nincs nehéz dolgom”, majd a továbbiakban arról beszéltél, mennyire nem látod értelmét olyan írásművek cáfolatának, melyeket a hit avatott védelmezőin kívül úgysem olvashat senki, legfeljebb a kánpad és a máglya veszedelmének kockázatával. „Nem értem, atyám — mondtad nekem —, mi szükség ott egyáltalán a hitet védelmező szóra, ahol a máglyák a hit igazi védelmezői. Főleg pedig mi szükség arra az éleselméjűségre, amit, úgy tetszik, érdemtelenül dicsérsz föl bennem. Hiszen máglyáktól védve én bármit összelefejezhetek, az olvasók jámborabbja akkor is színtiszta igazságnak fogja tekinteni szavaimat, ha az első betűtől az utolsóig szemenszedett hazugságok azok, míg az eszesebbje akkor is hazugságnak fogja tartani őket, ha minden állításod szentigaz és megdönthetetlen...” Végső fokon tehát elárultad előttem, hogy nem hiszel abban, amit védelmezel, jobban mondva védelmezned kellene. Mert az igazi hívőt, fiam, sohasem zavarják a máglyák, sem az őt fenyegetők, sem az őt védelmezők. Az igazi hívő, fiam, mindig egyformán kész hitéért máglyán elégni és másokat máglyára küldeni, aszerint, hogy a gondviselés kiszámíthatatlan útjai következtében milyen helyzetbe kerül. Legalábbis így tartják ezt az Úr kutyái, akiket én, nem lévén kutyabarát, hozzád hasonlóan nem szenvedhetek, viszont kutyaharapástól főleg azoknak kell tartaniuk, akik nem kutyabarátok. Mert bizony a kutya ilyen állapotban, fiam, rögtön megszimatolja, ki nem szenvedheti. Éppen ezért kérlek, ne neheztesd rám, amiért annak idején, amikor első ízben beszéltem neked az igazi hívő tulajdonságairól, elhallgattam előtted, hogy valójában az Úr kutyáinak véleményét tolmácsolom csupán. Pedig magatartásod engem is megrendített hitemben, illetőleg megerősített kételyeimben: igazolta, hogy titokban helyesen okoskodom, de egyben végképp ráébresztett, mennyire ingoványos talajon mozgok. Érvelésem is ezért sikerült, valóságos meggyőződés híján, a kelletténél kissé erőtlenebbre. Mert nem szégyellem bevallani neked: állításaid cáfolhatóságában ekkor már ugyanúgy nem hittem, mint ahogy te sem hitted, hogy sikerrel veheted fel a harcot a protestáns eretnekek tanításaival, amiért is nemcsak rólad állapítottam meg, hogy hitünk védelmezésére lelkileg alkalmatlanná váltál, s tanácsoltalak el a katedrától, hanem önmagamról is, ezért is követtem példádát, miután Isten segítségével sikerrel céloztam meg ezt a püspöki széket. Hiszen nekem is olyan dolgokat kellett napról napra magasröptű érveléssel bizonygatnom, amelyeket — bár hittem bennük, s hiszek még ma is — nehezen vagy egyáltalán nem érzek védelmezhetőnek. Egyszerűen bennem is rég ott bujkált már a kételkedés ördöge, akivel már pusztán mindenki által ismert restségem sem engedett szembeszállni igazán, úgyhogy amikor te szinte szó szerint ugyanazon kételyeknek adtál hangot, amelyek egy idő óta már bennem is gyökeret vertek, egyszerűen képtelen voltam ellenállni a kísértésnek, hogy erőmhöz mérten mindent következetesen végigondoljak.

Ökegyelmessége idáig érve rövid pihenőt tartott. Úgy emlékszik, alig néhány lélegzetvételnit csupán, mindössze annyit, hogy második, még elsőbb szóhullámához erőt gyűjthessen. Tekintete azonban e rövid hallgatás során is félreérthetetlenül előrejelezte e második hullám bekövetkeztét.

— No de, ha már ennyire belebonyolódtam mindezen dolgok kifejtésébe — kezdte újra lélegzetének némi ráncba szedése után —, elmondom talán azt is, mi az, amit kételyeimet igazoló szavaid után végiggondoltam. Annál is inkább, mivel bármennyire is hasonló dolgokat gondoltunk végig, mégsem lehetetlen, hogy végkövetkeztetéseink sokban különböznek. Kezdem tehát azzal, hogy amikor hitvédő munkáddal kapcsolatos aggályaidnak hangor adtál, lélekben már protestáns voltál. Ne, ne remülj meg, fiam, nem vádolni akarlak, éppen eleget tették ezt már nélkülem is, mindössze azt szeretném ezáltal értésedre adni, hogy amikor valaki valamely tan nehezen védhetőségét emlegeti, akkor ezzel valójában az ellenlábás tan igazát ismeri el, nem egészen talán, de annyit mindenesetre, hogy az nem szőröstül-bőröstül elvetni való. Mellesleg ennyiben magam is protestáns vagyok, s voltam már akkor is, mivel tanaink nehezen védhetőségének dolgában titokban egyetértettem veled. Az a fajta protestánság tehát, ami benned rejtezik, bennem is megvan, sőt azt is bevallhatom neked, hogy az a nézet, amely elveti az egyházatyákat, a szájhagyományt, a szenteket, et cetera, s kizárólag az Írást fogadja el, számomra még rokonszenves is, annak ellenére, hogy azt katolikus főpásztori tiszteből fakadóan nem fogadhatom el. De talán tegyünk úgy, mintha ennek a nézetnek igaza lenne, főleg, mert következetesen gondolkodva elkerülhetetlenül odalyukadunk, hogy valóban nem tudhatjuk, mi honnan, miért, milyen tévedések és tévelygések, vagy éppen milyen hamisítások következtében potyryant a hosszú századok során hitünk eredetileg kristálytiszta vizébe, annyira beszennyezve azt, hogy csakugyan szükségét láthatjuk egy kis szűrésnek, s általában is a házunk táján való söprögetésnek. Ámde lássuk csak, meddig is mehetünk el az efféle tisztogatásban, vegyünk szemügyre egy röpké pillantás erejéig, mi is történt eddig protestánséknál: Elsőként jött a pufók arcú Luther, s kiszögezte a maga, attól tartok, igaznak is elfogadható, kilencvenöt tételét. Sajnos elmulasztottuk idejében máglyára küldeni, s így hamarosan megjelent nyomában a kampós orrú Kálvin is, és mint jól tudod, szintén az Írásra hivatkozva tett egy-két lépéssel többet a testes Ágoston-rendinél. Őt már komolyan nem állhatom, főleg a barbár képrombolásaiért. Éppen ezért örvendezek, szívemben talán némi bűnösnek mondható, ám dogmatikailag kifogástalan kárörömmel is afelett, hogy ő már csúfosan megjárta a merészségével, és ha nem is a legkívánatosabb módon, de a máglyával mégiscsak közeli kapcsolatba került. Mert mit tesz Isten, hopp, egyszer csak megjelent nála Szervétusz, az a tőlünk szalasztott hőzöngő felcser, aki, ismét csak az Írás lapjait pergetve, annyira túltett még a szikár művészetgyűlölő genfin is, hogy az, hitújító léte, kénytelen volt a jó öreg máglyához visszatérni, anyaszentegyházunkra nézve nagy elégtételként, sőt úgy tetszik, vesztére is, fiam. Mivel

ezt követően lépett porondra az a kötözni való bázeli Castellio, aki szerint dehogyan szabad bárkit is a meggyőződéséért máglyára küldeni, szó se róla, fiam, még börtönbe vagy gályára sem, még csak alaposan elhagyni sem szabad a nótáját a becses alfélén, mindenki mondhat, amit akar, ami egyben azt is jelenti, hogy eljőhet az idő, amikor majd minden tudálékos kalmárság vagy foltozó varga a maga szája íze szerint magyarázhatja az Írást, sőt tagadhatja is annak isteni eredetét, kinyilatkoztatás voltát — ugyanazon az alapon, mint Lutherék az egyházatyákat. Mert ha egyszer róluk feltételezhetjük, hogy ügyködésükkel némi iszapot kavartak föl vagy keverték hozzá szándékosan is a kristálytisztá vízhez, miért ne hihetnénk akár azt is, hogy ez a víz kristálytisztá nem is volt soha. Hit nélkül, mintegy az ördög agyával gondolkodva, miért ne tételezhetnénk fel az apostolokról és az ószövetségi prófétákról is ugyanazt, amit az egyházatyákról. Vissza egészen Mózesig, fiam. Elvégre miért ne történhettek volna tévedések, csalások és hamisítások akár a Krisztus urunk születése előtti századokban is, véletlenül vagy szándékosan, mindig a hatalmat birtoklók illetve bitorlók kívánalmai szerint. Miért higgyük azt, hogy a régiek jobbak voltak nálunk, ha egyszer te is éppúgy tudod, mint én, hogy templomi ereklyéink jó része kecskecsontból készült, s készül még ma is. Ám mindennek ellenére mégis ereklye az ilyen, szentjeink csodatevő erővel bíró földi maradványa, fiam, egyszerűen, mert mi, az egyház felkent szolgálói annak hirdetjük, és mert megvan a hatalmunk hozzá, hogy máglyával fenyegessünk és szükség esetén máglyán is égessünk el mindenkit, aki kijelentéseinket kétségbe vonja. Igen, igen, bármilyen szomorúan hangzik is, mi már úgy egybeforrunk a máglyákkal, hogy nélkülük meg sem lehetünk. Erre jöttél rá te, s erre jöttem rá én is, félő azonban, hogy ebből levont következtetéseink merőben különbözőek. Közülük a tiédet mindössze sejthetem csupán, később, ha óhajtod, elmondod őket. Előbb azonban hadd mondok el én a magaméit neked. Mindenekelőtt azt, hogy eredetét tekintve kétféle igazság létezik. Egyik a kiderített igazság: ehhez úgy jutunk, hogy gondolkodunk, töprengünk, vizsgáljuk a körülöttünk levő világot, vagyis kiderítünk valamit, többnyire haszontalan, sőt veszedelmes dolgokat, olyanokat, amelyek ártalmára vannak az emberek erkölcsének, romláshoz és káoszhoz vezetnek, olyannyira, hogy akár romboló igazságoknak is mondhatjuk őket. Szemben a meghirdetett igazságokkal, amelyek, a kecskecsont-ereklyékhez hasonlatosan, az „így van és punctum plusz máglya” formulájára alapoztatnak, s bár önmagukban véve megszólalásig hasonlítanak a hazugságokhoz, fenntartó funkciójuk folytán annál igazabbak, sőt egyedül ezek igazak igazán. Ezek a fenntartó igazságok, fiam! Krisztus egyháza egyedül rájuk épülhet. Mert fenntartani valamit csakis meghirdetett igazságok segítségével lehet.

Ma is tisztán maga előtt látja a képet: ökegyelmessége pár pillanatra megáll. Hosszan tartó járkálás után, mert ekkor már jó ideje alakjának nehézségét meghazudtoló sebességgel le-föl rótt a szobát. Súlyos gránittömbnek ható szoborrá merevedve, figyelmeztetően felemelt jobb kezének tömzsi mutatójával úgy szúrta a levegőbe, mintha meghirdetett igaz-

ságokról szóló tétele kimondásának pillanatát kívánná az idők végezetéig megörökíteni.

— Tudom, tudom, fiam — indult el azután megújuló lendülettel —, most kezd ágaskodni benned az ellentmondhatnék. Az a te furcsa, betegségre visszavezethető eretnekséged, ami nem is olyan ellenszenves nekem, mint amilyenek ezek után hiszed. Mégis arra kérlek, ne szakíts félbe, fáradt is vagy és a hallgatás mégsem oly fárasztó, mint a beszéd, emellett pedig, úgy tetszik, nagyon is jól tudom, mit mondhatnál nekem. Annál is inkább, mivel többször emlegetett egykori eszmecszerénk során már beszéltél erről. Ott az univerzitásbeli dolgozószobámban, azután, hogy én máglyaellenes kifakadásaidra köteleességtudásból, de nem túl nagy meggyőződéssel Aquinói Szent Tamásnak azon gondolatát idéztem emlékeztettedbe, mely szerint az egyház eretnekek húsával táplálkozik, mintegy az ő pusztulásuk árán tartja fenn magát, te, mint ahogy vártam is, Augustinus Civitas Deijével hozakodtál elő. Annak a Szent Ágostonnak az isteni városával, aki melleleg maga sem vetette meg az eretnekiüldözést. Azt fejtegetted, hogy a bölcs egyházatya szerint Isten országának itt a földön is meg kell valósulnia, márpedig, érveltél tovább, Isten országáról szó sem lehet ott, ahol mindenfelé máglyák lobognak, megperzselt emberi testek bűze terjeng a városok utcáin, kínpadra vontak ordítása szivárog ki a pincéke mélyéről, és így tovább, megdöbbszent erővel ecseteléd a konok szerencsétlenek kínjait, pedig ekkor még nem is ismerted belülről a kazamatákat, határozottan megrendítettél. Alkalmasint ezért is nem jutott eszembe akkor arra hivatkozni, hogy édes fiam, hol van már Augustinus isteni városa, amit a jó egyházatya a maga idejében megjövendőlt számunkra, s azután beteljesületlenül hagyott. Hihetünk-e még abban, hogy eljön valaha? Mert bármilyen mélységesen elszomorító legyen is ez, ilyen értelemben mi vagyunk kénytelenek elvetni az egyházatyákat, nem a protestánsok, voltaképpen már el is vetettük őket. Őszintén és bizalmasan vallok neked, fiam, akár gyónásnak is tekintheted ezt: én nem hiszek ennek az országnak az eljövételében, Isten országa itt a földön nem jön el soha. Elgondolni is borzalmas, de a mi földünk mindörökké siralomvölgy marad, egyházunk nem építheti föl Isten országát, úgy is mondhatnám, képtelen feladatát teljesíteni. Csak hát kérdem én tőled, fiam, ok-e ez arra, hogy fenn se maradjon. A mi csodálatos Anyaszentegyházunk, melynek mi ketten is egy-egy darabkája vagyunk. Felelj nekem, fiam, felelj igaz lelkedre!

Ókegyelmessége újra megállt, arcáról kis időre eltűnt a szavait mind- eddig bujkálón végigkísérő fölényes mosoly, s valami szinte kétségbeesett távolba révedésnek adott helyet, ami már-már mulatságos ellentétben állott nagy arcának kigömbölyödő kövérségével; két karját először az égnek emelte, azután csüggedten leeresztette. Kimerültnek látszott, érezhető ve-rejrtékszagot árasztott maga körül.

— De talán mégse válaszolj — mondta aztán halkabban, miközben széke felé ment. Ezután íróasztalára könyökölve folytatta tovább, most már csendesebb hullámmással haladva az elcsitulás felé. — Ne válaszolj,

mert megint csak tudom, mit válaszolhatsz. Teremtő urunk kegyetlen okossággal áldott vagy vert meg inkább. Olyanfajta okossággal, amely bűnös kevélységre is csábít, ám ugyanúgy lelkemet rémülettel is eltölti gyakran. Ezért tudhatom máris, hogy kérdésemre ellenkérdéssel szeretnél felelni nekem. Megkérdezni, érdemes-e, sőt szabad-e fenntartani anyaszent-egyházunkat, ha egyszer az a világ, amit fenntart, sokban éppen a fenntartás eszközeinek köszönhetően, de persze egyébként is, mindenre hasonlít, csak Isten országára nem. Mondd meg, ha nem ezt akartad kérdezni, bár csakis ezt akarhattad. Méghozzá joggal, fiam. Csak hát ami egyszer él — márpedig egyházunk nemcsak él, hanem annyira eleven, hogy bízást mondhatjuk virgoncnak is —, az életben akar maradni, tehát védekezik is. Súlyos veszedelmek ellen, fiam, bármilyen szörnyűségesen hangzik is, éppen Isten országa ellen. Pontosabban az Isten országa földi eljövételéhez fűződő kerge és számunkra oly félelmetes remények ellen. És most — hajolt előre bizalmasan suttogva, miközben arcát titokzatosra formálva félig lehunyta szemét —, bár az énekléssel mindig hadilábon álltam, engedd meg, hogy egy kicsit dúdoljak neked: „Míg Éva font, és Ádám ásott, nemesurat vajon ki látott?”... Ugye neked is ismerősen cseng ez a dal, amelyben feltétlenül sokkal több Isten országához fűzött remény lapul, sőt settenkedik, mint valamennyi lélekemelő orgonakorálunkban együttvéve vagy csodálatos harmóniájú Palestrina-kórusainkban? Mert ez az a dal, amelyet századokon át többnyire halkan dünyörésztek csak, ám nemegyszer gajdoltak is teli torokkal, kivörösödve, vérgőzös tekintettel, valamikor Angliában a Wiclif szegény papjai által vezetett rongyos jobbágseregek, legutóbb pedig németföldön annak a Müntzer Tamásnak főpapokat és szerzeteseket gyilkoló paraszthordái, aki éppúgy Luther nyomában jött, mint a genfi máglyagyújtó, s akinek hadaitól a néhai Agoston-rendi ugyanúgy megrémült, mint mi, az egyedül üdvözítő vallás papjai idehaza a magunk öldöklő parasztjaitól a communerök lázadása idején. Ezért is biztatott szúrásukra, vágásukra, kaszabolásukra annak rendje és módja szerint, sőt ha csakugyan képes levonni a történetekből a szükséges következtetéseket, sutba vágja az egész reformációt, mezítláb zarándokol Rómába és borul a pápa öszentsége trónja elé, így könyörögve vissza magát az egyház kötelékébe. Úgy tesz, ahogyan neked is tenned kell, a szeretet parancsa szerint. Külön az én szeretetem parancsa szerint is, fiam. Mert hidd el nekem, az én szívemben csak szeretet él irántad, ám mindenekelőtt egyházunkat szeretem, bármennyire tudom is róla, hogy soha nem lesz képes Isten országát itt a földön felépíteni. Szeretem, mert a kötelékébe tartozom, és mert szeretek a püspöke lenni. Annak ellenére, hogy sok mindent nem szeretek abban a világban, amit egyházunk fenntart: példának okáért pöffeszkedő grandjainkat, mórverő őseinkkel hivalkodó hidalgóinkat, a parasztjaink vesszőzését, kalodába zárását, mindazt, ami a siralomvölgyet siralomvölgygé teszi. Ám mi haszna, ha egyszer grandjaink és hidalgóink szeretnek grandok és hidalgók lenni, legalább annyira, mint én püspök, pedig én püspöki tiszttem iránti szeretetemből kész vagyok mindent megtenni annak érdekében, hogy paraszt-

jaink ne gyilkolni és kastélyokat felgújtani szeressenek, hanem továbbra is parasztszok maradni, nyomorúságukat szeressék, éppúgy, mint megnyomorítóikat, Istennek csupán túlvilági birodalmában reménykedve, amelyben mellesleg sohasem csalatkozhatnak. Íme tehát a mindent átfogó szeretetnek az a számodra talán ördöginek tetsző rendszere, amivel szemben te, felfedezésnek hitt igazságaid iránti minden szereteteddel együtt, tehetetlen vagy, és amelynek öleléséből nem menekülhetsz. Legfeljebb a máglyára, fiam. Csakhogy én bízom benne, hogy szereted az életedet is, ezért választod máglya helyett inkább a hallgatást. Azt a megoldást, amelyet csakis irántad való szeretetből eszközöltem ki, nem is könnyen, az Úr kutyáinál, akiket nem szeretek ugyan, de akik sajnos a szeretet e rendszerének nélkülözhetetlen részét képezik.

— Nos, fiam, mindössze ennyit kívántam mondani neked — fejezte be végül is őkegyelmessége Tomaso Urrutia Torres, C. püspöke, a salamancai egyetem teológiai karának egykori dékánja, ajka köré időközben visszatért finoman fölényes mosolyával, amely ezután újra kezdeti álmos lustaságának adott helyet. Szétfolyó, lefelé szélesedő arcán a teljes kiürültség valami olyan kifejezésének, amely félreérthetetlenül tudtára adta: bármit mondana is neki, meg se hallaná.

De vajon mondhatott-e volna neki bármit is? — gondolta Don Hernando, lelkére fagyott hallgatásának kezdete óta ki tudja, hanyadszor, de most is tanácstalanul, hiába kérve választ tulajdon gondolataitól vagy akár nem létező ördögétől is. — Válaszolhatott-e volna bármit is olyan embernek, aki mindent tud és mindennek az ellenkezőjét is?

*

Ezért is nem válaszolt a nagy sokára véget ért püspöki szóáradatra. Egyetlen szót sem. Mint aki képtelen elhinni, hogy ez is lehetséges, ilyen-fajta tudás.

Fáradtan és szótlánul nézte csak az álmosan rátekinthető nagy, széles arcot, megszokott pirosposzgassága, valószínűleg a beszédzuhatag hevétől, téglavörös színre váltott; még a különben sárgásfehér sima homlok is, minden határ nélkül olvadva egybe a fentebbi kopaszsággal, egészen a fejtetőt fedő kis lila sapkáig nyúlva. Megnémultan és kifejezéstelen tekintettel meredhetett rá, valahogy úgy, mint a kinti hóesésre, mely most újra egészen más képet nyújtott: a szél mintha ismét alábbhagyott volna valamelyest, bizonytalanná és meghatározhatatlan irányúvá válva is egyben, úgyhogy a pillanatnyilag közepes nagyságú pelyhek furcsán cikázó hullása folytán valahogy az utca egész képe is vibrálóvá, már-már folyékonnyá lett; fehér háztetőivel, s távolabb s San Antonio templom tornyával együtt, amely halványan ugyan, de egy ideje ismét láthatóvá vált. Ugyanolyan reszketegen szétolvadó kép részeként, mint amilyenek akkor a dolgozószobát is látta, telehintve a kívülről beáradó napfény lombokon átszűrt szikráival és az önmaga dicsfényében sütkérező főpásztori arccal a középpontjában. Lehetséges azonban, hogy mégis inkább az egész lé-

nyére rátelepedett fáradtság, a fogságának hónapjaiban tagjaiba ivódott elkínzottság és kiszolgáltatottság érzése tette képtelenné a megszólalásra. Bármennyire úgy érezte is korábban, hogy szétfeszíti a mondanivaló. Termédek kérdeznivalója is lett volna, nem utolsósorban őrizetbe vételének okairól és körülményeiről, Miguelről mindenekelőtt, mennyiben s mennyire szándékosan lett okozója annak, hogy a Szent Officium nyirkos hideget árasztó pincebörtönébe került. Mert ha őkegyelmessége csakugyan tudott erről, valamennyit talán el is árul belőle, mitsem sejtő ártatlanságának hangsúlyozásával legalább, árulkodó hanglejtésével, kezének valamely apró mozdulatával, arcának rezzenésével; végtelenbe nyúló mondkájának nyakatekert őszinteségét figyelembe véve, még talán annyi fáradtságot sem vesz magának, hogy letagadja, igenis, Miguel árulta el, csak azért látogatna meg, hogy törbe csalhassa. Valószínűbb azonban, hogy minderről semmit sem tudott. Hiába lévén szeretve szeretett püspöki tiszténél fogva némi beleszólása a Szent Inkvizíció ügyvitelébe, nyilvánvaló, hogy az Úr kutyái mindenben a maguk szája íze szerint tájékoztatták, túlságosan sokat megtudni pedig már csak nyíltan bevallott lustasága folytán sem akarhatott, egyszerűen mert így a legkényelmesebb. Elvégre az élet nem csupán parasztok vesszőzéséből és csonkításából áll, kínzókamrákból kihallatszó hörgésekből és üvöltésekből, lobogó máglyákból, hanem itáliai Madonnákból, németalföldi életképekből és csendéletekből is, francia faliszőnyegekből, antik Vénusz-szobrokból. És persze halandó, de eleven Vénuszokból is, metszett velencei kristálypoharakban sötétén csillogó malagaborból, fűszeres lében párolt marhafelsálból, vadsertésből szarvasgombával, rizzsel és mazsolával töltött fűrjpecsenyéből, ugyanúgy mór recept szerint, ahogyan mór örökségként virul a püspöki palota kertjének rózsalugasa is, ékes bizonyítékként annak, hogy a pogány paradicsom e földi ízelítője a keresztény mennyország evilági előlegeként is jól használható. Nem utolsósorban csúnya látványok elleni függönyként, úgyhogy már csak ezért sem valószínű, hogy Miguel szerepéről őkegyelmessége bármit is tudott. Hiába is érdeklődött volna tehát, a legvalószínűbb püspöki választ enélkül is elképzelve: „Nem tudom, fiam, honnan is tudhatnám, tett-e ez a te Migueled valamit ellened. Ám akárhogy legyen is, ha te szószékedről folyton a gazdagokat és hatalmasokat ostorozod, és egyre azon a szerencsétlen tűn lovagolsz, amelynek fokán még a teve is átfér valahogy, szüntelenül azokat emlegeted, akik a mennyországba nem juthatnak be, ahelyett, hogy a túlvilági boldogságot ígérned inkább azoknak, akiknek itt a földön semmi se jutott belőle, akkor, bármennyire egyházunk tanaihoz híven is teszed ezt, ne csodálkozz, hogy az Úr kutyái nemcsak sejtik rólad, mily szívesen nyílnál bizonyos tiltott könyvek után, hanem gondoskodnak is róla, hogy hozzájuk juthass. Akár a te kedves Migueled, akár mások segítségével...” Miguellal vagy anélkül? Végtere is csakugyan mindegy lehet... Mindaddig, amíg fel nem idézi Miguel felbukkaságának pillanatát, kölcsönös örömeiket a sok év utáni viszontlátás felett.

— Ugye nem ismerz meg, atyám? — kérdezte tőle Miguel mindjárt

ott a kinyíló ajtó keretében, amikor egy napon házánál váratlanul megjelent. Valóban nem ismert rá, annyit tudott csak, hogy rá kellene ismernie valakire a fiatal, világi öltözetű szakállas férfiban. Főleg a hangjára, ahogy barátságosan mosolyogva újra kérdezi: — Csakugyan nem ismeresz meg, atyám? — Ekkor bontakozott ki Miguel, a régebbi, a csupasz képű, a kispapi rev. rendába öltözött, mintegy kilépve a mostani, széles karimájú kalapot és porlepte útiköpenyt viselő Miguel megemberesedett alakja mögül. Az a kissé lányos arcú, lelkes-töprengő Miguel, akiben korábban Salamancában talán leginkább egykori önmagát látta; egykori hitét és egykori zsenyéjén bimbózó kételyeit is, amelyeknek kibomlását, Miguel esetében akarva, nem akarva, alighanem ő gyorsította meg. Feltehetőleg ahhoz is hozzájárulva, hogy évekkal utóbb új alakban láthassa viszont, jó módú, Flandriába és a különböző német államcskákba utazgató kereskedőként ültethesse Manuela fehér borral készült kacsaültjéhez. — Amint láthatod, atyám — mesélte később Miguel —, idejében megváltam a reverendától. Előtted nem titkolom, lelkem nyugalma érdekében mindenke-előtt. Ám mindazonáltal mégsem lettem egészen hűtlen a hit dolgait érintő kérdésekhez sem. Vagy inkább a világ titkainak fürkészéséhez. Rossz szokás, tudom, de valahogy képtelen vagyok lemondani arról, hogy pihenő óráimban el ne tűnődjek némely dolgok felett, amelyekről egyébként úgy hiszem, az emberi elme előtt örökre rejtve maradnak. Ezért is hoztam neked ezt a néhány füzetet. Amikor megvettem őket, illatoztak még a nyomdafestéktől... — Átvéve őket, mintha maga is érzett volna valamit ebből a hirhozó és újdonságot ígérő friss festékszagból. — Persze, persze, Flandriából kerültek ide — vette kézbe őket alig néhány nap múlva a váratlanul betoppanó fehércsuklyások egyike, valószínűtlenül kis száját összeszortíva, sűrű vérerettől márványos szemével fürkészve az ujjai közt pergetett lapokat; buzgó vizslatása közben mintha még rezes orrával is szimatolt volna. Szemének véreressége, orra és szájkörnyéke vörösségével együtt olyan benyomást keltett, hogy titkon, de rendszeresen hódol az ivás szenvedélyének. Látásból régebről ismerte már, egyébként pedig az Úr kutyáiról általában is tudta, hogy vannak közöttük olyanok, akik mesterségük ártalmait így képesek elviselni csak; másokat viszont álmatlanság kínoz, éjszakánként sírás rázza őket, imádkozási rohamok közepette esedeznek bűnököt kutató munkájuk közben elkövetett bűneik bocsánatáért, éppen csak mi haszna éjszakai magányuk gyötrelmeinek, ha bűnös tevékenységüket nappal tovább folytatják. Ugyanúgy, mint azok a rendíthetetlenek, akik közé a vörös arcú dominikánus valamivel magasabb, sovány társa is tartozott: arcának jellegében két hasznos háziállat és egy veszedelmes ragadozó sajátossága is keveredett, főleg oldalnézetben volt benne valami határozottan kecskeszerű, amit ritkán felhangzó, kissé mekegő hangja is továbbfokozott, tompa fényű tekintete viszont a maga kételyeket nemismerő jámborságával, mindenképpen egy birkáé, már-már bárányé volt, annak az ártatlanságot jelképező állatnak a nézése, amely, ha embernél találkozunk vele, cseppet sem zárja ki, hogy az ellentétéknél emlegetett farkas kegyetlenségével párosulhasson. — A mi Flandriánkból,

igen — dűnnyögte a vörös orrú anélkül, hogy a könyv lapjaiból felnézett volna. — Csakhogy ez a mi örvendetesen katolikus Flandriánk valahogy gyanúsán közel fekszik az eretnokség mocsarába süllyedt Hollandiához. Nem tiltott könyvek különben, én inkább csak figyelemreméltónak mondanám őket. Mert nem is engedélyezettek, atyám, s ennél fogva mégis inkább tiltottak semmint jóváhagyottak. — Még a számomra is? — kérdezte akkor, megpróbálva a két csuklyást emlékeztetni rá, hogy valamikor Salamancában tollával eretnek nézetek ellen hadakozott, s ezt úgy tehetta csak, ha olvasott is eretnek könyveket. — Rég volt az, atyám — jegyezte meg erre a vörös orrú mosolyogva, valami sikerületlenül elnéző jóindulattal. — És hát attól tartok — tette hozzá azután —, el kellene gondolkodnod kissé afelett, vajon életednek ezen időszakában, hitünk védői helyett nem támadókat neveltél-e inkább, miféle magokat vetettél lelkükbe mindenekelőtt. Éppen ezért kérdezem, atyám, nem volna-e kedved enni néhány falatot, mielőtt eljőnnél velünk... Nem sokkal ezután, már amikor két kísérijével a Szent Offíciüm épülete felé haladt, csakugyan ezen gondolkodott: támadókat nevelt vajon, nem, inkább cserbenhagyókat csupán, harcra kedvetleneket és képteleneket, akik közül most egy alighanem mégis a támadója lett. Éppen a legkedvesebbik. De vajon miért? Harminc ezüst pénzért-e, mint a Názáreti tanítványa, vagy pedig fenyegetések súlya alatt összeroppanva? Mindegyre visszatérve ez a talány gyötörte később a ráboruló sötétség hónapjaiban, s ez volt az a kérdés is, amit ugyanolyan feleslegesen tett volna fel őkegyelmességének, mintha azt kérdezi meg, vajon az egyháznak, ha valóban képtelen itt a földön megteremteni Isten országát, szabad-e tovább küzdenie a fennmaradásért, nem kellene-e inkább szabad utat engednie a gondviselésnek. Akkor is, ha annak a Müntzer Tamáshoz hasonlók kastélyokat és kolostorokat lángba borító paraszthordái képezik eszközét, minden szennyet kiégető tisztítóüzét. Felesleges, igen, mégis sajnálja, hogy nem kérdezte meg. Csak mert érdekes lett volna hallania püspöki pártfogójának válaszát...

Miért hallgatott mégis? Gyávaságból vajon?

Lehetséges. Annak ellenére, hogy ezzel a négy szemközt feltett kérdéssel aligha ronthatta volna tovább a helyzetét. Akkor sem, ha válasz helyett őkegyelmessége hangjában végtelen szomorúsággal állapítja meg: „Végképp eretnek vagy fiam.” Azt mondva ki, amit két héttel később ünnepléses eskü alatt vállalt hallgatási fogadalma úgyszólván magában foglalt. Elevenen eltemető fogadalma, amelybe először ott a püspöki dolgozószobában egyezett bele. Ernyedten meggyőzve magát, hogy egyebet sem tehet, meghátrálva a jóságosan rámosolygó fenyegetések elől. Nem is igazi gyávaságból talán, hanem mert nem volt ereje többé bátornak lenni. Kimerült volt csupán, félelmének utat engedő kimerültségének köszönhetette, hogy otthonába visszatérhetett.

Vissza Manuelához. Börtönörré tett ágyasához és gyámolítójához, a naponta helyette és róla gyónóhoz.

Hosszú időre cinkosul maga mellé állított asszonyához, aki most mind-

inkább új és láthatatlan ellenfeléhez pártol. Don Anselmóhoz, akivel úgy kell megküzdenie ezért az együgyű lélekért, mintha csak egyikük a sátán, másikuk az úristen lenne (ki melyik közülük, akár mellékes is lehet), s anélkül, hogy ellenfelének húzásait megismerhetné, meddő találgatásra kényszerülve csak, nem tudva, mit akar és miért, mint ahogy azt sem tudhatja, mi történik kinn, a városban, az országban, a határokon túl, rég fogalma sincs már a kinti csillagállásról, hol tart az ádáz küzdelem, ki támad, ki védekezik, miért lettek az Úr kutyái mostanában újra harapósabbak, vagy éppen szeretheti-e még őkegyelmessége Tomaso Urrutia Torres egykoron oly nagyon szeretett püspöki székét. Semmit sem tud már, semmit sem ismer. Csak a csúzáat ismeri, az éjszakai álmát széttépő nyilalásait, izületei ropogását, tüdejének asztmás hörgését, émelygéseit, szédüléseit, verejtékbe borító hirtelen gyengeségi rohamait, a görcsös szorításokat a gyomrában, a szíve tájékán, rég egyébről se tud már, mint hogy merev tagjaival gyakran mozogni is képtelen, időnként tehetetlenül ágynak dől, a földszintre vezető falépcső útelzáró szakadék a számára, alig vánszorgott le rajta már a nyáron is, leeséstől rettegve, kínos-keservesen, annak a Manuelának a vállára támaszkodva, akit bármikor elvehetnek tőle, mást küldhetnek helyette a gondozására, valakit, akihez nem is szólhatna, és aki nem szólna hozzá. Vagy egyszerűen a sorsára hagyják, miért ne, elvégre nem kötelessége az Úr kutyáinak, hogy gondját viseljék. Egyedül maradna a kihűlt szobában, melegítő láng nélkül, egy pohár víz nélkül, elgyengülten, utolsó erejét is elveszítve csupán a várva várt öntudatlanságban reménykedhetne, enyészetének árulóí az ajtó- és ablakrések lehetnének csak, micsoda bűz, mondják majd orrukat befogva a szobáját feltörők, hiába no, mégiscsak az ördög papja volt... Ne, Uram, ne, tört ki belőle hirtelen a fohász, ne vedd el tőlem Manuelát, ne tedd ezt velem. Ne tedd, ha vagy, mert én már azt se tudom, csakugyan vagy-e, kérlek, könyörgök, ne tedd, ha szeretsz, csakhogy Te nem szeretsz engem. Se engem, se minket, dehogyan is szeretetből áldottál Te meg minket kicsivel több szellemmel másoknál, véletlenül sikerültünk ilyenre csak, akaratod ellenére és bosszúságodra egy árnyalattal hasonlatosabbra hozzád annál, amennyire azt elviselni képes vagy, ezért szolgálatsz ki bennünket mindazok erőszakosságának és kíméletlenségének, akik nem tudják mit cselekszenek és akiknek én nem tudok megbocsátani, sikerületlen teremtményeid irigységének dobsz oda minket, mert erről van szó, Uram, csak erről, ezért lesnek ránk összehúzott szemmel szakadatlanul, sóváran várva a pillanatot, hogy ránk vethessék magukat, mert ha el nem is ismerik, valahol a lelkük fenekén sejtik mit érünk, érzik, hogy látjuk őket és átlátunk rajtuk. Mert tudják, hogy a mindent szétszedő gondolatainkkal és késéles szavunkkal nem vívhatnak meg, ám nem tudják, hogy nincs nagyobb bűn, mint nem vitatkozni, fegyverrel vagy hüvelykszorítóval helyettesíteni azt, amiből te annyit se adtál nekik, hogy megértsék, a Te országodat csak mi lehetünk képesek megteremteni, bár meglehet, Te sem érted ezt, különben nem küldenél ide minket értelemmel felfegyverkezve, de fegyvertelenül. Hiszen ha értenéd ezt, nem szol-

gáltattál volna ki engem se egy tudatlan cselédasszony irgalmának és szeretetének, sötétben penészként tenyésző babonákkal teli képzelete veszélyeinek, engem, aki talán egy Rogerius Bacon, Pico Della Mirandola vagy Erasmus is lehettem volna, túl szigorú vagy hozzám, Uram, túlságosan kegyetlen, pedig hát én is épp elég kegyetlen voltam magamhoz, amikor a lassú elhamvadást választottam a gyors ellobbanás helyett, tudom, Uram, tudom, nem lett volna szabad félnem a lángtól. Már csak azért sem, mert amikor a kazamatákba kerültem, rég nem hittem már, hogy tévelygés nélkül tévelygőnek vallani magamat kötelességem lehet, s nem lett volna szabad félnem annak ellenére sem, hogy nem hittem s ma sem hiszem, hogy máglyát táplálva máglyát olthatok, nem Uram, a túl sok megváltó mindössze a megváltás lehetetlenségét bizonyíthatja, ám ha most kérnéd tőlem ezt, mégis megtenném, még talán akaratom ellenére is, ön-magam megbüntetéseként, amiért máglyáktól körülvéve és hallgatásba hunyázkodva is élni akartam. Meg is teszem, mert megtehetem, vissza sem tarthatsz, felkelek, elmegyek a hivatalodba, odaállok a hű ebeid elé, itt vagyok, megszegtem a fogadalmamat, rég megszegtem már, na lám, csodálkoztok, mi, kiderült volna, hogy mégse vagytok annyira mindentudóak... megteszem, most mindjárt, képes vagyok rá...

Valóban, még csak nehezebbre sem esik a járás, fájdalmat sem érez, itt az utcán már nem, izületei nyílallását is mindössze székéből felállva érezte egy kicsit, korábbi kínjai emlékeként csupán, miközben a falépcsőn lejött, Manuela segítségével nélkül, egészen könnyen, érdekes, még csak nem is csodálkozott ezen. Mint ahogy abban sincs semmi csodálatos, hogy most már szinte fiatalosan mozog, rugalmasan, mintha csakugyan ifjú éveit élné, ez a fehéren hullámzó csipkefüggönnyet hozó szél, úgy látszik, elfújta minden fájdalmat, akadálytalanul, eltökélten haladhat célja, a máglya felé, még a táncoló fehér pelyhek tömege sem akadályozza. Egymást érő sűrűséggel, nyalábokba olvadva záporoznak fedetlen fejére (kalapját talán mégsem kellett volna otthon hagynia), vállára, mellére, sietés közben lóbált karjaira telepednek, nyilván a hátára is, két vállán vastag vattaréteget képeznek már, csillagocskákkal hintik tele reverendáját, teste melegétől elolvadnak, ruházata átnedvesedik, bőrén hideg patakokcskák indulnak lefelé, dermesztővé fokozzák a szelet, valamit csakugyan magára ölthetett volna még, sebai, majd felmelelegszik, legalább senki se mondhatja, hogy forró fejjel futott neki a máglyalángoknak. Dehogy is zavarja a hideg, dehogy is zavarja a szél, még a mind áthatolhatatlanabbá váló hóesés is csak a látásban, a tájékozódásban zavarja valamennyire. Itt a sarkon különösen, mert idáig könnyen eljutott, tudta, hogy a kapun kilépve jobbra kell fordulnia, most viszont... oly rég járt idekint, hogy a járást is elfelejtette, körül kellene néznie, tekintete számára irányadó támpontot találnia, a San Antonio templom tornyát legalább, csakhogy végképp lemosta az ég háttéréről a hóesés, mindenütt csak hó, aláomló fehérség, megszámlálhatatlan hópehely, közeli, ráhullók, arcát érintők, nyakát csiklandozók, szemöldökére tapadók, pilláin fennakadók, szemébe vágódók, s távolabbiak, egybefolyók, mindent elfedők. És sehol senki kö-

rülötte, akit az útirány felől megkérdezhetne. Persze miért is lennének, ilyen időben ki se lép az utcára senki, kivéve, akit a kényszer hajt, mint szegény Manuelát is, meg persze a bolondokat, mindenekelőtt őt magát, aki fejébe vette, hogy máglyára megy, mindegy, tartásák bár eszelősnek, tartsa bár hibbantnak önmagát, elhatározásától semmi el nem téríteti, vaktában tör át a mögötte nyomban összezáruló hóföretegen, emlékezetét kell csak vallatóra fognia, végtére is, valamikor gyakran megtette a San Antonio felé vezető utat, és hát a hivatal, a Szent Offcium épülete a templom közelében áll, vigyázat, itt mintha újra egy sarok lenne, igen, kérdés csak, beforduljon-e rajta, vagy pedig egyenesen haladjon tovább . . . igen, igen, erre visz az út, kétoldalt alig felszejlő szürke tömegek jelzik csak a házakat és az utca menetét, a túloldali épületek sokszor szinte láthatatlanok, de még a magamellettié is, többnyire sötét négyszögletes foltoknak látja csak a kapumélyedéseket és a bezárult, semmire se kíváncsi ablakszemeket, itt-ott bukkan csak föl egy-egy kilincs, sárgaréz kopogtató, vagy fentről az eresz alól tekint le rá olykor valamelyik céh kifüggesztett jelvénye vagy démont, állat- vagy ördögfejet ábrázoló vízköpő, ahogy a pillanatokra megrikkoló hópelyhek mögül előbukkannak. mintha nem is kőből lennének, mintha élnének, mintha rajta vigyorognának, annyit árulva csak el, hogy valahol már a belvárosban jár, tehető polgárok házai között, nagyra tátott szájuk olvadás idejére ígéri csak a vastagon ontott vízugarakat . . . de mintha soha, többé nem is jönne olvadás, úgy szakad a hó, befedi, láthatatlanná teszi a járdára nyúló lépcsőfokokat, vigyázni kell, el is botolhat bennük, fel se kelhet talán, nyomban betemeti a hótömeg, ilyen havazást még nem látott, még Németalföldön sem ifjúkorában, ilyen havazás nincs is talán, nem csoda, ha eltéved benne. Mégiscsak meg kellene kérdeznie valakit, képtelenség, hogy senki se mutatkozik, elvégre másnak is dolga akadhat, meg hát a gyerekek, máskor visongva üdvözlik az efféle ritka tüneményt, benn se lehet tartani őket. Vagy talán előle húzódtott vissza mindenki, megsejtették volna szándékát, elrejtőztek volna az ördög papja elől, nem akarnák, hogy oda kerüljön, ahová való? Lehetséges, hogy . . . nem, most mintha lépteket hallana, mögötte közeledő, egyre erősödő lépteket, furcsán koppanókat még a hótakaró ellenére is, mintha nem is egészen emberi léptek lennének, valami patás állat léptei inkább, a hótól letompítottan is patkóról árulkodók, lovas lenne talán, nem. két láb ütemét hallja, legjobb, ha bevárja, hogy melléje érjen. Megfordul, látja már, árnyalakként közeleg, valószínűtlenül gyorsan halad feléje, bojtos farkát, kettős csúcsban végződő fejét mindössze akkor veszi észre, mikor melléje ér. — Elszántad magad, barátom? — hallja ekkor a hangját. Ismerősen csengő hang, mégis, végképp arról ismer rá, hogy barátomnak szólítja, de még mikor a másik fekete szőrös karját ott érzi a magáé alatt, akkor is inkább azon csodálkozik csak, hogy nem csodálkozik igazán. Holott mindeddig álmában látta csupán, ott szokott hozzá, hogy kölcsönösen barátomnak szólítják egymást. Csakhogy most ébren van, barátja mégis belekarolva viszi magá-

val; sebesen haladnak, átvágnak a hófergetegen, nem futnak, lebegnek inkább, lábuk a talajt olykor súrolja csak, fehér porfelhőt kavar.

— Örülök, hogy csakugyan elszántad magad — ismétli barátja kellemes hangon. — Örülök, hogy végül is megteszed ezt az utat. Ezért siettem a segítségedre.

— Megteszem... — feleli tétován, torkában szorítást érez. — Megteszem, pedig... — Szava elakad, elbizonytalanodik, nem tudja pontosan mit felelhetne. Pedig már többször vitatkozott vele, álmában, de még inkább ébren, amikor csak a hangját hallotta, s éppen ezért a magáénak hitte a gondolatait.

— Pedig? — kérdezi a másik fehér párafelhőt fújva a hulló hópihéek közé. — Folytasd, barátom, mondd ki bátran, ami a szíveden fekszik.

— Semmi, nem fontos... Mindössze azt szerettem volna tudtadra adni, amit nyilván úgyis tudsz. Hogy amit tenni készülök, nem azért teszem, mintha azt hinném, hogy a siralomvölgy dolgain bármit változtatatok. Tettemnek a megváltáshoz semmi köze sincs.

— Ja, a megváltás, ó, a megváltás — csapódik füléhez a kurta, bántó nevetés. — Ahhoz bizony a legkevésbé nekem van közöm. Az én dolgom csak a dolgok feltárása lehet. Bizonyára sejtéd, mire gondolok.

— Sejttem, igen. De azért tőled is szívesen hallanám, mit akarsz feltárni nekem.

— Nemcsak neked, másoknak is. A gyávaságnak, aljasságnak és butaságnak azt a varázslatos képsorát, amely az ilyen tettek nyomán mindig úgy tárul fel, mint valami színpompás tarka legyező. Szemet gyönyörködtető látvány, szebbet képzelni se tudsz.

— Félek, hogy igen. S kérdés, kinek a számára gyönyörködtető.

— Mindenekelőtt a számomra, természetesen. Nem mintha újdonságnak számítana a szememben, de egyszerűen nem tudok betelni vele. Ezért hiszem, hogy számodra is megéri a kint. Képzeld el, hogy meztelenül kívánsz látni valakit, ám ő nem csupán ruházatát veti le, hanem a bőrét is lenyúzza, tulajdon hasát is felmetszi, minden bűzös undokságukkal együtt a beleit is odaontja eléd. Azt hozza napfényre, amit általában sötétség burkol.

— És ha az lenne kívánatos, hogy az efféle napfényre sose juthasson?

— Teremtő ellenfelem bizonyára így vélekedik. Nekem viszont az a dolgom, hogy a teremtményei hitványságát felszínre hozzam.

— Azokét, akik közé én is tartozom?

— Annyira, amennyire nem vagy még az enyém — hallja barátja dadalmas nevetését a sístergő hótól terhesen hátukba fújó szél süvöltésével elkeveredve. — Minden attól függ, hová tartozónak érzed magadat. Képes vagy-e lenyomni ezt a kilincset és átlépni a küszöböt. Egyedül, mert ide én már nem lépek be veled. Bárki közelségét elviselni én se vagyok hajlandó...

Néhány pillanatig mintha csak a kilincset látná. Vaskos, cirádásan díszített rézkilincs, vízszintes részeire hórétteg tapad; nyomában bontakozik ki a súlyos bronzkapu, a felületét borító domborműveket annyira látja

csak, amennyire a hulló pelyhek szüntelenül változó rácsozata látni engedi őket: csúcsos sapkával csúffá tett eretnekek, kánpadon, csigára függesztve, spanyolcsizmába szorított lábbal, oszlophoz kötözötten, testüket nyaldosó lángok közt, előttük feszületet magasra artó szerzetesek, lobogó templomi zászlók alatt, lándzsás alabárdos poroszlók, csúfolódó-bámsztkodó tömeg, lejjebb az üstök alatt lobogó lángok a földi után a föld alatti örök poklot ígérik; feljebb viszont az ítéletet ülő glóriás Szent Domonkos, miközben kérlelhetetlen tekintetével porba sújtja a bűnösöket, jobb kezével a felhők közt lebegő, trombitáló, sípokat fújó, citerákat pengető angyalokra mutat; ezt a kaput nem ismeri, azóta készülhetett, hogy nem lépett ki a háza küszöbén. Tétován áll előtte, kezét lassan emeli, óvatosan közelít a kilincshez, fennakad a levegőben, szemét tanácskérően barátja felé fordítaná, de a kapu melletti falra erősített ördögfejen akad meg, bronzarca csúfondáros biztatással tekint rá, vigyorra húzott szájának hasítéka névtelen feljelentések elnyelésére vár. Közben maga mellett hallja a másik hangját: — Rajta, miért habozol, most már nem hátrálhatsz meg. Mit állsz itt, elaludtál talán? . . .

— Elaludtál, atyám?

Manuela arcát láthatóan pirosra csípte a hideg, szeme a heves széltől könnyesnek látszott. Nagykendőjét odalenn hagyhatta, homloka felett most hunytak ki a hajszálain fennakadt utolsó hőcsillagocskák.

— Csak egy kicsit, Manuela. Éjszaka alig hunytam le a szememet.

— Próbálj még aludni, atyám. Nem akarnál inkább visszafeküdni?

— Nem, jobb így. Itt a székben jobb . . .

Manuela kékesvörös kezeit dörzsölgette, rájuk fújt, újra dörzsölte.

— Hideg van kinn, atyám. Egészen elgémberedtem.

— Gondolom, Manuela. És mindent beborít a hó.

— Mindent. És hullik, egyre csak hullik. Tiszta fehér a város. Innen nézve szép, de nem kellemes kinn.

— Pedig én azt álmodtam, hogy odakinn jártam. Álmomban is hullott a hó, sokkal jobban, mint ahogy valóban hullik. Mentem az utcán, de olyan sűrűn havazott, hogy azt se tudtam, hol vagyok, merre kell mennem. Aztán egyszer csak . . .

Don Hernando elhallgatott. Ezt az álmát is mesélte már, többször is talán. Épp csak máskor nem volt hó, egyszer köd volt, máskor vaksötét. . . Szótlanul nézett az asszonyra inkább. Ahogy a tűz közelében áll és a kezét melengeti. Hogy itt van. És itt lesz . . .

— Gyóntál, Manuela? — kérdezte aztán.

— Gyóntam, atyám.

— És? Az igazat?

— Amit kellett, Atyám.

— Tudom, Manuela. És azonkívül? Kérdezett még valamit tőled?

— Amit szokott. Hogy paráználkodunk-e még.

— Így kérdezte: „még”?

— Így, atyám. Úgy, ahogy mondtam.

— És te, Manuela? Mit feleltél rá?

- Az igazat, atyám.
- Hogy öreg vagyok már és beteg? . . . Nem szép tőled, Manuela. Kicsivel többet is hazudhattál volna a kedvemért.
- Minek, atyám? Így is kiróttá rám a penitenciát.
- Paráznaságért? . . . Persze. Bölcs ember ez a te Anselmo atyád.

Manuela még mindig két összedörzsölt kezébe igyekezett visszacsalni a vért. Szegény Manuela, gondolta Don Hernando, aztán az ablakra nézett.

Kinn mintha hirtelen szélcsend állt volna be. És a fehér pelyhek csak ritkán hullottak, lassan, tehetetlen lebegéssel ereszkedtek alá. Elejtve, cserbenhagyottan.

1976. február—május

SZERKESZTŐI KOMMENTÁR

Varga Zoltán új műve egy alapvető irodalomelméleti kérdést aktualizál. Az irodalmi mű olvasásának és megértésének problémáját. Az olvasás és megértés kötelezően szubjektív; csak kivételes történelmi helyzetekben lehetséges, hogy egy nagyobb emberi közösség egybehangozón érti meg az irodalmi alkotást, tehát háttérbe szorítja az olvasás szubjektivitását, leggyakrabban azonban a műalkotások olvasói tudatképei mélyen egyéniék, az egyes ember érdeklődési körének, kultúrájának, olvasottságának, magatartásának függvényei. Elvben a műalkotásnak annyi olvasói tudatképe lehetséges, ahány olvasója akad; a tudatképek pedig gyakran nemcsak árnyalatokban különböznek, hanem alapvonalaikban is eltérnek, sőt ellentétesek. Természetesen, a tudatképek e változottsága nem akadály, hanem előnye az irodalmi hatáskeltésnek. Ha a műalkotás olvasata objektíven leírható lenne, akkor minden értékelő törekvés felesleges volna, s a műalkotás is megszűnne mint aktív hatótényező, szükségtelessé válna. Mégsem állhat meg az elméleti gondolkodás a tudatképek változatosságának és természetes szubjektivitásának megállapításánál, hiszen

azt is tudjuk, hogy a műveket legtöbbször ugyanazzal a szándékkal veszik kézbe és a legtöbbször felismerik az alkotás lényegbevágóan fontos vonásait, legtöbbször társadalmi vonatkozását, metafizikai minőségét vagy szerkezeti eredetiségét. Az olvasói tudatkép tehát szinte kötelezően kettős jellegű, szubjektivitása tagadhatatlan, de ugyanakkor más tudatképekkel egyező meghatározói és vonásai is vannak, megvan benne a közössé válás lehetősége.

Ezeket a kérdéseket az ún. tételes próza aktualizálja mindig a legmeggyőzőbb módon. Az olyan művek, mint Varga Zoltán kisregénye, a *Hallgatás*.

Varga Zoltán elbeszélései és regényei újabb prózánk kimagasló eredményei, de — alapjában véve — társtalanok. Társtalanok, mert a jugoszláviai magyar próza jellegzetesen tájközpontú, a vidékhez és a vidék egy meghatározott embertípusához való kötődése nyilvánvaló. Ennek a kötődésnek megvannak történelmi és társadalmi feltételei. Ugyanakkor bizonyos, hogy prózaírásunk értékeiről a tájhoz, vidékhez, embertípushoz való szoros kötődés nem dönthet; minthogy irodalomról van szó a döntő körülmény itt is az alakítás, a megformálás művészi hitele lehet csupán. A többszörös kötődés csak előmunkálat, a művek megszületésének feltétele. Önmagában, művészi-

leg nagyon keveset jelent. Valószínűleg éppen ezért voltak prózánk újabb időszakaiban oly gyakoriak a kísérletek e kötődések felbontására. A vidék és a táj által való meghatározottság felszámolása azonban gyakran nem járt együtt az alakítás és megformálás meggyőző eredményeivel, így a kötődések felbontása értelmetlen és gyakran egyszerű látszatkeltés, izzadságszagú erőlködés volt csupán. Ennek a zsákutcának a veszélye mostanáig jelen van irodalmunkban, s talán ezután is jelen lesz. Ami azt jelenti, hogy az elrugaszkodás nem mindig tévelygés, megvan benne a kísérletezés, az útkeresés feltételei, ezért — bár figyelmeztetni kell veszélyeire — támogatni is kell. Ugyanis, nemegyszer, éppen azt figyelhetjük meg újabb prózánk útjait követve, hogy az elrugaszkodás egyúttal visszatalálás volt, az emberi létezés törtenelmileg és társadalmilag meghatározott kérdéseinek felismeréséhez vezetett, ugyanakkor pedig az alakítás eszközeivel hiteles epikai világképek kialakításához teremtett feltételeket.

Varga Zoltán rendkívül következetesen éppen ezt a másik utat járja. Számára a tájhoz és vidékhez való kötődés semmit sem jelent, tudatosan visszautasít tehát mindent, ami prózaírásunkra, de elsősorban forrásvidékeire oly definitíven jellemző. Elrugaszkodását azonban nem az elvágyódás romantikus sugallata irányítja, hanem az emberi létkérdések intenzív megélése, a létezés belső feltételeinek felismerése. Ezek a létkérdések, írásainak lényege rendszerint alaptételekre vezethető vissza, gyöngébb íásaiban a narratív struktúráknak nincs is más funkciójuk, mint a tételek illusztrálása. Ezekben az írásokban, bármennyire is aktuális kérdéseket vetnek fel és fogalmaznak meg, az alakítás háttérbe szorul, a megformálás nem eredményez öntörvényű epikai világképet. Varga Zoltán legjobb íásaiban a tétel, még akkor is, ha a megírás vezérelve, háttérbe szorul, előtérbe kerülnek a nar-

ratív struktúrák, az alakítás, a megformálás eszközei. Ilyenkor teljes műalkotással állunk szemben, teljes epikai világképpel, melyben a fiktív világ belső törvényei uralkodnak, a tétel pedig háttérbe szorul, gyakran mellékessé válik, nemegyszer a felismerhetlenségig rejtetté.

S itt merül fel az omlótetten irodalomelméleti kérdés is. Akkor érik-e el az ilyen — mondjuk — parabolászerű írások a céljukat, ha az olvasói tudatkép a tételt őrzi meg, vagy akkor, ha ennek a teljes — irodalmi, tehát fiktív — világképnek belső törvényeit, tartalmi és szerkezeti meghatározottságait, jellegzetességeit? A kérdés szónoki. Hiszen nyilvánvaló, hogy az olvasói tudatképek átváltozó jellegét, természetes szubjektivitását és a közösség válás lehetőségét csak az epikai világkép teljeségének felismerése és megértése alakíthatja ki, a tételre való összpontosítás viszont teljes egészében ellentmond az irodalom és a művészet törvényeinek. Ezért máris megfogalmazható Varga Zoltán írásainak — a *Hallgatás*-nak is alapvető paradoxona. Annál meggyőzőbbek és irodalmilag hitelesebbek ezek az írások minél rejtettebb tételes formájuk és jellegük, annak ellenére, hogy kiindulópontjuk a tétel és hogy végső soron, de többszörös áttételek következtében valóban közlik is a tételt. Ez az alapvető paradoxon, természetesen, Varga Zoltán írásait minősíti is, nemcsak jellegüket határozza meg. Amennyiben ugyanis íásaiban megvalósul ez a paradoxon, akkor teljes műalkotást eredményez, más esetekben önmaga eltemetésebe csap át; a fércmű a legkiválóbb tételt is semmissé teszi.

Roland Barthes szerint „a modern irodalom utánozhatatlan módon keveri a realista szándékot (igen a világra) és az etikus szándékot (*de...*)”. Ez a keveredés figyelhető meg Varga Zoltán íásaiban is. Egyrésztől leírásainak, a helyzetképek és az arcképek reális vonásainak uralkodó jellegét figyelhetjük meg, s ugyanez mondható el az írásai-

ban megjelenő emberi viszonyokról is, ugyanakkor azonban mindvégig nyilvánvaló, hogy Varga Zoltán itt nem áll meg, hogy elbeszélései és regényei a realitásokkal nem fejeződnek be. A realitások után következik az etikus szándék, a realitásokból kiütköző írónia, a leírások fanyar lírizálása, a helyzetképek misztériuma, az arcképek ördögi vonásai. Különösen meggyőzően bizonyítja ezt Varga Zoltán írásainak nyelvi felépítése. Ugyancsak Roland Barthes szerint „Kafka technikája... először implikál egy egyezést a világgal, behódolást a mindennapi nyelvnek, de mindjárt utána fenntartást, kétséget, rettegést is a világ kínálta jelek betűi előtt”. Varga Zoltán írásainak nyelvi felépítése teljes egészében „Kafka technikáját” követi. Műveinek realista szándékát a látszólag semleges nyelvi felépítés húzza alá és emeli ki. Leírásiban, a hősök beszédében, elbeszélői közléseiben a nyelv sohasem rugaszkodik el a mindennapi beszéd normáitól, gyöngébb írásaiban ijesztően szabályos és egyhangú ez a nyelv. Ugyanakkor azonban ez a semleges nyelvi felépítés, legjobb írásaiban, így a *Hallgatásban* is, kilép látható szótári és nyelvtani szabályosságai közül, s ezáltal lehetővé válik a mögöttes tartalmak közlése, s nyilvánvaló lesz, hogy a mindennapi beszéd itt önmagán túlmenően közöl, önmagát megcáfolva és meghaladva informál a szavak jelentése és a grammatikai összefüggések mögötti tartalmakról, a világban való létezés igazi tartalmairól.

Csakhogy, természetesen, a nyelvi felépítésnek ez a kettőssége a jelek bizonytalanságát eredményezi. S ismét Roland Barthes szerint: „Azért van irodalom, mert a jelek bizonytalanok.” Vagyis, Varga Zoltán elbeszéléseinek és regényeinek nyelvi felépítésével teremt meg munkáiban az irodalmiság alapvető feltételeit. S az olvasói tudatképek változatossága is teljes egészében ebből a bizonytalanságból következik.

Magá a beszéd hordozza tehát az

irodalmiság jegyeit. S míg Varga Zoltán láthatóan, műveinek realista szándékából következően elrugaszkodik a prózáírásunkat meghatározó táj- és vidékélményektől, a beszéd útján visszatál azokhoz a létkérdésekhez, melyek történelmileg és társadalmilag éppen ennek a tájnak és vidéknek múltjából vagy jelenéből fakadnak. S egyáltalán nem körülményes ez a visszatalálás. Mert azon az úton játszódik le, amit minden igazi irodalom megjár: művet teremt, művet hoz létre, s az irodalomnak ez az alapvető nemcsak esztétikai, hanem etikai — tehát egyszóval társadalmi — feladata is.

A *Hallgatást* Varga Zoltán ars poeticájának is tekinthetjük. Mert a *Hallgatásnak* a hőse a beszéd, s a kisregényben éppen a beszéd természete, ahogyan azt a modern irodalom jelzi, központi helyet foglal el. S ez éppen azért oly meggyőző, mert a beszéd nem művön kívüli vagy a művet megelőző, tételes forrása a kisregénynek, hanem a cselekményt alakító mozzanata. Nem a beszédről szól tehát a *Hallgatás*, hanem a beszéd határozza meg, itt kijelölt természetének megfelelően, az elbeszélés menetét és a cselekmény irányát. Don Hernando büntetése a némaság. Szerkezetileg a büntetés paradoxonát domborítja ki a *Hallgatás* felépítése. Valójában négy központi „beszédfelülete” van a kisregénynek: Manuela kitörése, Don Hernando némán előadott belső monológja, hiszen nem beszélhet, Tomaso Urrutio Torres püspök monológgá álcázott párbeszéde önmagával és Don Hernandóval, valamint Don Hernandónak, a némaságra ítélt papnak hóviharos álma. A *Hallgatás* tehát ellenpontra épül: a beszéd és a hallgatás kontrasztjára. Don Hernando bűnhődésének rövid időszakát alakítja elbeszélővé Varga Zoltán, tehát az elbeszélő-szituáció mindvégig a némaság kereteiben marad. Az írónak megvannak az eszközei, hogy a némaságot közölje. De Varga Zoltán nem ezeket a szokásos eszközöket választja. Az időszik felbon-

tásával (Manuella kitörése és a püspök monológja) az elbeszélés idejétől korábbi megtörténést elevenít fel, s ezzel párhuzamosan az önmegszólitás és az álom lehetőségét választva megtalálja a beszéd kiútját Don Hernando számára is. Vagyis, a némaságról szól az elbeszélés, de struktúrájának lényeges helyein mindig beszélnek, az is beszél, akit a Szent Offícium eretneküldöző bírái némaságra ítélték. A bűnhődésről szól az elbeszélés, és akinek bűnhődnie kellene, mindvégig bűnös, bűnétől, a beszédétől, szabadulni nem tud. Ilyen helyzetben, persze, csak mellékes körülmény, hogy Don Hernando Manuellával, aki háziasszonya és szeretője, élettársa és börtönőre is egy személyben, állandóan és változatlanul bűnben él, többek között, fogadalmát megszegve, beszélget is vele. Erre a belső ellentmondásra épül a *Hallgatás*, és éppen a beszéd és a némaság belső ellentmondása teszi lehetővé Varga Zoltán számára, hogy prózáírásának kettős jellegét, a realista és az etikus szándékot elkeverve k építhesse azt az epikai világgépet, mely — a történelmi múltat

elvenítve meg — szándékában realista, tehát a világra összpontosít, ugyanakkor azonban mást is közöl, valami egészen időszerűt vagy aktualizálható létélményt. Csakhogy ez a keveredés nem eredményez egyértelmű jelentést. Bizonytalanságot szül: a teljesen biztonságosnak, szabályosnak és szabatosnak látszó szövegfelületek a szöösszefüggések és jelek bizonytalanságát szülik, lehetővé téve az olvasói tudatképek kivételes változatosságát. A tétel, persze, rejtve marad. A *Hallgatás* lefordíthatatlan egyértelmű tételre. S irodalmi értékét ez nemhogy lerontaná, inkább kivételesen megemeli. Varga Zoltán prózájának paradoxona tehát így konkretizálható: minél inkább rejtve marad a tétel, megléte viszont e rejtettség ellenére is nyilvánvaló, annál nagyobb mértékben alakulhatnak ki a mű sajátosságát jelentő prózai és narratív struktúrák. S a *Hallgatást* éppen azért tekinthetjük Varga Zoltán ars poeticájának, mert ennek a paradoxonnak a tetelességét közli az epikai világtéremtés eszközeivel.

B. J.

FÜLÖP GÁBOR VERSEI

SZERELMESVERS I.

Csomósodó spárgabetegek.

SZERELMESVERS II.

Csomósodó spárgabetegek.

Arcodon pereg

a neked szegezett mosoly.

Elmeszivattyú, *mellé*

ugorva ketyeg.

Mielőtt belépnél,

Lábat törölj!

REGGELI VISSZAÁLOM

az összekuporodott kockák:

szundikálni térők harmonikás-ragyás képpel;

almaláng

csillaghajkurászó

gyöngyvirág-simogató lepke-szöktető

szökőkút-eregető szerelem-ének

(kottába zárt madár

röpülne szomorú-boldog kedvesének);

gyűrűbe-bújócskázó hajfonatban-bogarászó

szalmaszál-eret kallódó szív-zuzmót

áztató;

régi-régi ráncos hálóruhájában:

reggeli könnye pereg

TE

felborzolt bajszomról
 lecsorgó mézcsepp vagy
 nyelvemmel felfoglak
 kettévált tejútról
 leszakadt csillag vagy
 ujjammal megfoglak
 elpattant kötélről
 zuhanó vízesés vagy
 hajammal elkaplak
 lebukna hegycsúcsok mögé madár-fejed
 megszorítalak
 többé el-nem-engedlek

SZERELEM-SIKOLY

Felsikolt, leszalad a dombon.
 Combján hosszú fűszálak muzsikálnak
 ciripelő rohanás-zenét,
 a tóét, a holdét, a szerelemét.
 Leszalad, tajtékba röppen
 nyomában a fű;
 vörös szemmel szalutálnak
 a megriadt csillagok.
 Megfordult álmában a folyó.

VIRÁGSZEMŰ

Fürdesz.
 Holdon lovagolsz, diót törsz.
 Számról leHUHHozod a jégvirágot,
 helyébe párát törölsz,
 szívbe pörgetsz vonalat.
 Lábujjhegyre állsz,
 pipiskedsz nagy szemekkel titkok mögé.
 HUHUzva megint — madárrajt riasztasz:
 gyatra madárijesztőként felhőjük alatt
 engem megtalálász.

KÉT NAP

Csillag-úton jöttél hozzám
ma éjjelre lángot hoztál
hajad alatt párna-álom
hajad alatt énekel
a vállam.
A kezem
téged altató.
Arcomban
téged fürdet
a tó.
Benne fürdesz
a szemedben
porcukorral szórt felhő.
Ma éjjelre lángot hoztál
ujjad hegyén táncot járó
csintalan parázs.
Manó-mesét mesélgető
pehely-zenét
csöpögtető
varázs-álmú
sárga méz vagy.
Elutazol
messze mész
megint.

ESTÜL, DE NAGYON

Az egymásba harapó körök
a fehér asztallapon.
Idő-olympia.
Stb. stb.
Én.
NÉLKÜLED!

PROFÁN-PATETIKUS

amikor lefekszünk
(fehérré meszelt falak
dunyhái között szökőkút tövében
algák szárnyán a víz alatt
vagy a fáskamra zugában
— fölöttünk a bádogtetőn
kopogott a zápor —)
és lábaddal átölelsz —
mintha parkok páfrányában
futnánk először-szerelmesen;
könnycsepped gördülésének amikor
körömmel vájsz medret hátamon
fogaddal simogatsz húsomba
vérző jelet —
az első mozizás: közös vacsora
körömmel-metszett
zuhanás-lelet
szerelem-mostoha boldog-kóros
boldogságba dermedt örökkévalóság

VASS ÉVA VERSE

MINDEZEK UTÁN

1.

Időnként hallok itt a város zuhanását, négy emelet magasságáról is olyan tisztán, hogy házai gyomrom falát súrolják, s ha elültetem magamban őket, itt dobognak bennem. Ilyenkor megfestem őket szürkével, barnával, s hátamra veszem a vetést is, hogy frissebb legyen tőle. Mert mindannyian elszáradtunk. Szavaink elkoptak, hátunkon leperegnek. Állnánk a hullámok fókuszában, a holddagálllyal egyvonalban, de így — messze hajítva a tengertől — a gondolatok is összerántott villanykarók bennünk.

2.

Néha fel kell hogy álljunk, hogy kisimítsuk agyongyűrött húrjainkat, nehogy kiszakadjon belőlünk a dallam. Vigyázni kell az ugrások csattanására, a kerítések hangvillájára, s időnként emeljük meg a téglákat is, hátha még valami kizöldül alattuk.

3.

Ha már a napot is túl messzire dobtuk, gurítsuk utána legalább a legközelebbi dombot, hogy színt kapjon tőle. S álljunk fel újra. Terítsünk minden reggel új álmot ablakunkra, váltsunk hangulatot, hogy tisztábbak legyünk. S ha már a só is kifogyott hajunkból, járkalunk esőben, záporban, hogy tengert gyűjthessünk magunknak.

4.

Az almát először megesszük, csak úgy költözhetünk magházába. A tenger túl nagy ehhez. Feküdjünk ki előbb a napra, hátha színünket látva ő jön közelebb. Utána álljunk fel még egyszer, hogy minden fűszál kisimuljon bennünk.

5.

Bennem még mindig több a nyár, mint bennetek, azért koppan minden délben melegen a város, harangkongatáskor azért fornak fel torkomban ezek a házak; félve szaladók fel négy emelet magasságig: ki ne fussak a medréből.

A SEREG

Regényrészlet

PUSZTAI JÁNOS

5.

A szürkekalapos, pisze, konok-keskeny ajkú, kéksurcos gazda, fősvény, torzsalkodó, támadó, tetlegességre vetemedő, de röviddel azután példásan megfenyített, kis túlzással szólva: megfeszített fatulajdonos teljes órát függött dühösen rángva, számítóan jajgatva, halk-alétan, tehetetlen-megbókélten, bőrig ázva a kútágásra, reves, repedezett, féregjáratos oszlopra szegezett gömbfán, kéregmaradványos bükkgerendán, kajsza kereszten, akkor felesége, a fekete rakottszoknyás, fekete hárászkendős asszony az országút szélén, a puha, roncsolt, felvágott földszávon újra feljajdult, nyújtottan, szakadatlanul jajveszékelt, topogott, csizmájával szennyes sárlevet, kávészín latyakot freccsentve tocsogott, kezét tördelte, összegörnyedve sodorta, ropogtatta, gyúrta ujjait, a tábor bejáratához, horpadt, vadvizes, esőhímlőhelyes gázlóhoz szaladt, az őr, fázós, fásult strázsa mellett a táborba rontott, mint súlyos, sötét madár, repülni képtelen, menekülő szárnyas, iromba tojó, futott emberéhez a gyepen, korhadt gyepekocsányon, vakondtúrásos területen; a cipész szekere, alkalmi műhelye ponyvatetőzetének félkörében, bejáratában, a süberen, nyeles, fenyődeszka-zsilipélen könyökölt, figyelte, hallgatta, mosolygott: „érti a dolgát”, az asszony még nem ért a büntetés színhelyére, amikor a százados előhúzta zsebóráját, fedelét felkattantotta, nézte, fejcsóválva tanulmányozta, majd intett az ítéletvégrehajtóknak: mindkét bűnöst elengedhetik, azok ugrottak, buzgólkodtak, a kötelek, a nedvességtől megmerevedett köteleket, pillangóbogokat, a csuklóra szorult hurkokat kibontották, lefejtették, az újoncot, tarfejű kétszersült-dézmálót, és a civilt, meggondolatlan, a hadi-

helyzetet semmibe vevő parasztot a kútágas tövébe, avult, fekélyes paréjkórókra csusztatták, hónuk alá nyúlva eresztették tomporukra, az újonc kókadtan ült, közömbösen, sapkája félkör alakú ellenzójéről víz csurgott kinyújtott lábára, zöld, tapadóssá ázott nadrágjára, szegett szárú csizmájára, a szürke kalapos, pisze, konok-keskeny ajkú, kéksurcos gazda a csuklóit nézte, méregette, tappintotta, Sándor a szekérből tisztán látta: fintorgott, könnyezett, „minék erőszakoskodott?”, gondolta, a százados pénztárcájában, belsőzsebnyi, rekeszes, Országház címeres táskában keresgélt, élére állított papírpénzt válogatott, hüvelyk- és mutatóujjával egyet kicsippenített, meglebbentette, katona trappolt hozzá, átvette, a civilhez vitte, kéksurca zsebébe gyúrte, ekkor a két ítéletvégrehajtó, de már a befutott feleség is, karon fogta, emelte, ösztökélte, talpra segítette, az országúthoz irányította, kísérte, az asszony menetközben többször hátra, a százados, csendes, szemlélődő, sátrába, melegbe készülődő parancsnok felé fordult, a torkát mutatta, amint jobb tenyere élével elmetszi, kiabálva, kárhozva nyiszálja, a katonák, nyüzsgők, rendíthetetlen báméskodók, szájtátók mosolyogtak, nevettek, vihogtak, mutató- és középsőujjukat szájukba kapva, juházmód fütyültek, dübögtek, trappolást, ádáz kézrekerítést mímeltek; a tábor bejáratáig, horpadt, vadvizes, esőhímlőhelyes gázlóg színészkedtek.

Tüzes Sándor ezután, néhány apró, kényeszerű megszakítást nem számítva, egész nap, a nappal tétova kókadásáig dolgozott, kalapácsütései, a száraz, sarkos, akaratos hangok, hangzúzalék-kupacok, ellepték, benépesítették, lakályosították a tábort, délután háromkor szólították, menjen a zsoldjáért, tizenkét ezüstöt kapott, minden napra egyet, istennek hála, mondta magának, a többi összekuporgatott ezüsttel együtt túrhető summát küldhet, továbbíthat a családnak, a legszívesebben maga vinné, lódulna, nyargalna vele, kutyagolna, ha a háborús események nem akadályoznák, botlasztanák, téríténék el, de így is elégedett; továbbra is hisz istenben és serege fegyverében, éppen most, a zsoldvétel közben hozta Tóth őrmester, Tóth koma a hírt: csapataink csupán a mai nap százhuszezer ellenséges katonát fogtak el. Rettenetes sok, gondolta elégedetten, a vas-kaptárra csúsztatott otromba bakancs fölött a faszegyet, citromsárga, félgyufaszál nagyságú, kihegyezett, miniatűr cöveket úgy igyekezett hüvelyk- és mutatóujjával tartani, hogy a kerékfejű suszterkalapács-csal ne sértse meg, zúzza össze, vérhólyagosítsa fehér pettyes, domború körömházát, a hír, rózsaszín tudósítás, írásban is megérkezett a parancsnokságra, tehát igaz, ebből kiindulva merészen feltételezte: háborújuk, nemzetmentő csatározásuk nem húzódik el túlságosan;

este, takarodó előtt, kezükben a csajkával, kónikus edénnyel, a rumostea sütőssé vált foglalatával felemlegették, végiggondolták, mint spongyába, magukba itatták a folytonos ágyúdőrgés, kormos vasmeny-nyezet alatt harcoló csapataik sikereit, és megnyugodtak, a cipész is így megnyugodva, kisimulva heveredett szekéraljfekehelyére, a gödrös, kelletlen szalmavacokra, hallgatta, követte az eső csendes surrogását, motozását, imádkozott, gondolatban formálta, mondta a szavakat, ébredéskor valameddig azt hitte, reggelig formálta, mondta, ízlelte; a váratlan, tolakodó, terebélyes lármáig, a trappoló, gyülekező katonák dübögéséig, kiabálásáig, a szilánkos, repülő, csapódó mondat-csonkokig; visszajött a civil, küldöttséggel, az ezred csendőrrjárőrével érkezett: bevádolta a századost, hogy ok nélkül köttette ki, bántalmaztatta, kabátja ujját könyökig felhúzta, csuklóját függőlegesen maga elé tartotta, jól látszott a kolbászméretűvé dagadt kötélnyom, sötétvörös pánt, a katonák két négysoros, soronként tízes létszámú szakaszba rendeződtek, ő velük szemben, a százados és a háromtagú járőr társaságában, láthatóan büszkén, egyúttal keserű-vádlón állt, a cipész rá is alkalmazta tegnapi gondolatát: „érti a dolgát”, az országút felé pillantott, ezt ösztönösen, mintegy gondolatából eredően tette, mosolyogva látta meg a civil feleségét, amint a szuro-nyos őrszemtől távol tartva magát, kéztördelve járt le és fel, de ez-úttal az útgerincen, a hasadozott, fészkiükből, sárgásbarna homok-ágyukból kibillent kockaköveken.

A csendőrpáncsnok, sovány, pisztolyos főhadnagy a fegyelem-ről beszélt a katonáknak, a lakosság sérthetetlenségéről, a százados komolyan bólogatott, kedvvel helyeselt, a főhadnagy ránézett, tisz-telet, a feljebbvaló iránt érzett bizalom, feltétel nélküli odaadás lát-szott az arcán, karikagyűrűs jobb kezét, mintha áldást osztana, fel-emelte és kijelentette: — Nem bántanunk, hanem segítenünk kell egymást; mindannyian szeretett hazánkat védelmezzük. Végeztem! — Oszolj!, vezényelt a százados, a katonák azonnal szétrebbentek, mosakodni és reggelizni mentek, a cipész szekéréhez baktatott, fel-kapaszkodott, ágyára ült, hátizsákjából csajkáját elővette, a civil aggódó, szakadatanul a táborba, számára tiltott területre leső fele-ségére, ennek kapcsán pedig saját asszonyára gondolt, találgatta, kik az otthon maradt férfiak, kik jöhetnek számításba, kik kísérthetik meg a szikár, szájas asszonyt?, nem talált, látott senkit, mégis emész-tődött, fantáziált: este, tehenük, a szarvasbogár-szarvú, zsemle színű Virág etetése közben az udvar és a zöldségeskert közé rakott szal-makazalba épített takarmányszínben, langyos, homályos odúban tar-tózkodik, a viharlámpát, a zömök, üvegbúrába zárt petróleumlángot

a szecs-kavágó etetőjébe, a szalma- és kórócsiszolta deszkavályúba teszi, csorba fülű dagasztóteknőbe répát vág, a szeletek, virgonc, vízcsepp-berakásos, vízcsepp-pénzes halak egymásután repülnek, csuszannak, helyezkednek a hosszúkás, homorú edénybe, hasadozott, szösszel tömített alkalmatosságba, kalapos, surcos, sötét alak, inkább valami rejtélyes, nyurga árnyék jelenik meg az ajtóban, a szecs-kavágón, a bordás napraforgókóró-mennyezetten, a szalmafalon, lassan előnyomul, terjed, terjeszkedik, felesége kezében tétovázik, majd lankadtan megáll a kopott pengéjű, réznyelű kés, később, feszes, lüktető pillanatok után a teknőbe, a répaszeletekre, virgonc, vízcsepp-berakásos, vízcsepp-pénzes halakra hull, elkeveredik velük, Matild, pásztortilda megfordul, lép néhányat, és nesztelenül belemerül, beleépül az árnyba; csajkját elővette, a gyepre ugrott, előre, a lovakhoz került, szolt hajtójának, szerezzen fát, gyújtson, élesszen tüzet, amíg megszerzi reggelijét, a rumostea-adagot, a komiszkenyeret megpirítja, befokhagymázza, forró teával elfogyasztja, a hajtó bólított, az abrakost a lovak fejére húzta, hegyes bárányszőr kucsmáját tarkójára tolta, az ülés alól, ágyából szalmát tépett, csutakot csavart, gyújtóst, a cipész beállt a libasorba, topogó, csoszogó, dohányszagú társai mögé, legalább nagyfia ne vonulna be!, lenne esze!, levélben nem intheti, a levelet elfogják, cenzúrázzák, őt a parancsnokságra idézik, nyájaskodnak, mondja ki, ami a szívét nyomja, könnyítsen magán, hunyorítsanak, kacsintanak rá, vállon veregetik, azután meg, ha valami van, „piszkálják az embert”, vele ugyan „hála istennek, még nem volt baj”, négy gyerek, „négy fiú, négy vasgyűrű”, és felesége várja, cmlegeti, reszket érte, esténként fehérbabos piros kendőjét hátra köti, félkörfésűs kontya alá erősíti, szemöldökét ujjaival, mintha kecsesen mosakodna, lesimítja, csinosítja, a rugós kiskaput maga után hanyagul, tettettett-feltűnően becsattantja, a félhold-lángú viharlámpát lóbálva a takarmányszínbe megy, a lámpát a szecs-kavágó etetőjébe teszi, jobb oldalra lép, előrehajolva, mintha leheveredne, zizzenő, susogó fekvőhelyre, a kalapos, surcos, sötét, egyelőre elképzelhetetlen alak mellé henderedne; szerencséjére, gondolta, a szakács elé került, lerázhatta, megmosolyoghatta képzelgését, a szakács, széles arcú, egycsontcsillagos örvezető tele merőkanállal várta, hogy tartsa a csajkját, zavartan, kapkodva tartotta, ezért, amíg a rumostea edénybe ömlött, röltődött, suttogva elnézést kért, a szekértől néhány lépésre már lángolt a tűz, a nedves szélben, a kútágasról leválasztott gömbfa, kéregmaradványos bükkgerenda gúlába rakott, igazított, baltával vágott darabjain füstüszkösen hajlongott, tömörült-zilálódott a lángbokor, Sándor a csajkát óvatosan egy begye-

pesedett vakondtúrásra tette, háromszögű kenyéradagját karéjokra vágta, a karéjakat ferdén egymás mögé szuronyára tűzte, a lángok fölé nyújtotta, élvezettel, magába feledkezve pirította, azután köpenye zsebéből fokhagymafejet emelt ki, bal tenyerében cikkekre morzsolta, a vakondtúráshoz fordult, a cikkeket rátette, néhányat meghámozott, a csontos hárttyából, piroses burokból kibontakoztatott, a kenyérkaréjakat erőteljesen bedörzsölte, türelmetlenül törte, harapta, a teával lenyomtatta; elégedettnek, könnyűnek, vidámnak érezte magát, így, ilyen lelkiállapotban került helyére, a szekérbe, csajkáját eltette, hátizsákja egyik rézcsatos zsebéből ceruzát és táborilapot szedett ki, a cipézasztalra tette, gyertyát gyújtott, mellé állította, saját megolvasztott cseppjével ragasztotta a szurkos, csirizes vaspántra, a lőszeraláda-cipézasztal abroncskötésére, „irón”-ját, a kisujjrövid tintaceruzát megnyálazta, írt: „Anyukám! Rövidesen küldöm nektek a zsoldomat, ne érezzetek szükségét, nekem az a legfontosabb, a takarmányszínt bontasd le, nehogy valami bajod essék benne, a gyermekeket ezerszer csókold meg helyettem, Zoltán, te vagy a nagyfiú, ne járasd léhaságokon az eszed, a te dolgod vigyázni a családra.” Betűi előredőlve, tépett, kényszeredett libasorban, lilán vonultak a postalapon, zöld, pihés mezőn, a gyertya bizonytalan, szédelő lángja, mint baljós csillag, imbolygott fölöttük, olykor komor árnyékot vetett rájuk, elborította, lesújtotta, erőtlénítette őket, ült a cipézasztalnál, levele, üzenete fölött, tintaceruzája türelmetlenül meredt a papírra, bal tenyerével arcát, homlokát tapogatta; szenvedett: nem jutott eszébe semmi, pontosabban mondvá, elméje ép, szigorú rostaként csupán a megszokott, ki nem mondott, soha nem elemzett feltételezése szerint, szabványszöveget, sztereotip-kifejezéseket eresztette át, emiatt rendszerint odalyukadt ki, hogy a levélírás teljesen felesleges, legalább annyira, mint a kipukkadt disznóhólyag felfúvására szánt, tékozolt erőfeszítés, a hadihelyzetről hallgatnia kell, az esküvel fogadott kötelessége, az pedig, amit róla, feleségről gondol, feltételez, kínos, kínzó, szégyenletes magánügye.

Jelentették, hogy kolera elleni oltásra gyülekeznek a század, aki elmarad, kivonja magát az injekció alól, azt a legrövidebb, leggyorsabb eljárással hadbírótság elé idézik, a gyertyát hamar eloltotta, leugrott a szekérről, derékszíját csatolva szaladt a parancsnoki sátor mögötti egészségügyi állomásra, ahol, ha igaz, a tegnap hőbörgő, részeg vagy háborodott honvédet elhelyezték, a szabadég alatt oltottak, mint mindig, most is akaratlanul idegenkedett, valami kegyetlenül, de eléggé kihámozhatatlanul csípős, szúrós érzés kerítette hatalmába, uralta, azután, mint mikor zsidbadt lábfejjel váratlanul

lépnie, haladnia kell, rájött: fél, félelme azonban, morcos jószág, rendszerint meghököl elszántsága kikerülhetetlen tövisbokra előtt, jó ideig kushad, majd szabályos, törvényszerűen jelentkező, feltörő ásitásokká lényegül, ásitva haladt el az élénk, biztonságot sugárzó tábori konyha mellett, a konyha nagy, lapos sátrából kihallatszott, kipergett a soros krumplitisztító katonák beszélgetése, nevetgélése, dúdolgatása, a békés, dörgölődő, felkínálkozó hangulat enyhítette, megkoptatta szorongását, ritkábban, szelídebben ásitott, amit úgy próbált tartósítani, állandósítani, hogy az itt is elkerülhetetlen, kötelező libasorban, vetkőzése, derékszija, akárha nagydolgozna, nyakába vetése, akasztása, vedlett köpenye bal karjára borítása, feslett hónaljú zubbonya és gallértalan inge jobb ujjának kartőig-húzása, buzgó tűrése közben nem nézte tűhegyre került, nyűglődő, szisszenő társait, kemény fedelű füzetbe, piros nagyvonalas nyilvántartóba írták a nevét, katonai foglalkozását, a kolera, fertőző, elsöprő erejű baj rémítette, bizonyos mértékig alázatossá hangolta: gyomorműködését leste, szimatolta, izmait tapintgatta, végül pedig, roppant félelmen, hányingerét, csak fel ne bukkanjon!, vigyázta. A szanitéc, szakácskötős, sovány órvezető, újcizmás, érdesen, nedves kézzel kapta el karját, szeszest vattával bedörzsölte, fertőtlenítette, valamennyire zsibbasztotta, majd a ferdén vágott, maga elé emelt, megkönnyeztetett tűt borzongó húsába taszította, belenyíllalt a fájdalom, de ez annyira futó fájdalom volt, hogy éppen csak nyekkenni volt ideje, nyögni nem, a fájdalom még a tű kirántása, eltávolítása előtt elsorvadt, megszűnt, a visszamaradt feszülés, jó ideig tapasztalt velejáró azonban határozottan korlátozta az újrakezdett munkában, a szekér felé menet lepöccintette, eldobta a rábizott, mutatoujja alá igazított szeszest, levellő vattát, pillanatig, mint lágy, nedvdús, kósza hópehely, mögötte fehérlett a lucskos, kókadt gyepe, egy terjedelmes, a váratlan megcsúszásból eredően, nyesett falú lábnyom szomszédságában, tüze, a sorvadt parázshalom repedezett hamuréteg alatt füstölgött; teljesen felöltözött, a szekérbe, munkasztalához telepedett, válogatás nélkül javította, hozta helyre a csizmákat, bakancsokat, akadt, amelyiket megismerte, ilyenkor a lábbeli méretétől függően, felidézte gazdáját, holt vagy eleven viselőjét, esze, konok, elszabadult készülék, a lázas ütőér lüktetésének ütemében, fényes, kusza képsorokként rándította, taszította eléje a befogott, feltételezett valóság-tisztást, a lövészárkok, kanyargós, botlasztó, hurkolt védelmi vonal partján térdig meztelen lábakat látott; olyan példásan, szófogadóan sorakoztak, mint mikuláseste az ajándékváró, makulátlan, feszes, rátarti csizmák, azzal a különbség-

gel persze, hogy az innen, a szekér hámló husángbordázatú ponyva-boltozata alól a befogott, feltételezett valóság-tisztásra vetített lábakk, térd alatt elmetezett katonavégtagok nem csillogó feketék, hanem fehér bronzfesték színűek voltak. A közeli faluban, alacsony, keletlenkenyér alakú helységben, ahol útjuk nemrég átvezetett, delet harangoztak, a bronz és a vas, a harangköpeny és az ütő keltette, közvetítette hang jégre dobált sarkos kövekhez hasonlóan itt-ott megkarcolta a tömör, állandó ágyúdörgést, szinte ezzel a megfigyelésével egyidőben gulyásillatot sodort hozzá a nyirkos szél, érezte: megéhezett, arra gondolt, hogy pótagot kér a szakácstól. Ebédért jelentkezett tehát és amíg a libasor összeállt, kialakult a kormos üstnél, a százados utasította Tóth őrmestert, hirdesse ki: étkezés után kivétel nélkül minden honvéd, raj, szakasz készülődjék, mert továbbmennek a front felé. Körülbelül egy órán belül következett be az indulás, Sándor hajtója idejében felült a bakra, merev derékkel, felelősségteljesen várakozott, és mihelyt módja adódott, a forgalmat irányító Tóth őrmester intésére, gyeplőrángatva sietett, törekedett belesimulni a kanyargó, himbálózó szekérkaravánba, a frontot követő éllemezési konvojba; az országúton balra tértek, az út hátára, a nyútt kockakövekre igazodtak, kétoldalt őszi mező kísértte őket, a vadvizes, fekete, magukba süppedt földöken olykor napraforgópogácsát, konyult, foszló, rongyolódó magházat pillantott meg, a látvány, békében közömbösen elkerült kép hatására, annak ellenére, hogy bizonyosra vette: üres, kifosztott, nyáltermelése meggyorsult, csámcsogva nyelt, és voltak pillanatai, amikor meg kellett emberelnie magát, hogy sürgős, elvitathatatlan szükségvégezés címén ne lendüljön át a mély, telt, ingoványos partú vizesárkon a mezőre.

Órányit gyalogolt szekere mögött, amire elérték az első települést, a fázós, búvó mezővárost, amelynek hallgatag házai alacsony homlokzattal, salétromosan bámulták őket, a főutcán odatrappolt az első postaládához, vascsőre tűzött bádogdobozhoz, beletuszkolta a feleségének szóló lapot, közben rájött, félénken biztatta magát: gyertyát kell vásárolnia, kenőcs- és nyersolaj szagú, csengőriasztós vegyesboltban sebtében, válogatás, elégedetlenkedés nélkül vett kettőt; amikor hóna alatt fehérlettek, mosolygott, nyomban eltökélte: legközelebb megírja a családnak, olyan két gyertyát vett, hogyha összeillesztené őket, hazáig érnének. Ment a városban, a golyóverte kocsmabejáratok, mint sebesült szájak, ritkán, nehézkesen, bizonytalanul tárultak-záródtak, pálinkát, maró, emlékezetes kisüstit óhajtott, belépett egy ilyen ajtón, bent, az ajtó újságpapírcsíkkal megragasztott üvegén át aggódón minduntalan távolodó szekereére pil-

lantgatva, jobb hüvelykjével jelezte: egész decit kér, de jóformán szét sem nézhetett, mert földije, Szőlősi koma, magas, csontos, pipás, körszakállas honvéd szólt rá, csapott a vállára, mellére, kupakos pipája alá szorította, majd eltolta, eltartotta magától, nézte. Sietve, izgatottan ittak, Szőlősi hirtelen azt mondta: — Tömő komát megölték; agyonlőtték. A cipész meglepődött, remegő kézzel állította poharát a fal vállig érő faburkolatának párkányára. Színtelen volt a hangja: — Hazaárulás? Szőlősi jobb hüvelykujja körmével, mint apró, téglaszínű, tűzálló szerszámmal pipája tartalmát, a morzsolt, csutkás dohányt nyomkodta, sűrítette, figyelmesen, horpadt arccal szippantott: — Nincs kizárva, de lehet, hogy gyáván megfutamodott. A cipész ekkor feleszmélt, kiitta poharát, puszkája sárga szíját megmarkolta, feszesre fogta, búcsút intett, szó nélkül rohant, csörtetett az utcára; izgult, nem éri utol idejében a szekeret, szökevénynek hiszik, kitartóan szaladt, bal hóna alatt fehér botokként, arra gondolt, koldusbotokként, világítottak, rezegtek, vergődtek a groteszk gyertyák.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A GLEMBAYAK*

BORI IMRE

„Ha egyetemesen szemléljük a Glembayakat, amint háromszáz főnyi menekként vonulnak felénk, a Mária Terézia korabeli céhek homályából egészen a mai szinkopált néger zenéig, az emberben — ilyen távlatból nézve — felmerül az a meglehetősen zavaros kérdés: vajon merre tartanak ezek a Glembayak, s voltaképpen mi a célja családlilag szervezett mozgásuknak a mi siralmas provinciális viszonyainkon át? . . .”

Ezekkel a sorokkal kezdődik Krleža a Glembayak életét, tündöklését és züllését rajzoló elbeszéléseinek sora, gyűjteményes kötetében. Valójában a horvát irodalom talán legnagyobb művészi vállalkozását vezetik be. S nemcsak művészi vállalkozásról van szó — történetiről is: a kispolgári horvát történelemszemlélet világképe ellenében egy másiknak, a materialistának a fényében szemlélni és szemléltetni a horvát uralkodó osztály leplezetlen valóságát abban a történelmi pillanatban, amikor első, magyarbarát és monarchikus szemléletű körének már nem adatott meg a tovább hazudás lehetősége, amikor a „glembayizmust” a „klanfarizmus” váltja fel, amely ugyan a gembayizmusból nőtt ki, örökölte annak teljes materiális és morális fegyvertárát, de még vitális. Ahogy az első világháború vége a „glembayizmus” végét hozta, a „klanfarizmusnak” majd a második világháború vet véget. Amikor Krleža felfedezte ezt a világot, s ábrázolta, a horvát Glembayak egész történelme ismert volt, a Klanfarokét ellenben csak sejteni lehetett, vesztük pontos idejét azonban a húszas évek második felében megjósolni még nehéz lett volna.

Természetes volt tehát, hogy Krležát elsősorban a Glembay-komplexum és komplexus ragadta meg, amely történelmi és társadalmi

* Fejezet a szerzőnek a Forum Könyvkiadó kiadásában hamarosan megjelenő, *Miroslav Krleža* című kismonográfiájából.

tapasztalata szerint mindazt, ami a horvát életben „rossz” volt a XIX. században, azt a „glembayizmus” képletébe lehet foglalni, egy szerteágazó család történetében megragadhatóvá válik a horvát uralkodó osztálynak minden jellemző tulajdonsága, de „mozgásiránya” is. Ez az a világ, amely szüntelenül táplálta a kispolgári horvát historicizmust, s miközben a horvát illúziók fényében sütkérezett, egész létét és életformáját a horvátság valóságos nemzeti érdekeinek szüntelen áruba bocsátásának tényére alapította, a horvát nemzeti tőkét képviselte nyilvánosan, valóságosan azonban kiárúsította az országot, s az idegen tőkének engedett utat. Nem véletlenül nevezi a Krleža-irodalom a Glembayakat, „a patríciusi osztály születéséről, felemelkedéséről és agóniájáról, patológikus lényegének, emberi értelme tragikumának a glembayi érdek alapján való mozgásáról szóló kritikái tanulmányoknak” (Miroslav Vaupotić). Mert nincs ebben a tőkés és gyorsan feudalizálódó családi múltban semmi heroikus, még „aranyemberes” indításában sem, bár Franc Glembayban adva volt az „arany ember”-szituáció annak minden konzekvenciájával egyetemben („Franz Glembay 1790 táján előkelő személyiség Csáktornyán. Az a hír járta róla, hogy a vinicai erdőben leszúrt egy kranji ékszerészt. Bérló, kereskedő, építkezési vállalkozó, a remetineci templom alapítványozója, varsadi polgárként hunyt el Varsadon.”). Csakhogy Krleža a húszas évek második felében írja ezt a sokszálú családi históriát, s ekkor az „arany ember” képzet már fel sem merülhet. Ellenben jól kirajzolódik a horvát Timár Mihályok családjának útja az 1880-as évektől a végpusztulásig. Azok a társadalmi és erkölcsi mérgek, amelyeknek hatását egy Jókai is érzékelte a maga regényét írva, s hogy megmentse, kiragadta hőjét a polgári-feudális világból, a Glembayakban megmutathatták erejüket, kilombosodásukat. A Glembayak élektörténetében kinyílhatott a romlásnak minden virága, s utolsó szirmaikat pedig akkor hullatják, amikor erre az üvegházi beltenyészetre rátapos a történelem, s a valóság nyers szele kezdi sodorni őket.

Egy család múltját és jelenét ábrázolja tehát Krleža a húszas évek második felében, amikor oroszországi útja idején ez a glembayi problematika megért benne, egyúttal történelmi távlatot is kapott. Ezt a „glembayi” múltat és jelent Krleža kétféle írói eljárás segítségével állítja elénk. Egy elsőrendűen értekező-prózaival és egy jellegzetesen drámaival. Az elsőben a Glembayak múltja, „történelme” képét rajzolja, a másodikban lényegében jelenét festi. Fölöttébb tanulmányos tehát megfigyelni, mi az, amit az író a Glembay-komplexumból eredendően szépirodalminak látott, s mi az, ami ennek az

értékét veszítette horvát *Gothai almanach*nak a lapjaiként csak irodalmi arcképvázlat, sors-tanulmány vagy szituáció-rajz maradt, mert Krleža emberlátására, életképére innen nyílik a legközvetlenebb ki-látás. Ha a Glembay-képcsarnok képeinek az előterében a történelem áll, mélyükben a biológia lapul meg. A változónak és az állandónak a vibrálása ez Krleža művészi világában. A történelmi összefoglalót A Glembayakról című família-tanulmányában adta meg:

„A Glembayak tehát háromszáz főnyi menetként vonulnak elénk a Mária Terézia korabeli homályból — azokból az időkből, amikor Horvátországban barokk templomok épültek, s nemesi kúriákban a héteves háború muskétásainak képei függtek a falon. Túlélve a sok-sok véres viszontagságot — egészen a Monarchia bukásáig — a Glembayak ivadékai napjainkban Bécs, Buda és Zágráb között szét-szóródva tengődnek mint magyar tisztek, osztrák hivatalnokok és horvát hajótöröttek, akik közül Slavko Glembay-Agramer doktor juris tagja lett a szerb radikális pártnak . . .”

Az „örökről”, az „állandóról” a Faber-Fabriczy Marcell szerelme című esszé-novellájában találunk mondatot. Mert a „hím és a nőstény közti végzetes viszonyról” van szó ebben a biológiai determinizmusban, amely vörös fonalként húzódik a Krleža-művek során át, s éppen a Glembayak képviselte életképekben válik leginkább láthatóvá — mintegy azt bizonyítva, hogy a történelmi és társadalmi krízis-helyzetekben válik az emberi élet nemezisévé, ami az emberben biológiai meghatározottság, s a homo socialis és a homo historicus mintha azzal védekezne, hogy a homo eroticust engedi magában felülkerekedni, az ész, a viselkedés ellenében az ösztönöket engedi szabadjára, s patológikus vonásait hagyja túltengeni. A Glembayak, amikor az író figyelmének középpontjába kerülnek, már csak biológiai mivoltukban léteznek. Ami még a múlt században is társadalmi meghatározottságuk volt, a világháború előtt, alatt, különösképpen pedig a világháború után elsorvadt és helyét ennek a biológiai tényezőnek adta át: a társadalmi agónia az erotikus haldoklás és válság tünetrendszerét ölti magára, egy társadalmi viszonylatrendszer a férfi és a nő kapcsolatainak kríziseként manifesztálódik. Az egykori Strindberg-tanítvány azonban éppen ezekben a szövegekben (különösképpen a drámákban) szárnyalja túl mesterét: nemcsak nemiségükben konkrétak Krleža hímjei és nőstényei, hanem társadalmi mivoltukban is. A Glembayak oly sokszor emlegetett dekadenciájának is két arca van tehát. Társadalmi — szoros kapcsolatban már a századvégen holtponthelyzetbe jutott, ellentmondásait feloldani nem tudó horvát uralkodó osztállyal, a felemás jellegű

horvát kapitalizmusnak alakulásával, és érzelmi-hangulati —, amely ugyan a társadalmiból táplálkozik, abban gyökerezik, de mint emberi esszencia jelenik meg, válik láthatóvá, elsősorban a Glembayak nő alakjaiban, másodsorban pedig a művészelképekben, általában az élet érzékelésének annyira jellegzetes intenzitásában, amely a századvég embertenyészetét oly sóvárgóan betegessé tette. Arról az életérzésről és művészetéről van szó, amelyet manapság a romantika agóniája korának szoktunk tartani, s amely lényegében egy világnak az agóniája volt. Különböztet erre figyelmeztet maga az író is 1969-ben a Glembayakról folytatott egyik irodalmi beszélgetésében: „A Glembayak egyféle színes pannóhoz hasonlíthatók, melyet a polgári civilizáció alkonyán a romantika agóniájakor festettek. Költői búvópatak ez a mű, mely fel-felbukkan az úgynevezett pszichológiai dráma valamennyi alkotóelemében . . .”

Az *Ivan Križovec* című Glembay-prózában az előkelő horvát tisztviselőcsaládok életéről adott jellemzés a századforduló időszaka „dekadenciájának” forrásaira is rámutat: „A hölgyek fantasztikus sárga színekben, buggyos sonkajujjas, dús redőzetű, szőrmés és hímzett rózsás ruhákban, az urak meg unalmas fehér nyakkendővel és a Nemzeti Újsággal, a Nemzeti Újságnak is csak egyetlenegy, a Kinnevezések, előléptetések és áthelyezések rovatával. A karriert hajszoló törtetésnek ebben a beteg, undorítóan hazug légkörében, amelyben főtisztviselőinknek egymást követő nemzedékei úgy éltek s haltak, mint bódító tömjénfüstben, a spanyol ceremóniák émelyítően édeskés, fűszeres illatában, a kékvér és karrier kultuszában, a paragrafusok és magyar feudum önkényében, ebben a mérgezett légkörben, a magas rangú tisztviselői agyakban hovatovább szürke, lomha szkepticizmus burjánzott el: az a gyökerében pesszimista, sötét alaphangulat, amit csak a felkínálkozó pillanatok materiális kiélése fedtethet, mert hiszen »aztán úgyis ebek harmincadjára jut minden!« . . .” Nos, ez a bizonyos szkepticizmus, az „ebek harmincadjára jutás” nézetével egyetemben szívódott fel nemcsak horvát hétszilvafás eremek világába, hanem a katona-arisztokrácia és polgáripatriciusi rétegek „szervezetébe” — a Glembayakéba is, hiszen az az Ignjat Jacques Glembay, aki az első, 1750 körül élt dédnagyapja nevét viselte, és az utolsó nagy egyénisége volt a családnak, már csak két pozitívumot ismert, a „csekket és a nőt” — mind a kettő ugyanis pusztán a „felkínálkozó pillanat materiális kiélése” a formája, egyúttal pedig ugyanazt a bizonytalansági tényezőt jelenti mind a kettő, amelyből az a bizonyos szkepticizmus szívja nedveit. Ennek a szkepticizmusnak természetesen vannak egész Európára

jellemző vonásai. Krleža a Glembayakban sajátos horvát formájára talált, mint ahogy egy Ady Endre lírájában és egy Krúdy Gyula prózájában ugyanez a világhangulat „magyar” alakját mutatta, még akkor is, ha tudjuk, a kettő között nincs lényegbeli eltérés, nevezhetnénk tehát akár magyar-horvát, vagy horvát-magyar századvégi szkepticizmusnak is.

Sok halál és nagyon nagy életvágy — ezekben manifesztálódik a Glembayakban is az „ebek harmincadja” egész problematikája. A „vérgőzös, gyilkos és öngyilkos, Glembay-léggör” ez, ahogy Leone *A Glembay Ltd.*-ben jellemzi, s ebben élet és halál nem két véglete a létezésnek, hanem a lét Janus-arca csupán, melyet a szerelem szférája vesz körül. Ebben a szférában valóban hímek kerülgetik a nőstényeket, adják-veszik érzelmeiket, s alakítják három- és négy-szögeiket, sóvárognak, és unottan, csömörrel tesznek pontot egy-egy viszonyukra, cinikusan makrók és tragikus hősként emelnek fegyvert — leginkább maguk ellen. A Glembayakról szóló Krleža-szövegek a változatok gazdagságában mutatják a szerelemnek ezt a külön világát. Megfestette a Faber-Fabriczy Marcell szerelmében nyiladozását, azt az időszakot, amikor „az algebra és a kétismeretlenes egyenletek homályán lassanként átdereng az erotika”, és a *Lenbach báróné* címűben a negyvenes asszony merengő hervadságának ugyancsak lírai stimmungját: „Igen, a férfi még naponta eljár hozzá, mint kezdetben is... Társalog vele, bölcselkedik, suttgó hangon mesél, de Laura érzi, hogy a tekintete, mint lepke tapogatója, csupán azokat az első árnyékokat érinti, melyekkel a lehetlenyi (egy-egy hosszú évtizedet jelentő) ráncok hintik be a női nyak bőrét. És csalhatatlanul érzi azt is, hogy a féltő gonddal ápolta s még mindig üde nyakát fürkésztve, a férfi agyán titkos gondolat suhan át, és ez a gondolat hamvas, sima nyakról álmodik, sóváran és loppal. Egy ismeretlen leány nyakáról, aki valahol a háttérben setteng, és úgy merül fel a horizonton, nőttön-növe, mint napfényes májusi felhő az égbolton...” És a szemünk előtt ível fel az életöröm magasába Castelli báróné, Ignjat Glembay második felesége, aki egy bácsi konyhalakás petróleumának fényéből indult lyukas cipővel fiatal lányként, hogy az utcalányi élet intermezzója után előbb egy Castelli báró adja neki nevét, rangját s pénzét az életöröm megszerzése felé vivő útján, később Ignjat Glembay, majd zuhan le *A Glembay Ltd.* című dráma fináléjában, maga és testével szerzett vagyona elvesztésének, „ebek harmincadjára jutásának” a pillanatában. Vad életigenlés tobzódott ebben a Glembayak körébe sodródott nőben, aki már fiatalkorában a „közvetlen és vak mámorra” esküdt. Ma-

ga volt a testiség: „Érezni a test melegét, vére zuhogó keringését, hogy mozdulatai rugalmasak, mint a macskáé hogy ösztöne vad és vak, hogy szinte harapni és sikongani tudna önfeledten, fittyet hányva jóra, ésszerűre és talmi méltóságtejljességre — íme ez volt Castelli báróné életművészete, és bódult testiségének egyetlen belső törvénye, ami viselkedését megszabta, és amit életmódjában következetesen be is tartott...” Ez a testiség azonban már-már éterikus-lírai kinézés mögé bújt. „Mélábús tekintete, puha, szinte bódítóan illatos fürtjei, betegesen áttetsző teintje, mind-mind amolyan finom közlése volt a romantikusan és rezignáltan magasztosnak.” Falánk és tobzódó testiség alakoskodik és lepleződik le ebben a korlátokat ismerni nem akaró szenvedélyben, amellyel minden közelébe kerülő férfit — Leone Glembay kifejezésével — „a lába közé csavar”, egyszerre két-három szeretőt is tart, miközben „a test mindennemű megnyilvánulását közvetlen, üzleti és reális mozzanatnak tekinti mindenkor”. S mintha a Glembay-nők rendre ezt a Catelli báróné megtestesítette életelvet reprodukálnak több-kevesebb sikerrel s más-más módon. Castelli báróné szerelemvágyát a Mondschein-szonáta kíséri, Klanfarné, Melita asszony ágya felett a Léda-kép a jelvény, Warronig Olga számára viszont Géricault Medúza tutaja című festménye az élet szimbóluma.

A Glembay-hősök életében és jellemzésében egyaránt nagy szerepet játszik ugyanis a képzőművészet és a zene, s fel-felbukkannak irodalmi hivatkozások is. Ramong főhadnagy a Warronig Olga iránt érzett szerelmét *A temetés Terézvárott* című Glembay-novellában D’Annunzio csillagképe jegyében élt át: „Együtt olvasták D’Annunziót, a Vergine delle Roccet, és Galathea térde ezüstösen csillogott, mint az a mantuai barokk feszület. Ó, a Galathea térde! Amint nála, bécsi lakásán fürdött, s teste háromszorosan verődött vissza a kristálytükörben, a prizma hét színében tündökölve, alabástromfehér térdeivel és omló haja fekete selymével. Még most is tenyerén érzi. Olga térdkagylójának márványszerű, borzongató húsát! Galathea mindig is hideg márvány volt: kegyetlen és érzéketlen márványkő, mint ostoba sírszobor. Elődei bárdoltalan balkáni szlavón parasztok: barbárok, s náluk, odalent, merőben kopár és néma, szenttelen és kegyetlen minden...” A *Szikelák szüzei* (1896) a szadista libidó regénye is, és az incestus-vágy, amely ott lebeg a Glembayak feje felett, ebben az utalásban már jelzi jelenlétét, hiszen a Glembay Leone és Castelli báróné idillje vagy Leone sóvárgása bátyja, Ivan, felesége után, akit majd feleségül is vesz, ennek a vágnak a futamával terhes. Közben a Shelley-sor hangzik fel („Az Óda a nyugati valker

variációja...”), hogy — Tóth Árpád szavaival — „muzsikáló forró szélvész kapja... sodrába az elkábuló, veleszédülő olvasót titokzatos ködbe és fénybe folyó, étheri horizontok felé”, és reng Medúza tutaja „Géricault tragikus színeivel”, hogy a „warroniggi hajótörés szimbólumává” váljék, különösképpen, hogy a Medúza-képzet kor-jelkép is. Természetes tehát, hogy az *Ivan Križovec* című írásban a „hamuszínű alkonyat” kulisszái előtt Ivan és Selma „az örökkévalóságot oly líraian, mint egy Heredia-strófa patetikus áhítatában” élték át. Arról a gazdag ifjúságról van szó ezekben a Krleža-írásokban, „amely nem az apák mesterségét, a rongyszedést és csonthulladék-árusítását űzte immár, hanem angolul és franciául csevegett Wilde-ről és gobelinekről. Sznobul gyűjtött antik porcelánt és műkincset, egyiptomi motívumokat festetett selyemre indiai batikolással, és német monográfiákat olvasott az impresszionizmusról és posztimpresszionizmusról. Reynolds portréi, Rahmanyinov egy holland zongoraművésznő előadásában, Ady Endre lírájának első sikerei — ez volt az a sznob légkör, amelyben Keresztess Iván doktor tündöklött...” Ezen a ponton tehát már nem is a Krleža-hősök a valóban jellemzőek, hanem a világ, amely körülveszi őket. Tíradásokban, felsorolásokban, hasonlatokban van jelen ez az oly jellegzetes művészettel kevert életközeg a Glembay-szövegekben. „Úgy hallgatta Wagnert, mintha meztelen nőkről álmodnék...” — olvasuk Ivan Križovec-ről szóló írásában, egyszerre érzékelve a hőst s világát is, amelynek színpadszerűsége ugyancsak a jellemző vonások közé tartozik. Mint egy „Reinhardt-szenárium...” — sugallja az író igen egyértelmű módon. Festmények tehát jelenetei is, mint a Laura asszonyról készült a Križovec-szöveg fináléjában. A front mögötti lengyel kastély pazar pompájában látjuk az asszonyt:

„E pompás díszletű, hangulatos, nagyvilági környezetben, ahol az ódon gyertyatartókban lobogó lángok fénye derengve ömlött el a halott lengyel királyok barokk portréinak bíbor vásznán... itt látta Križovec kerek hat esztendővel azelőtt Laurát. Tündöklő, harmonikus szépségében olyan volt, mint egy feledhetetlen festmény. Mintha csak tegnap lett volna, oly tisztán látta maga előtt, amint a nagy fekete Bösendorfnél ül és Prokofjevet zongorazza, míg odakint az őszi parkban skarlát lombok bólogatnak a kék alkonyatban...”

Távoli ágyúmoraj egészíti ki a fentebbi képet, s ez a morajlás éppen úgy jelképesen hangzik fel, mint *A Glembay Ltd.* első felvonásának végén a mennydörgés. Közelgő vihar — természetben és társadalomban, alkony- és őszképzetek intenzitása, és az agonizáló

hősök a nagy életelés utolsó lázában, s vacogtató testiségben — ez a Glembayak világa a Krleža-szövegek interpretációjában. Drámai helyzetek sorakoznak egymás után, de az író — éppen a Glembayakról készített dráma-trilógiájában bizonyítja, hogy a Glembay-típusú hősöknek már nem adatott meg az igazán tragikus vég. Még Laura asszonyt sem az igazi tragikai végzet ragadja halálba, pedig ő az író szemében is a legrokonszenvesebb Glembay-ivadék, s előbb bimbózó lányként, majd asszonyiságának érettségében ő a csillaga ennek a világnak. Túlságosan kicsi a tét, amire életüket felteszik, s nyilván nem véletlenül a három dráma legtöbb hőse a túlélők közé sorolható — nem a halál az igazi büntetésük, hanem hogy élniük kell. S akik meghalnak — mint Ignjat Glembay például — álkonfliktusok áldozatai, ám úgy viselkednek, mintha igazi tragédiák hősei lennének. A *Glembay Ltd.*-ben az apa és a fia vitája Castelli báróné nemi hűségéről az ál-Ödipusz-komplexussal egyetemben előcsalja ugyan az öreg Glembay halálát, de ez a halál nem az igazán nagy hős bukása is, mint ahogy az *Agónia* Laurájának a halála, bármenynyire is drámai módon „logikus” és szükségszerű, mégiscsak két jelentéktelen férfi közötti vergődés kiúttalanságának a következménye — a tragédiához szükséges méltó partner hiánya a feltűnő az ő esetében. Az első két dráma ilyen tapasztalataink okulva az író a *Léda* címűben már nem is inszisztál a hősök halálán. A kétszeres szerelmi háromszög (Urban lovag—Melita—Klara, illetve Aurel—Melita—Klara, akikhez még a kis Léda is csatlakozik, s így alkotnak szerelmi négyszöget) hősei a *Léda*-kép jegyében tovább élnek a függöny lehullása után is. Nem tragikus a történetük, csupán szomorú, valóban „Glembay-szerű”, miként az író a *Léda* utolsó utasításában megfogalmazza, felléptetve az utcatisztítót, akinek „szimbolikus söp-rűje a rothadt narancsok, papír- és újsághulladékok elszórt szemetjét” kezdi összegyűjteni a hajnal sápadt fényében. Melita ablaka azonban világít, Urban lovag utcalányba karol, Aruel pedig boldogan távozik Klara asszonnyal. Törvényszerű tehát, hogy Ignjat Glembay halála után a Glembayak pénzügyi birodalma is összeomoljon. Ám végeredményben csak az derül ki, hogy pénzügyekben éppen úgy nem volt szolid a Glembay-cég, mint ahogy nem szolid a szerelemben sem: az „áru”, amit vásárolnak, meglehetősen silány, s minden pillanatban kézenfekvő az „ebek harmincadja” problematikája. Nem kell-e tehát arra gondolnunk, a Glembayak igazi tragédiája, hogy csak ennyire futotta erejükből: hazát árultak és női testeket vettek, s tették mind a kettőt könnyörtelenül, mindenkin átgázolva — mintha féktelen életvágyuknak nem tudtak volna ellenáll-

ni. Véletlen-e, hogy az igazán drámai hősök azok, akik a Glembayak áldozatai. A *Temetés Terézvárott* című nagynovellában Ramong főhadnagy, a *Glembay Ltd.*-ben az asszony, akit Castelli báróné kocsija üt el az utcán, a nő, aki kisgyermekével együtt az emeletről ugrik le, a Castelli báróné patronálta Népjóléti Hivatal öngyilkos tisztviselője. A Glembayak világában azonban, amelyben annyi volt a halál, ezek kis, jelentéktelen epizódok. Mert Krleža művészetének egy fő jellegzetessége éppen az, hogy amikor a Glembayak zártságában is teljes életét ábrázolja, oda tudja varázsolni a „való világot” is. Nem látjuk ugyan, de szüntelenül érzékeljük, azzel együtt, hogy a Glembayak világa már irreális, az éjszaka világa, kísértetjárás a szó legszorosabb értelmében. Amikor erről a valóságról van szó, nincs helye az érzékelés impresszionizmusának sem. A *Klanfar főispán lakodalma* című novellában Benjamin Szlougán alakja impresszionista háttérrel mutatja magát: „Alkonyattájt, amikor halvány őszi opálba hamvad az ég, és borsózöld fénnel kigyuladnak az első gázlángok, az alkonyati utca forгатagában ballag a magyarbarát horvát politika görnyedt generálisa, nemes Benjamin Szlougán kegyelmes úr...” Ugyanebben az írásban a valóságos világnak ilyen a képe: „Napsütéses meleg őszi reggel. Sápadtan, mint a pincegomba, petyhüdt arcú emberek járnak-kelnek az utcán, és szomorúan vonszolják magukban titkaikat és bajaikat: arzéntöméses, szúvas zápfogat, gyűrődött váltót, adósságot és végrendeletet...” A „glembayi” kép mintha azt sugallná, a „világ csak hangulat” (ezért annyi a művészetekre utaló hasonlat is a szövegekben), a glembayi hősök belső világa szerint, s látomás, ha a „valóság” irányából közeledünk hozzá. S látszat is — a valóság ellenében ebben a glembayi bűvös krétakörben. Milyen jellemző, hogy az öreg Ignjat Glembay a halálát kiváltó krízises éjszakán is felesége erkölcsét védi és azt veti fia szemére, hogy „bemocskolta családi élete tisztaságát”, és így nyilatkozik: „Jegyezd meg magadnak, mi nem vagyunk bohémek! Mi szolid, konzervatív polgárok vagyunk, s minden szavunkért vállaljuk a teljes formális és gentlemani felelősséget!” Nem véletlenül emlegeti Leone többször is *A Glembay Ltd.* című drámában, hogy apja Glembay-módra mér, s ez nemcsak üzleteinek szoliditását kérdőjelezi meg, hanem valóságismeretét is.

A legtöbb Glembay ugyanis, amikor helyzetének valóságára ismer, önmaga ellen fordul. A család története az öngyilkosok nagy felvonulása is, és az utolsó ebben a hosszú sorban az *Agónia* Laurája. Van közöttük azonban néhány kiváló egyéniség. Leone riadtan fut a nagyvilágba, amikor anyja öngyilkossága után egy ál-ödipuszi

helyzetben találja magát, hogy azután rádöbbenjen a glembayizmus lényegére, a „moral insanity” egyetemes elvére — az élet minden területén. „Gyilkosok és hamiskártyások”, ahogy a zagorjei hétszilvafás nemes Barbóczy szokta mondani a Glembayak feudális kritikájaként. Leone kiválási kísérlete természetesen nem sikerül, mert nem válik új emberré, csak bohém életmódot folytató, a családi vagyon komataiból élő festőművész. Tudja ugyan, hogy „festő — az nincs, de a témától csak úgy nyüzsög a világ, mint a pokol”, de amikor viselkedik, Glembay-módon teszi *A Glembay Ltd.* utolsó felvonásának a végén. A másik Glembay-renegát dr. Kamill Gregor, a család fattyúágának utolsó leszármazottja, Ludviga Glembay és egy olasz vándorfestő gyermeke volt a nagyapja, aki alkoholistaként a Dunába fulladt, apja egy törvénytelen bécsei nyomdász, anyja pedig zagorjei cselédlány. Ő az, aki a „Gonoszsal” való találkozását Moszkvában meséli 1925-ben (Doktor Gregor első találkozása a Gonoszsal), amely valójában a horvát politikai illúziókból való kigyógyulás története. A legtöbb Glembay ellenében Gregor nem magyarbarát, hanem a délszláv állameszme megszállottja volt: „Én akkortájt még így gondolkodtam: nagy pillanat is az, ha a tömegeket átható nemzeti Eszme látnoki ujjongásba ragadta a népet: ha szárnyára kapja a Vardár, az Égei-tenger és a Fehér Sasok legendás eszméje. Ilyen állapotban az ember könnyen a szemében kész minden áldozatra. Könnytől sós minden torok. Az ilyen pillanat átszellemíti az anyagot: a faji, nemzeti állammá szervezett anyag megtelik szellemmel. A súlyos földi állam egyszeriben csilaggá lesz! . . .” Nem véletlen, hogy 1925-ben Moszkvában van egy másik Glembay-ivadékkal, Faber-Fabriczy Marcellal együtt. Csakhogy Gregort a gyilkolás kérdése izgatta, Marcell Rikardović Faber, a legendás lovassági tábornoka az orosz forradalomnak, azt tartja, hogy a „szociális forradalmárt alig félmilliárd esztendő választja el az emberevőstől, következőképpen az emberi élet problematikáját is csakis ebből a szempontból kell és lehet szemlélni. Annak az „élan vitalnak”, amelyet az öreg Ignjat Glembay Castelli bárónéban ünnepelt, a másik arca néz ránk Marcell Faber életérzésében. („Mert számára a repeső örömet mindig valami feszítő-robbantó erő képezte, valami dinamikus feltörés, a töretlen lendület jelentette, s már fiatal gimnazista korában is ilyesmire sóvárgott lázasan és szakadatlanul . . .”), de nem valóságos életében, hiszen már a béke foglya. „Marcell hovatovább úgy érzi magát — olvassuk a róla szóló történet utolsó mondatában —, mint bábu a viaszbabák csarnokában.”

A világ, amelyet Krleža a Glembayakról szóló szövegeiben ábrá-

zol, lényegesen nem különbözik a honvéd- és „civil-novellákétól”, amelyeket a háború alatt és 1918 után írt. A világban rendíthetetlenül ott állnak a horvát vidék „feudális és ipari objektumai”, ahogy Klanfar látja Váradifalvára utaztában, s ha a Glembayaknak nem is megy jól a sorsuk, Klanfar él és virul, éppen válni készül feleségétől, Melitától, és el akarja adni Váradifalvát a „szövegnak”. S mégis megváltozott világ képe áll előttünk a három Glembay-dráma és a tizenegy prózai szövegben. A világ megváltoztathatatlanságának a sugallatai ott motoznak az író tudatában. Ha a „civil-novellákban” a visszatérők és a harcolók alakjai voltak előtérben, 1926 után már csak a „máshol élni” vágya üzen. Egy Gregor doktor vagy egy Marcell Faber Moszkvában ül a hazatérés vágya nélkül, a Glembayak zárt körük és a megváltozott körülmények légszomját szenvedik. Véletlen-e tehát, hogy a *Léda* harmadik felvonásában az utcalány fogalmazza meg legélesebben ezt a nosztalgiát a következőképpen: „A házak a tavaszi ködben olyanok, mint kikötőben a hajók. Reggel füstölnök a kémények — utazunk! Ó, de szeretnék elutazni, ha mindjárt Szent Mihály lován is, csak utazhatnék!”

A Glembayak világa tűnik, a Klanfaroké virágozik, a horvát hétköznapiak, mint valamikor voltak, olyanok a húszas években is. „Mint oroszlankeverő hever még ma is Várady árnyéka ezeken a legelőkön, ezeken a szántóföldeken, e jobbágyok, sajtgyári munkások, vályogvetők és írásokok fejében, az ördög vigye el ezt az egész írástudatlan, félkegyelmű népséget...” Nem Brabant ez a vidék, elannyira nem, hogy már egy Klanfar is, aki pedig csak gyakorlatias, „klanfani” szemmel nézte az életet, hiszen a vályogvető fia volt, és iparbárává lett, „glembay-módon” érzel: „Távol, a parkon át, felragyogtak a néhai Harbuval-Montherlandt grófnő jurjevói kastélyának fényei: a hatalmas, kivilágított ablaknégyzettel tagolt új szövőgyár úgy tündökölt a borongó félhomályban, mint megannyi festőműterem, ahol csodálatosan vidám dolgok zajlanak a vakító fényben...” Klanfar csödjének első sejtelve van ebben a hasonlatban.

Teljes világképet kapunk tehát ezekben a Krleža-szövegekben. A teljességet a Glembay-próza biztosítja, amelynek zöme irodalmi történetírás, a nagy lélegzetű szépirodalmi vállalkozások pedig drámák, s az egyik legnagyobb Krleža-novella, a *Temetés Terézvárott* — az utolsó Krleža-novellák egyike, mint ahogy a Glembayakról írott három dráma nemcsak az író harmadik drámaciklusa általában, hanem ugyancsak az utolsó nagy drámaírói vállalkozása is — mintha ezekben a Glembay történetekben mondana búcsút a dráma és a no-

vella műfajának. Azonban míg a *Temetés Terézvárott* Krleža „pro-usti” pillanatainak egyike, már a Proust-tapasztatot is kamatoztatja benne, s mintegy jelzi, hogy a Glembayak ábrázolásának nagy terve az Olga és a Laura Warronig (anya és lánya) hordozta problematika tengelye köré épült. A drámák analitikusak, és az író drámaírói erényeinek mintegy az összegezését adják. A legendák után ugyanis a *Galícia* expresszionista ihletése következett, amit a *Golgota* forradalmi képsora egészített ki, majd a *Farkasháza* (Vučjak) című drámája készült el, amely már a Glembayakról szólók drámai problematikáját is dajkálja, s nem nehéz a párhuzamos helyeket sem felfedezni bennük. Ebben már egy zárt kör drámája játszódik le a színpadon, Krleža azonban a Glembayakról szóló drámákban tudja szabadon és merészen interpretálni a drámai anyagot, nem törődve a kialakult drámaírási konvenciókkal. Polgárokról ír tehát drámát, de már nem „polgári” módon, különösképpen, hogy adott a felismerés: ennek a világnak nincs igazi tragédiája. Tragikusak ugyan a megragadható szituációk, de már nem objektíven, az írói szemlélet számára, csupán szubjektíven, a Glembay-hősök szemszögéből. Krleža szerencsés módon tudta munkába fogni az így adódó ellentétek feszültségét „színpadának” végtelenen zárt terével, az Időnek és Térnek kínosan kimért egységével, a bennük tajtékzó szósodrásokkal, kívül, a láthatatlanul is nagyon jelenlevő külvilággal, amely nem művészi hasonlat immár, hanem egyetlen valóság — „fedője” ennek a drámai Papin-fazéknak. *A Glembay Ltd.* („történik egy késő nyári éjszakán, egy évvel a világháború kitörése előtt”) például egyetlen szobában négy óra leforgása alatt mutatja be a Glembayak krízisét, az *Agóniában* Laura Lenbach divatszalonja a színpadon, s egy éjszaka s a másnap az ideje, a *Léda* időszak ugyancsak az éjszaka este kilenc és hajnali kettő után két szalonban és a ház előtt. Ám a háromfelvonásos *A Glembay Ltd.* és a négyfelvonásos *Léda* ellenében a kétfelvonásos *Agónia* a legtanulságosabb, mert a legszabálytalanabb Krleža dráma, s két felvonásával egységesebb, mint az évtizedekkel később hozzáírt harmadik felvonással. Kitetszik ugyanis belőle, hogy Krleža írói temperamentumához tartozik az életanyag feltétlen művészi tisztelte: „alaktalan” novellái és „szabálytalan” drámaszerkezetei is ezt bizonyítják. Nem szabálykövető, hanem szabályalkotó művész.

EGY SZEZON, KÉT SZÍNHÁZ

A jugoszláviai magyar színjátszás krónikája

GEROLD LÁSZLÓ

I. A MŰSORSÉMA KÉT OLDALA

Bár évente legalább egyszer, a szezon végén, elhangzik a visszatérő színházi kérdés, hogy milyen volt a műsor, a számonkérés mégsem kap olyan jelentőséget, amilyent megérdemelne. Azt is mondhatnánk, hogy csupán szokásból teszik fel önmaguknak ezt a fontos kérdést a színházak, de ott sem mindenki, akinek kötelessége lenne. Évad közben nemigen merül fel átfogó jelleggel a milyenség kérdése, mert nem az egészre, hanem csak az éppen készülő, a következő bemutatóra koncentrál a színházi gépezet. Az évad végén pedig már a következőre készülnek, s a megtett út felmérésére — sajnos — a legkevesebb gondot fordítják színházaink. S ennek meg is van a következménye. Az évadonkénti műsor legtöbb esetben csak látszólag kaphat átmenő osztályzatot, a repertoár lényegében sok kívánnivalót hagy maga után, és ami még ennél is elgondolkodtatóbb, évekig, sőt évtizedekig ismétlődnek a hibák, anélkül, hogy észrevennék őket, foglalkoznának velük, illetve kiküszöbölnék őket. Mert látszólag minden rendben van a műsor körül. A bejáródott képlet szerint állt össze a repertoár. Volt benne világirodalmi klasszikus, világirodalmi új dráma, jugoszláviai magyar, mai vagy régebbi délszláv, mai vagy régebbi magyar mű, volt tragédia — bár ritkán —, vígjáték, bohózat, zenés darab, volt, ami becses irodalmi értékénél fogva a legválogatosabb ínycsemetéket is kielégíthette, s volt a szórakoztatás hosszú skálájának minden fokára darab, illetve előadás — a könnyűtől a legkönnyebbig —, volt hagyományos és kísérleti jellegű vagy némi jobb szándékkal ennek is nevezhető produkció... Volt és lesz a következő szezonban is. Formálisan tehát minden volt

— és lesz —, amit megszoktunk, s ami valószínűleg kell is. Ennek ellenére, ha áttekintjük a befejezett évadok műsorát, sokszor kínzó hiányérzetünk támad. Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy maradandót, különös szellemi, művészi izgalmat jelentő produkciót mégsem, ezúttal sem láttunk, vagy — legjobb esetben — csak egyetlen teljes egészében figyelemreméltó előadása volt egy-egy színháznak. De ki törődik ezzel, amikor fő, hogy túljutottak egy évadon, s most már csak arra gondolnak, hogy a repertoárséma minden egyes pontjára találjanak darabot, hogy így — az sem baj ha csak látszólag — ismét minden a legnagyobb rendben legyen — a következő évad kezdetéig. Azzal már nagyon keveset törődnek a színházban — nemcsak a jugoszláviai magyar társulatokra gondolok —, hogy az előadás ne csak közvetítsen egy irodalmi remekművet, vagy ne pusztán szórakoztasson, hanem tartalmazza azokat a sajátosságokat, amelyek a színjátszást — öntörvényű — művészté teszik, s amelyek alapján felismerhető lenne a színházbeliek alkotó jellegű munkája, művészetüket meghatározó hozzáállása. Előadásaink zöméből hiányzik az a többlet, ami művészi alkotássá tenné a produkciókat.

Nem véletlenül kezdtem az 1975/76. évi összefoglalót a fenti fejtegetéssel: a szabadkai és az újvidéki magyar társulat műsora sugallta. Mindkét színház repertoárja látszólag, szemre tetszetős, mindenkit kielégíthet, valós színházi eredmény tekintetében azonban sokkal bonyolultabb a helyzet.

De lássuk előbb — mielőtt összegezõ véleményünket kifejtjénénk — az egyes produkciókat.

II. SZABADKAI SZEZON

1. *Csak egy jelenet.* Az önfeledt szerelem tragédiája, ahogy Shakespeare Rómeó és Júlia című művét nevezik, a közelmúltban elég szélsőséges színpadi próbálkozások tárgyát képezte. Virág Mihály szabadkai rendezése nem vállalkozott egyik extremitás követésére, átvételére sem. Valahol a szélsőségek között állapodott meg, kereste saját koncepcióját. A rendező mindenekelőtt szép előadást akart nézői elé állítani, ezen belül pedig a fiatalok szembenállásáról kívánt szólni azok ellen, akik, élve az erőszak erejével, kirekesztik otthonukból az elementáris emberi érzelmeket. Érthető, világos elképzelés, amihez kiindulópontként és a bonyolításhoz s egészen a tragédia bekövetkezéséig határozott konfliktusra van szükség. De

valahogy mintha éppen ezt nem éreztük volna az előadásban, a konfliktusok hiányzottak. A két fiatal, akiket Jónás Gabriella és Korica Miklós kelt életre, szerelme valóban önfeledt, lelkes, őszinte, tiszta. De a másik, a velük szemben álló oldal nem eléggé hangsúlyos, ennek következtében hiányzik a konfliktus két pólusa közötti szükséges feszültség. Hiába volt a világos koncepció, a fiatal, akadémiai végzettségű színésznek lelkes, a mű és a szerep lényegét sugárzó, nagyszerű dikciójú, a feladattal minden tekintetben azonosuló játéka, ha a konfliktus másik pólusán levők teljesítménye jellegtelegebb, halványabb volt a szükségesnél. S így valóban nem több ez a Shakespeare-előadás egy szép produkciónál. Van azonban benne egy nagyszerű, minden hibáért kárpótló jelenet. Amikor Júlia selyemből készült fehér blúzában és színes, piros szoknyájában, amely koncentrikus köreivel tahiti vendégváró, férfifogadó virágkoszorúra emlékeztet, egy hintán állva mondja nagymonológját, miközben dajkáját várja, akit üzenettel és üzenetért küldött Rómeóhoz, dajkáját várja, s repül a hintán, amely semmiképpen sem tévesztendő össze Brook artista-színészeinek trapézával, sem pedig a Csehov-drámák hintájával, amelyben a háromnevű, elvágyódó csehovi nők szomorúságuk, tehetetlenségük egész testi és lelki súlyával, jellegzetesen féloldalasan, félve és bátoratlanul, remélve és ábrándosan ülnek. Júlia áll a hintán, mert így könnyebb repülni, elébe szállni a boldogságnak. Itt a hinta és Júlia ruhája a szerelem jelképe. A Shakespeare-i történet lényegének kifejezője. Az egész előadás legjobb, legsebezhetőbb pillanata ez a jelenet, kár, hogy csak egy van belőle.

2. *Szándékok és eredmény.* Többféle szándék hozta Mirko Božić Igazságtevőjét a szabadkai színpadra. Ezzel kívánták megünnepelni a forradalom győzelmének 30. évfordulóját, ezzel akartak pályázni a Sterija Játékokra, s feltehetőleg ezzel kellett volna ünnepelni Szabó Istvánnak, a színház egyik alapítója művészi pályájának befejezését, utolsó nagy szerepe lett volna ez a kiváló színésznek nyugdíjaztatása előtt. Sajnos, a művészi sikerhez az ilyen nemes szándékok önmagukban nem elegendők. A Božić-dráma is csak erősen közönségszerűre sikeredett. Semmiképpen sem mondható gyengének, elhibázottnak ez a produkció, csak éppen erőtlen, mindössze néhány jelenet telítődik szükséges drámai feszültséggel, hozza a mű jellegzetesen erőteljes légkörét. Ez viszont önmagában kevés, s nyilván az előadás készítőinek sem volt csak ennyi a célja.

3. *Követendő hagyományápolás* . . . Ahogy a jugoszláviai magyar irodalomnak is csak előnyére szolgál, hogy bár kötődik a magyar hagyományokhoz, de ezek a szálak lazábbak, több szabadságot, szabadabb mozgáslehetőséget biztosítanak, mint amivel a magyarországi irodalom rendelkezik, hasonló a helyzet a színjátszásunkkal is, amelyet a múlt, a nagy emlékek kevésbé köteleznek tiszteletre. Ennek eredménye a magyar drámahagyomány legjelentősebb műveinek eddig is friss, újszerű szabadkai interpretálása. Most Heltai Jenő *A néma levente* című művének színpadra állításával folytatódott ez az új szellemű színpadi életre keltés, a hagyományoktól mentes, korszerű megjelenítés. Heltai Jenő a tipikus, de igényes polgári szórakoztatás mintegy negyven évvel ezelőtt írt műve egy pajzán reneszánsz anekdotát dolgoz fel a szerelmes katonáról és a csókjáért háromévi némaságot kérő szép olasz özvegyről. A néma leventét eddig klaszszicizáló merev mértéktartással, gótikusan hidegen vagy kifejezetten meseszerűen játszották. Virág Mihály rendező a szerelem és a játék párhuzamára összpontosít, előadása játékos és erotikus, komikus és pajzán — ezt a kettősséget a jelmezek, Anna Atanacković munkája, is nagyszerűen hangsúlyozzák —, igazi reneszánsz atmoszféra és korszerű hangvétellű produkció ez, melyben két fiatal színész, a szerelmes vitéz csatlósát játszó mókamester szerepében fellépő Pásthly Mátyás és a szép, kacér, szeretni kívánó, a tartózkodót megjátszó olasz özvegyet alakító Ábrahám Irén remekelt.

4. . . . és a *semmiképpen sem követendő változat*. A hagyományhoz való fordulás sem sikerül azonban mindig ilyen jól. Már a következő bemutatón negatív példáját kapjuk a hagyományápolásnak. Csiky Gergely, a múlt század végi, a romantikát a századforduló naturalizmusával összekötő, a magyar társadalmi vígjátékot kiteljesítő drámaíró Kaviár című darabja nem tartozik a remekművek közé. Csikynek talán leggyengébb műve az újkikindai patikárius pesti szerelmi kalandja, epizódja, melynek során a megszokott otthoni zsíros házikosztot kaviárral, a házaselet megállapodottságát a kaland múltékony ízével próbálja felcserélni. Annak ellenére, hogy egy évszázaddal ezelőtt sem volt új az ötlet, nagyobb baj, hogy híján van a szórakoztatón tanulságos vígjátéki lehetőségeknek. Az előadás pedig, melyhez olyan sláger is, operett is érzélgős zenét írtak, tömény giccs, amit minél előbb el kell felejteni, mert színjátszásunknak a szórakoztató ipar oltárára annyiszor leguberált zsoldját juttatja eszünkbe. Az évad mélypontja, melyben a színészek szálnalmas vergődésének voltunk tanúi.

5. *Filmsikerből színházi langyos víz.* A baj — tartja a közmondás — nem jár egyedül. Így volt ez ebben az évadban is. A Kaviár párdarabja a filmről jól ismert Legénylakás című előadás volt a most befejeződött szezonban. Neil Simon a szórakoztató giccsipar vezérigazgatója átírta, és teljesen tönkretette az egykor jogos filmsikert, amelyben a C. C. Baxtert megszemélyesítő Jack Lemon olyan igazi emberi őszinteséggel ábrázolta a kistisztviselő kiszolgáltatottságát. Simonnál mindebből egy olcsó happy endes szerelmes balek erősen érzelmős története lett, amit Lemon sem tudna megmenteni, művészivé emelni. S ami a legnagyobb baj, az előadás rendezője sem akart mást, mint a jelenetek egyszerű egymásutánját, zökkenőmentes folyamatoságát biztosítani. Szezon végi üdítő-hűsítő előadás helyett, langyos unalmat kaptunk. Volt és nyilván lesz is még ilyen szórakoztató jellegű melléfogás a szabadkai műsorban, másutt is van, s nem is kellene különösebben keseregni miatta, ha nem egy tehetséges, fiatal színészt állított volna megoldhatatlan problémák elé. Hiába próbál Balázs Piri Zoltán jópofa, boldog, boldogtalan, lezser, közvetlen, komikus lenni, ha a sablonszerep maga alá gyűri a színészt. Ha néhány előbbi esetben az akadémiát végzett színészekkel okosan bánt a színházvezetés, kellő pedagógiai körütekintéssel viszonyult hozzájuk, akkor ebben az esetben a főszereppel valószínűleg többet ártott, mint használt fiatal színészének.

6. *Utak és eredmények.* Vízió az emberiségről, mondhatnánk legtömörebben Dürrenmatt Angyal szállt le Babilonba című, múltunkról és jelenünkről szóló, Babilontól New Yorkig ívelő művéről. Vízió, különös tekintettel a bűnre — a ruhákon mindenütt felfedezhető a piros valamilyen árnyalata —, mindannyiunk bűnére. Hogy a mű mégsem állítható egy vonalba a nagy dürrenmatti szövegekkel, annak valószínűleg az lehet a magyarázata, hogy túlságosan is tétel-dráma, olyannyira, hogy szereplői nem egyedi, magántörténettel rendelkező hús-vér alakok, hanem foglalkozások párlatai, nem emberek, hanem klisék. Az uralkodó, a bankár, a miniszter, a tábornok, a rendőr, a hóhér, a hetéra, nem egy a sok közül, hanem mind csak sablon. Talán a koldusfilozófus-rezonőr kivétel némileg, s az angyal, aki megismerni akarja a világot, az embereket, s aki vezetül, miután lépten-nyomon igazságtalanságot, betegséget, kétségbeesést, boldogtalanságot lát, rezignáltan kénytelen megállapítani, „olyan más ez a világ”, mint amilyennek látszik. S Dürrenmattot ismerve, felesleges külön is hangsúlyozni, hogy nem a babiloni világban, emberekben csalódott az angyal.

Már magában az a tény, hogy a darab időíve Babilontól napjainkig, ahogy a szerzői utasításban áll, New Yorkig terjed, sajátos eklektikus megoldást kényszerít színpadra állítóira, mindenekelőtt a díszlet- és a jelmeztervezőre. Sőt, ennek következménye, hogy a szokásos kísérőelemek már-már főszereplőkké lépnek elő. Így történt a szabadkai előadásban is, ahol főleg Petrik Pál remek színpadképe vonta magára figyelmünket. Szerves, funkcionális egységbe komponálta a világmindenséget, a színpadra állított bárkaroncot (Noé, azaz mindannyiunk örök bárkáját) és a földgolyócsontot egyaránt idéző emlékmű-játékkalkulációt, a szarkofágokat, a kéményes tűzhelyet, a frizsidert, a tranzistoros rádiót. Szintetizáló szereppel bír a díszlet, amelyben, akárcsak a ruhák esetében, az összevisszaság nem zavaró, hanem szükséges.

Rendezés szempontjából szintén nehéz feladatot jelent az Angyal szállt le Babilonba színpadra állítása. Lényegében két utat kínál, vagy vállalni az író közvetítőjének, tolmácsolójának szerepét és a rendező egyéniségének, aktualizáló gondolatainak háttérbe szorítását, vagy a rendező az íróval vitázva megpróbál saját világképének kifejezésére törekedni. Ifj. Szabó István az előbbi megoldást választotta, s ezért az előadás kevesebbet nyújt, mint amit a szöveg, tételessége ellenére, nyújthat. Bár az is igaz, hogy a rendezés a vállalt koncepción belül következetes. Az előadás az évad jelentősebbjei közé tartozik. Külön erénye, hogy három fiatal színész számára biztosított jó szereplehetőségeket. Különösen nagyszerű volt Árok Ferenc a babiloni koldus scapinosan bölcsességet, komikumot, cinizmust ötvöző alakjában. Figyelemreméltó teljesítményt nyújtott Jónás Gabriella az angyal és Medve Sándor a hóhér szerepében.

7. *Jó alapötlet kevésbé jó folytatással.* A vígjátékírók közkedvelt kényszerhelyzete az alapszituációja Mihail Sebastian Sziget című művének, amelyet — a szabadkai és a marosvásárhelyi színház hagyományos együttműködése keretében — romániai vendégrendező, Anatol Constantin állított színpadra. Sebastian azonban a jó alapszituációt nem a legszerencsésebben bontja ki. Vígjátéka, amely a műfaj szelídebb változatát képviseli, s melynek három szereplője a bankár, a fiatal festőművész és az ünnepelt futballista, bár elég érdekes gondolatot hordoz, a pénz nélküli egyenlőség boldogító gondolata ez, lényegében semmivel sem indokolja az író hősválasztását. Az előadás jobb, mint a szöveg. Bár egyetlen nagyobb színészi teljesítményt sem láttunk, mégis kiegyensúlyozott produkció volt, amelynek külön erénye a színpadainkon annyira ritka folyamatos konverzáció. Ha

másért nem, színészeink tapasztalatának gazdagítása szempontjából hasznos előadás volt.

8. *A forma sikere.* Hogy Anatol Constantin vendégrendezése valójában jelentős mozzanata az évadnak, s hogy a szakmáját hivatás-ként művelő rendezőt ismerhetünk meg, még kifejezettebben igazolhatja Gobby Fehér Gyula Vallatás című művének színpadra állítása. A Vallatás az adai tanító-forradalmár, Cseh Károly életéből meríti tárgyát, s részben dokumentum, részben drámává transzponált formában állít emléket forradalmunknak. Van drámai konfliktusa, melynek egyik oldalán a törhetetlen Cseh Károly, a másikon pedig éppen Cseh megtörésétől függően előrehaladását vágyó királyi ügyész áll. Az ügyész hosszú évekig tartó hiábavaló próbálkozásai végén utolsó aduját játssza ki, Cseh orosz feleségének öngyilkosságát, ezzel akarja megtörni az adai tanítót — erről az epizódról szól a dráma —, de sikertelenül. Izgalmas drámai szituáció, amelyet azonban sokban gyengít a sablonos nyelvi megformálás. A rendező szinte maximálisan megtisztította a művet a szólamoktól, s talán még fontosabb, hogy megfelelő formát, amit ő forradalmi oratóriumnak nevezett, talált megjelenítésére. A színészek végtelenül fegyelmezetten követték a rendező utasításait, nem éltek a hagyományos szerepformálási megoldásokkal, hanem tiszta, sallangmentes szövegmondással segítették az előadás oratorikus jellegét. A körfüggöny „díszletlen” belül mindössze néhány reflektorkör jelzi az idő- és a helyszínváltásokat, egy-egy ruhadarab, kellék (katonasapka, puská, fehér kesztyű, kard stb.) pedig az éppen színre lépő alakot. Megoldásaiban végtelenül tiszta, hatásában szuggesztív előadás, amely a jugoszláviai magyar drámaírás új lehetőségeit és a forradalmi múlt előtti tisztelgés legszebb, leghatásosabb formáját egyaránt szerencsésen mutatja. Külön jelentősége a produkciónak, hogy a színház Stúdió '76 elnevezésű irodalmi színpadán került közönség elé, jelezve így a Vallatást megelőző, a jugoszláviai magyar költészet harminc évének legjavát bemutató, Dal a földemről című antológiával együtt a szabadkai magyar társulat új törekvéseit, profiljának bővülését.

III. ÚJVIDÉKI SZEZON

1. *Gyors reagálás.* Vannak szövegek, amelyek rövid idő alatt egészen valószínűtlen pályát futnak be. Az utóbbi időben ilyen Mrozek Emigránsok című kétszemélyes műve, amelyet az országos divat-

tal lépésben az Újvidéki Színház is sietett műsorra tűzni. Nem tudni egészen pontosan, hogy a kétszemélyes mű, amely aránylag olcsón állítható színpadra, a mrožekitól lényegesen eltérő dramaturgiájú Emigránsok futótűzként terjedő sikerének a két valóban parádés szerep-e vagy a vitathatatlanul érdekes, aktuális mondanivaló a titka, de mindenesetre üdvözölendő, hogy a színház igyekszik friss, a színházi történetek menetében levő műsorról kedveskedni közönségének. Az előadás, amelyet az Emigránsokat a belgrádi Atelje 212-ben már egyszer színpadra állító Bogdan Ruškuc rendezett, bár nem hibátlan, de nem is elhibázott vállalkozás. Afféle szolid, jó közepes előadás, amilyennél gyengébbeket sohasem szeretnénk színpadainkon látni. Két szintén szolid színészi teljesítménnyel Fejes György és Faragó Árpád részéről. Fejes talán valamivel halványabb a gazdasági emigráns szerepében, mint Stojković az Ateljében, de Faragó értelmiségije erőteljesebb Stojiljkovićénál, s ennek eredménye, hogy nem bomlik meg olyannyira az egyensúly, mint a belgrádi Emigránsokban.

2. *A siker igazi titka.* Aligha volt produkció, amit nagyobb hitetlenkedéssel várt a színházi közvélemény, mint Edward Albee Nem félünk a farkastól címűt. A nagyszerű belgrádi, újvidéki, pesti előadások és nem sokkal a remek filmváltozat után miért kell ezt a különben jó, de túlságosan is jól ismert művet színre vinni? — hangzottak minden oldalról a hitetlenkedő megjegyzések. S aztán az történt, amit a legkevesebben vártak: remek, az évad legjobb és a három szezon egyik legjelentősebb előadását láthatta az újvidéki közönség. A magyarázat igen kézenfekvő s tipikusan színházi: Vajda Tibor rendezőnek évtizedes vágya, hogy színpadra vigye Albee drámáját. Nem kényszerből, jobb híján vállalt feladatként kapta, hanem szívügye volt, évekig együtt élt a művel, s természetes, hogy az előadás is csak nagyszerű lehetett. Vajda eddigi legjobb rendezése, aminek eredményeként mind a négy színész díjat kapott a vajdasági színházak zrenjanini találkozóján. (Meglépő, hogy a rendezőt nem jutalmazták.) A két legsikeresebb teljesítményt a George-ot játszó Nagyellért János és a Honeyt alakító F. Várady Hajnalka nyújtotta. Nagyellért az ún. pszichológiai alakformálás, jellemábrázolás szép példáját mutatta, magabiztosság, rutin és spontaneitás párosult a precíz lélekelemzéshez, minek folytán nemcsak a romlottságot, a gonosztságot, hanem a szenvedést is kiválóan érzékeltette, művészi eszközökkel teljes embert állított elénk. F. Várady Hajnalka az infantilis kis feleség végszavazó epizód szerepében arra a színházi köz-

helyre nyújt ékes bizonyítékot, mely szerint nincsenek kis szerepek. Honeyja állandóan, szerep nélkül is jelen van, a játékba szervesen kapcsolódó, szüntelenül jelen levő magánszámmá fokozza, erősíti szerepét. Nagygellértné Kiss Júlia Marthája szintén remek, egyetlen hibája, hogy külső eszközei harsányabbak, kissé előre játszik, s elárulja Martha vitriolos gonoszkodásait. Fischer Károly Nickja, lassan melegegett be a játékba, a megengedettnél jellegtelenebb volt. A bemutatót követő előadásokon azonban felfejlődött, társai magukkal vitték, segítették kibontakozását.

3. *Adósságtörlesztés — problematikus színvonalon.* A magyar színjátszás történetében fontos dátum Ionesco Székek című tragikus tréfájának újvidéki bemutatója. Magyar hivatásos színpadon ugyanis — tudtommal — sem itt, sem pedig Magyarországon eddig nem játszottak egyetlen Ionesco-művet sem. Sajnos, a megkésétt törlesztés szinte egyértelmű bukás is. S ennek oka egyrészt a rendező, Slobodanka Aleksic, aki a magány tragikumaként akarta színpadra állítani Ionesco lényegében több húrú, több rétegű művét, s ezáltal egyoldalúvá, egydimenzióssá redukálta, elhagyta belőle a tragikumot mélyítő groteskséget, másrészt pedig a két színész feladatát nem teljesen értő jellegtelen játékba. Egy-egy felvillanó részlet képtelen megmenteni az egészet.

4. *Az ötletek szintjén.* Mindig izgalmasnak ígérkezik egy régi drámai szöveg és a magát modernnek nevező, korszerűsége törekvő színház találkozása. Ilyen reményekkel vártuk Csiky Gergely Munkányi című vígjátékát, amely azzal, hogy az üres törtetőket gúnyolja ki, nem kis érdeklődésre tarthat ma is számot. Sajnos, az előadásból többnyire hiányzik az alkotók, főleg a színészek viszonyulása a darabhoz és a történet szereplőihöz. Mintha nem lenne saját véleményük az érdemtelenül felfelé kapaszkodókról, annyira jellegtelenül, kellő színészi fegyelem nélkül játszottak. A Székek után még egy bukás, amely arra is figyelmeztet, hogy baj van az újvidéki színészek művészi öntudatával, felelősségérzetével.

IV. NÉHÁNY — LEGFONTOSABB — ÉSZREVÉTEL

Ami a múlt évaddal együtt vizsgálva mind a szabadkai, mind pedig az újvidéki magyar társulat esetében evidens, azaz, hogy az idei gyengébb szezon volt az előzőnél. Akkor Szabadkán született egy

remek Brecht-előadás (A kaukázusi krétakör), melyhez foghatót ezúttal nem láttunk. Tavaly két jugoszláviai magyar ősbemutatót is tartottak, az idén csak egyet, azt is stúdiószínpadon. Az előző évadban a szórakoztató művek is színvonalasabbak voltak. A nagyszerű Liliomfi, amely ebben a szezonban is műsoron volt, elérte századik előadását, amire a 30 év alatt csak egyszer volt példa. Bár A néma levente hasonlóan színvonalas produkció, a szórakoztató blokk többi darabja egyértelmű művészi bukás. A Sziget és Az igazságtevő csak közepesre sikerült, a Rómeó és Júlia, valamint az Angyal szállt le Babilonba alig valamivel jobb ennél, bennük mindössze egy-egy jelenet vagy színészi teljesítmény érdemel megkülönböztetett figyelmet. Ugyanakkor a két utóbbi a hagyomány és a korszerűség iránti igényességről tanúskodik, ami nem mondható el a szórakoztató darabokról sem a szövegek, sem pedig a megjelenítés tekintetében.

Ha valamiért jelentős ez az évad, akkor mindenképpen a fiatal színészek sikere miatt. Megfigyelhető az a törekvés, hogy a pesti és marosvásárhelyi diplomával rendelkező színészek mind több, nagyobb feladatot kapjanak, mert csak így lesz erejük, tapasztalatuk rövid néhány év után átvenni a társulatra váró terheket, így lehetnek egy színház erőteljes, a művészi akadályokkal bátran szembenézés és a közönség megbecsülését, szeretetét kivívó törzsgárdája a színháznak. Jónás, Árok, Korica, Abraham, Balázs Piri tehetsége mindinkább beéri, bár egyiküknél-másikuknál már a modorosság és a felszínesség jelei is megfigyelhetők.

Jelentős mozzanat a stúdiószínpad újbóli felélesztése. S ezen belül az a tény, hogy mindkét esetben a jugoszláviai magyar irodalomhoz fordultak. Az irodalmi színpad kérdése régóta aktuális, s mert az első eredmények biztatóak, gondolni kellene állandósításukra.

Az újvidékiek két aránylag sikeres évad után kissé megtorpantak. *Legnagyobb mulasztásuk, hogy még mindig nem játszottak jugoszláviai magyar drámát.* Egy jó előadás, egy friss repertoár-húzás s két bukás elgondolkoztató kell hogy legyen. Főleg, ha tudjuk, hogy a műsor, a munka nemegyszer a rögtönzés képzetét kelti, hogy a közönségszervezés nem kielégítő, a bérletrendszer kialakítása a rendszertelen munka folytán még mindig lehetetlen. S elgondolkoztató lehet az utolsó bemutató laza színészi fegyelme s hogy kampányszerűen készülnek az előadások. Sok mindenen segíthet, ha a következő szezontól már lesz néhány állandó színésze, társulati magja ennek a perspektivikus, bár nem hibátlanul dolgozó színháznak, amelyre a jugoszláviai magyar szellemi életnek, színházi kultúrának olyannyira szüksége van.

Ami mindkét színház esetében a legszembetűnőbb, leglényegesebb tanulságként kínálkozik, azaz, hogy az esetek — a komplett előadások és az egyéni teljesítmények esetében egyaránt — legtöbbször hiányzik az alkotó hozzáállás, a rendezőt, a színészt művésszé emelő alkotói tudatosság, a kreatív határozottság, a maximális igényesség. Mindössze két produkció — bár ezek sem hibátlanok — képez kivételt: A néma levante és a Nem félünk a farkastól. Ezek az évad legjobb, példát mutatható előadásai.

NÉHÁNY KIVÉTELRŐL

Jegyzetek a XXIII. pulai filmfesztiválról

H A J N A L J E N Ő

Ha csak a jugoszláv játékfilmek XXIII. pulai fesztiváljáról¹ szóló néhány összefoglaló címét (Kevés jó a sok rossz között, Gyenge vetés, szegény aratás, Menekvés a múltba, Mélyponton, Felhők Pula fölött, Az igénytelenség mint következmény stb.) átfutjuk, igen tiszta képet kaphatunk a tavalyi fesztivál óra készült teljes évi filmtermésünkről. Az idén ugyanis elmaradt az előzsűrizés, mivel csak tizenhat film készült a tavalyi fesztivál óra, amelyek egyenrangúan rajtolhattak a XXIII. pulai szemlén. Tehát már a pusztá tények is egy tarthatatlan állapotról vallanak. „A filmipar helyzetének a ve-

¹ A július 26-ától augusztus 2-áig megtartott jugoszláv játékfilmek XXIII. pulai fesztiválján tizenhat produkció került bemutatásra.

Négy film a népfelszabadító háború eseményeiből merített témát: a *Leánybíd* (Devojački most) Miomir Stamenković, a *Zelengora csúcsai* (Vrhovi Zelengore) Zdravko Velimirović, a *Kisréti szállás* (Salaš u Malom Ritu) Branko Bauer és *A félelem és a kötelesség között* (Med strahom in dolžnostjo) Vojko Duletić rendezésében.

Szintén négy film a távolabbi ill. közelebbi történelmi múlttal foglalkozik: a *Négy nap a halálig* (Četiri dana do smrti) Miroslav Jokić, a *Parasztlázadás 1573* (Seljačka buna 1573 — Anno Domini 1573) Vatroslav Mimica, *A leghosszabb út* (Najdolgijot pat) Branko Gapo és a *Szarajevói merénylet* (Atentat u Sarajevu) Veljko Bulajić rendezésében.

Két film alapjául irodalmi alkotás szolgált: a *Vonat a hóban* (Vlak u snijegu) Mate Relja és az *Idealista* (Idealist) Igor Pretnar rendezésében.

Hat film mai tárgyú témát dolgoz fel: *A hálókocsi* (Vagon li) Dragoslav Ilić, az *Ismeri-e Pavle Plešić?* (Poznajete li Pavla Plešića) Jovan Aćin, Miljenko Dereta, Dejan Djurković, Milan Šećerović, a *Strandőr télen* (Čuvar plaže u zimskom periodu) Goran Paskaljević, *Fehér fűvek* (Bele trave) Boštjan Hladnik, *A naiv festő* (Naivko) Jovan Zivanović és *A katona szerelme* (Vojnikova ljubav) Sveta Pavlović rendezésében.

A XXIII. pulai fesztiválon a legsikerültebb alkotásért járó Arany Arénát az *Idealista* című film kapta. Ezüst Arénával a zsűri *A leghosszabb út* c. alkotást jutalmazta, Bronz Arénával pedig a *Parasztlázadás 1573* című filmet.

A rendezésért járó díjakat Goran Paskaljević (*Strandőr télen*), Veljko Bulajić (*Szarajevói merénylet*) és Branko Bauer (*Kisréti szállás*) érdemelte ki a zsűri döntése alapján.

A színészek közül Arany Arénát Milena Zupančić és Ratko Polić kapott, az *Idealista* c. filmben nyújtott alakításukért.

tülete volt az idei pulai fesztivál. A repertoár egyoldalúsága és alacsony művészi színvonala csupán következmény” — írja Ládi István pulai összefoglalójában.

Ezúttal azonban nincs szándékunkban sem a filmberkekben uralgó áldatlan viszonyokról szólni, sem pedig összefoglalót írni az idei fesztiválról, hanem a szemle néhány művészi és esztétikai érnyeivel kivételnek tekinthető alkotásra hívjuk fel a figyelmet.

A távoli, illetve távolabbi múlt eseményeit feldolgozó produkciónak közül artisztikumával, monumentalitásával emelkedik ki az utóbbi évek hasonló típusú produkciónak fölé a Vatroslav Mimica rendezte *Parasztlázadás 1573*.²

A népfelzabarázó háborúban játszódó filmek közül a Branko Bauer rendezte *Kisréti szállás*³ érdemel részletesebb elemzést, amelylyel a rendezőnek sikerült bizonyítania, hogy a partizánfilmekben már sablonná vált jellem- és cselekményábrázolás helyett más, értékesebb filmeszközökkel is lehet népszerű, de nem megszokott művet létrehozni.

A XXIII. pulai fesztivál legigényesebb rendezői hozzáállással készült filmje a *Strandőr télen*⁴ Goran Paskaljević rendezésében.

*

1. „Az 1573-ban Horvátországban és Szlovéniában kirobbant parasztfelkelés nagy eposza ez a film. A legújabb kutatások felhasználásával készült, igaz és megrázó történelmi freskó. Film, amely felfedi az európai háborúk igazi értelmét a reneszánsz korban” — olvashatjuk többek között a *Parasztlázadás 1573* című film katalógusában.

Vatroslav Mimica, aki a forgatókönyvíró és rendező is egy személyben, megpróbálta az 1573-ban kirobbant jobbagyfelkeléshez fűződő eseményeket újraértékelni, a „prezentizmus Széküllája és a historizmus Kharübdiszé” közötti hajózás veszélyeit is vállalva. E kétféle magatartást összefüggésben alkalmazta, hol az egyikhez, hol a másikhoz közeledett, de teljesen egyikről sem mondott le. A film kiindulópontját egy esemény és az eseményt hordozó parasztlázadás által

² Írta és rendezte: Vatroslav Mimica, operatőr: Branko Blažina, zene: Alfi Kabiljo, szereplők: Fabijan Šovagović, Velimir Zivojinović, Pavle Vuisić, Franjo Majetić, Sergio Mimica, Marina Nemet stb.

³ Rendező: Branko Bauer, szövegkönyvíró: Arsen Diklić, operatőr: Branko Blažina, zene: Vojislav Simić, szereplők: Slavko Štimac, Svetislav Gončić, Miodrag Radovanović, Pavle Vuisić stb.

⁴ Rendező: Goran Paskaljević, szövegkönyvíró: Gordan Mihić, operatőr: Aleksandar Petković, zene: Zoran Hristić, szereplők: Danilo Stojković, Irfan Mensur, Gordana Kosanović, Mira Banjac, Faruk Begović, Ružica Sokić stb.

képviselt eszme képezte, amelyet a rendező megpróbált filmjével feléleszteni és mind a történelem, mind pedig a jelen előtt igazolni. Hogy a film mindezt megvalósíthassa, a rendezőnek nem rekonstruálnia kellett a történelmi helyzetet, hanem kutatnia a „meztelen” igazság után, melyet a képzelet, a legenda és a fennmaradt dokumentumok alkotta anyagból hámozhatott ki.

A filmmese kibontakozásával, és annak a film eszközeivel történő vizuális megvalósulását látva igazat kell adnunk a párizsi *France Soir* neves kritikusának, Pierre Chazalnak, aki szerint azok a mozilátogatók, akik a *Parasztlázadás 1573* c. alkotástól a napjainkban ismét oly népszerű és felkapott szuperprodukciók iratlan, de szinte kötelezően betartott szabályait kéri számon — csalódní fognak. De akik meg szeretnék ismerni az ilyen típusú film művésziileg hiteles modelljét, azoknak Pierre Chazal melegen ajánlja Mimica legújabb művét.

Magáról a filmről mint filmeposzról nemigen beszélhetünk; inkább maga a választott téma, a lázadás és a kegyetlen, kíméletlen megtorlás, az eszméért történő példamutató harc és a jaj nélküli halál nevezhető eposzinak. Formájában, kiterjedésében és módjában is eposzi méretű esemény volt.

Mimica megalkuvást nem tűró, a megszokottal, a hagyományossal, bevett megoldásokkal, a konvencionálissal dacoló természetét hasznosítva megpróbálta új szemszögből bemutatni és értékelni a történelemnek egy rövid időszakát. Sajnos az eredmény: félsiker. Az elképzelés és a megvalósult alkotás közé nem tehetünk egyenlőségjelet (természetesen egy feltételezett szándékra gondolunk).

A látványosságot a kamarajáték követelte leszűkített világgal próbálta összekapcsolni, hogy ily módon egy új formátumú művészi alkotást hozzon létre, de a két, egymást kizáró törekvés összehangolása csak egy felemás megoldás lehetőségét nyújthatta. Igaz, a filmben az akció helyett az elmélkedés, a kontempláció kap nagyobb hangsúlyt, és a látványosság csupán a film néhány ún. nagyjelentében dominál. Éppen ezért a filmnek a hangsúlyt az alakokra kellett volna helyezni; vagy a parasztokra, a hősökre, a felkelés szervezőire, vagy pedig a patológiás társadalmat képviselő főurakra: a halál nyomában járó hullarablótól, aki a harcban elesettek fegyverzetét szedi össze, a legrangosabb főúrig. A különböző típusok révén a film a megvalósítottnál sokkal teljesebben mutathatta volna be egy távoli kor, számunkra meglehetősen ismeretlen emberét, annak gondolkodásmódját, világlképét, hétköznapjait, az uraihoz való viszonyát stb. Mindezt a legeredményesebben a szereplők beszéltetésé-

vel érthette volna el a rendező, de Mimica filmje is, mint az ideai filmtermés legnagyobb része, a jó forgatókönyv hiányának kóros nyomait viseli magán, amiről a pulai szemlén oly sokat és oly sokszor vitáztak, beszéltek. Hiányzik a pergő, célra törő, könnyed dialógus, mert attól még nem lesz egy film művészi, ha hősei keveset beszélnek.

A *Parasztlázadás 1573* egyik tipikus jelenetét kivetítve kíséreljük meg a film néhány jellemző sajátosságát felsorolni: Petar, az elkecsereedett ifjú bosszúálló és fegyverhordozó, aki az egész filmben az emberek és események közötti kapcsolatok lehetőségét hordozza, egy kovácsműhely udvarán várakozik Gregoricra, akiről csak annyit tudunk, amennyit ő maga elmondott: mozgalmas, kalandos az élete. Sem a fiú, sem pedig a kovács nem beszélnek, és a csendet csupán egy hatalmas kalapács lassú, ismétlődő ütései törik meg. Az üres üllőre csapódó kalapács valószínűleg az értelmetlen emberi sorsot példázza. A várakozás (sikerül-e Gregoricnak megszökni?) és a monoton zaj keltette feszült légkört a rendező hirtelen vágásokkal el-
lenponozza.

A jelenet jól példázza az egész filmen végigvonuló szimbólumok szigorúan ellenőrzött sorát, kezdve az embervadászattól és az áldozat kutyák által való szétszaggatásától egészen Matija Gubec megkoronázásáig, kiről szörnyű halála után legendákat mesélt a nép, aki a szabadság jelképévé vált, és akinek sorstársáról, Dózsa Györgyről, így énekelt a költő:

„Izzó vastrónon őt elégettétek,
De szellemét a tűz nem égette meg . . .”.

A filmben tehát igen sok az absztrakció, az elvonatkoztatás, ami — bár az átlagnéző számára megnehezíti a film követését — a műérénye szeretne lenni. Hogy a stubicai mezőn elhaló utolsó halálhörgések nem jelentették a lázadó, forradalmi szellem elhalását is, azt igen hatásos zárójelenettel próbálta érzékelteni a film: a komédiások, mint Bergmannál, a szabadság művészei, újra útra kelnek — igaz, csak ketten —, de már a kocsiban ott az új életet, az eszme továbbélését jelképező csecsemő is.

A rendezőnek az az elképzelése, hogy a tájak, az emberek és a tárgyak ábrázolásakor a reneszánsz kori németalföldi festészet, valamint Hegedušić színeit és konstrukcióit hasznosítsa (pl. a feldühödött jobbágyok betörését váró főúri család „csoportképe”, vagy a téli, havas táj bemutatása stb.), teljes egészében sikerrel járt, és egy

kifinomult vizuális érzékkel rendelkező alkotóról tesz tanúságot. Természetesen az operatőr, valamint a díszlet- és jelmeztervező is jogosan kapott elismerő dicséretet.

A feszült, robbanékony légkört, a jelszót váró, harcra kész tömeg hangulatát hitelesen varázsolta elénk a film, és annak ellenére, hogy alig néhány rövid jelenetben kapunk információt az elnyomottak nyomoráról, szenvedéseiről, tortúráiról, mégis a kiegészítő, visszatérő motívumok révén közvetlenül érezzük át a végső, döntő összecsapás elkerülhetetlenségét.

A *Parasztlázadás 1573* a történelmet bizonyos mértékig deromantizálja, a filmképet, az atmoszférát, a szimbólumokat kihangsúlyozza; mindez együtt egy olyan alkotást eredményezett, amely művészi jellegével filmgyártásunk mai viszonylatai között messze előre mutat.

2. Egy tipikus vajdasági kis falu, Kistrét, elmosódó, szinte lebegő képe bontakozik ki a mozivásznon. A kihalt, poros utca, a két egyetemista vidám éneke a békés falusi életre emlékeztet, és csak a horogkeresztes zászló, valamint az a néhány őrtálló német katona hat idegenül a derűs, bensőséges jelenetben. A háború borzalmi közepette nyugodt, csendes szigetre emlékeztet Kistrét, ahol a németek horgászni járnak a folyópartra. Mégis érezni lehet a felhevült, látzólagos nyugalomban a közelgő vihar és veszedelem szelét. Az „idillt” először a falun át szállított ártatlan polgárok szenvedő arca zavarja meg, majd a háború kegyetlen valóságát mutatja, amikor egy éjjel valaki felgyújtja a németek által őrzött búzákat. Ekkor érkezik a faluba Schützer, a Gestapo alkalmazottja, és vele az állandó rettegés, félelem, a kínzások, a halál és a zsarolás.

A *Kistréti szállás* című, Branko Bauer rendezte filmben a népfelzabardító háború eseményeihez, hőseihez, gyűlölt ellenségeihez új, eredeti módon közelít a forgatókönyvíró (Arsen Diklić) és a rendező; szakítottak a partizánfilmek többségében található szokványos jellemformálással és cselekményvezetéssel, eredeti és követésre alkalmas utat jelöltek meg a felszabardító háború eseményeinek művészi megközelítése felé.

A filmmese a síksági folyók lassú, nyugodt folyására emlékeztet, és felépítése funkcionális, homogén, egységes. „A mesefolyam forrását a szívben kell keresnünk, ahonnan kibuggyanva az ész, az alkotói tapasztalat és tudás partjaihoz simul” — olvashatjuk egy kritikában. A rendező a művészet diktálta etikai szabályokat tisztelet-

ben tartva távol maradt a nagyotmondás, a pátosz keltette olcsó sikertől.

Furcsa háborús film a *Kisréti szállás*. Nincsenek benne nagy szavak, erős, agyonhangsúlyozott színek, felmagasztalt heroizmus, leckeadás hazaszeretetből, és mégis minden, mindez benne van. A sikeres forgatókönyv diktálta természetes, biztonságos ütemben, kereketlenül pereg a cselekmény — meggyőzően.

Mint ismeretes, Bauer filmje eredetileg tévés sorozatfilmnek készült. A tízrészes televíziós sorozatból két játékfilmet (*Jakobsfeldi telelés*, *Kisréti szállás*) „vont ki” Bauer, s ezek filmművészetünk jelentős alkotásai. A filmek létrehozásában a legnehezebb feladat a rendezőre hárult: a válogatás, a szelektálás és az újbóli összevonás. Bauer munkáját siker koronázta, és filmjeivel azt is igazolta, hogy sikeres és jó tévésorozatból igenis lehet jó filmet rendezni, akkor, ha a rendező sikeresen küszöböli ki a történet epizódyszerűségét, és ha a rendelkezésére álló anyagból egy „új” művet komponál meg. Bauer önálló, egész alkotást hozott létre a sorozat anyagából, mégpedig azzal, hogy az ott is fellelhető lírai realizmust elmélyítve, irányító jelzésként építette be a filmbe.

A *Kisréti szállás* talán nem annyira attraktív, mint amilyen a *Jakobsfeldi telelés* volt. A hangvétele nyugodtabb, de egyúttal többsíkúbb, átgondoltabb, mondanivalója is mélyebb. Ez pedig annak köszönhető, hogy a rendező képességeinek és lehetőségeinek tudatában volt: művészi szándék és elképzelés így szinte teljes egészében azonos a megvalósult művel. A *Kisréti szállás*ról elmondhatjuk — nem így a XXIII. filmszemle többi filmjéről —, hogy sem többnek, sem kevesebbnek nem szeretne látszani, mint amennyi valójában. Olyan alkotással állunk tehát szemben, amelynek nincsenek rejtett — vagy mint egyes filmek esetében, „fel nem fedezett” (?) — céljai és szándékai. Csupán egyszerű, tetszetős, kerek műről van szó, ami nem is olyan kevés!

A jelenetek összhangja, a szereplők szimpatikus, megnyerő bája külön erősségei a filmnek.

Az alakításokat vizsgálva néhány színészbravúrról is be kell számolnunk, ami nemcsak a szereplők tehetségét és képességeit dicséri, hanem a forgatókönyvíró, a rendező és a színészek alkotta művészi háromszög közös erőfeszítéseit. Milutin Čolić, a *Politika* filmkritikusa, írta a filmmel kapcsolatban, hogy „Miodrag Radovanović Schützerre külön tanulmány...”. De hát ki is valójában ez a Schützer? Hóhér vagy úriember? Gyűlölt cinikus? Milyen szenvedélyek rejtőzhetnek a kifogástalan civil ruhába bújtatott test rejtett zugai-

ban? Kérdések, amelyekre a film nem ad közvetlen feleletet, mégis tudjuk, hogy olyan negatív hősről van szó, akire akkor is emlékezni fogunk, ha már a film címe is elhomályosul emlékezetünkben. Nemcsak egy mesterien eljátszott antihőssel állunk szemben, hanem egy autentikus drámai alakítással is, melynek vannak belső titkai. M. Radovanović, ennek a negatív hősnek a megjelenítésével, összetett, gazdag játékkal valóban jelentőset alkotott. Utána zárkózik fel a két kiváló gyermekszínész, különösen Slavko Štimac könnyed, spontán, felszabadult színészi teljesítményével.

3. Az idei filmfesztivál legsikerültebb, legteljesebb filmalkotása az elsőfilmes belgrádi rendező, Goran Paskaljević, műve — a *Strandőr télen*. A berlini fesztiválon is nagy sikerrel bemutatott alkotásról olyan méltatások is elhangzottak, hogy „a *Strandőr télen* az utolsó három év jugoszláv filmtermésének a legjobbja”. A film legnagyobb értékeit nem is annyira a kész eredményben (kijelentésünkkel nincs szándékunkban értékeit elvitatni), mint inkább irányultságában és modernségében kell keresnünk.

Mi vár egy fiúra, ha elhagyja szüleit, akik mögött egy elhibázott élet nyomasztó terhe áll? Ha családjában a szürke és ostoba hétköznapok jelentősebb eseményei csupán az értelmetlen civakodások, akkor mit vihet magával az önálló élet járatlan útjára? — teszi fel a kérdéseket a film, és a válaszadás egy lehetséges változatát meg is adja, teret hagyva a képzeletnek, egy optimisztikusabb, derűsebb kimenetelnek is.

A *Strandőr télen* hőse Dragan, aki egy hasznavehetetlen iskolát elvégezve, állandó munka nélkül néha gyűlölettel, haraggal, de hittel és reménnyel gondol a jövőre. Hiszi, hogy az őszi, borult nagyvárosi ég tavaszra kiderül, és ő is megtalálja majd alatta az örömet, a boldogságot és a szerelmet. Bízva önmagában és szerelme erejében, megnősül, és dacoló merészséggel néz farkasszemet a közelgő nyomorral. A lakodalom napján jön rá, hogy szülei is egyszer így kezdtek, a „szebb napok reményében”. Számukra azonban a kezdeti boldogságból csak egy-egy jelentős nap (amilyen fiuk esküvőjének napja) illanó öröme maradt.

Hol tévedtek? — kérdezi Dragan önmagától anélkül, hogy kielégítő választ tudna adni. És egy napon ő is megkapja a sorstól az első, éppen ezért talán legfájóbb pofonütést: felesége elhagyja, búcsúzó nélkül. Mindezt még tetézi apjának abszurd, értelmetlen halála. Hol a kiút? Bekapcsolódní a vendégmunkások milliányi hadseregébe . . . ?

A *Strandőr télen* napjainkat, a mindennapi élet lüktetését közvetlen egyszerűségét igyekezett bemutatni. Olyan intim megvilágításba helyezte a rendező a művet alkotó, az ifjúkorhoz és a nagybetűs Életben tett első bizonytalan lépésekhez kötődő témafüzért, hogy e látószög távlatából sajátságos atmoszférájú film kerekedett ki. Szét-rört struktúrája hol a groteszk felé közelít, hol eltávolítja tőle, és ekkor a nosztalgikus érzések, a szentimentalizmus enyhe szele lebegi be a képsorokat, de az egész filmet mégis inkább a tragikomikus elemek, az egymást mardosó „tréfálkozások” uralják. A nevetséges és a torz, valamint a tartózkodó, szelíd naivitás eredményes ötvözetéből született Paskaljević filmje. Ebben ismerhetjük fel talán a legtisztább formában a prágai iskola pozitív hatását is, amely „ötvöződik a hazai mentalitással, s ennek eredménye egy sajátos zamat, amely a film előnyére válik” (l. Ládi I.).

Paskaljević két szemantikus síkon vezeti filmjét. Az egyikén szokványos, hétköznapi, néha már banálisnak tűnő események zajlanak le a hős körül, aki majdnem a film végéig megőrzi a szerelemben vetett hitét. Annak ellenére, hogy a fiatalok sokszor ügyetlen, naiv törekvései, bizarr élethelyzetei humorosak, a filmben — persze, a humor szelíd, ártatlan nedvével átítatva — a másik szemantikai sík jelei, a bizonytalanság, a reménytelenség és a csalódások keserű ízei ütnek át, s éppen ennek következtében nem tud a rendező megnyugtató, derűsebb kiutat találni (a hosszú, sötét alagúton keresztül futó, Svédországba munkásokat szállító vonat képével zárul a *Strandőr télen*). A kezdeti könnyed, felszínes charme-től a mű egy — több kritikusa szerint — problematikus komolyságig jut el. Télen strandőrnek lenni annyit jelent, mint a képtelenség, értelmetlenség foglalkozását űzni.

A film alakjai közül a főhős Dragan (Irfan Mensur) tűnik ki, aki egy generáció „vegytiszta” képviselője. Olyan hőstípus, aki szülei „örökségét” szeretné megtagadni. Igyekszik környezetéből kitörni, de a legtöbb esetben szándéka csupán eredménytelen kísérletezéssé válik. És a végén az egyedüli kiút éppen az lesz, amitől megszökni próbált: a megalkuvás, kompromisszum a szülőkkel, a környezettel és magával a könnyörtelen sorssal.

A miliót, amely hősünket egy bűvös burokra emlékeztetve veszi körül, meglehetősen szokványos típusok népesítik be — az Apa, az Anya, kedvese, barátai, munkaadói stb. Mindezek bizonyos nézetek, eszmék hordozói, de a színészi alakítások mégis életessé teszik őket. Különösen az Apa és az Anya (Danilo Stojaković és Mira Banjac)

belső dinamikával, sajátos szerepinterpretálással kidolgozott alakja tűnik ki.

Goran Paskaljević egy maradványaiban, töredékeiben még létező volt világ néhány emlékét, stabil értékeit tárta fel, de nem az indoklás és értelmezés szándékával, sem pedig oktató-nevelő céllal.

A film hőse a rendező számára „cél, és nem eszköz gondolatainak kifejezésére”. A hős téves irányoltsága, sikertelen házassága, az Apa váratlan halála csak megerősíti, hogy a kis célok, elképzelések és álmok sokszor megvalósíthatatlanabbak a nagyoknál.

A *Strandőr télen*nek is egyik legnagyobb erénye, Bauer filmjéhez hasonlóan, hogy a film minden eseményének a megindoklását magában a műben találhatjuk meg. Így érthető Dragan sorsa is. Vele szemben azonban a forgatókönyvíró és a rendező elnézőbb, éretlenségét becületességével, tisztességével, bátortalanságával és elesettséget megkapó spontaneitásával és közvetlenségével ellensúlyozzák.

A film cselekményének a felépítése nyílt, ezért variálható is. Így a *Strandőr télen* című filmet a téma egyik változatának, variánsának tekinthetjük.

*

A fent tárgyalt három film részletesebb elemzésével azt szeretnénk volna bizonyítani, hogy a XXIII. pulai játékfilmszemlén is akadt kivétel. A tárgyalt filmek közül egyik sem remekmű, de az olyan produkciók között, ahol „Veljko Bulajić Szarajevói merénylet” című filmje az igényességet hivatott képviselni, Svetislav Pavlović produkciója, *A katona szerelme* pedig azt jelzi, hogy filmművészetünkben a dilettantizmussal is lehet boldogulni” (Ládi István), a *Parasztlázadás 1573*, a *Kisréti szállás* és a *Strandőr télen* követendő példának számítanak.

VITA

EGY KANCSALÍTÓ IRODALOMSZEMLÉLET ANATÓMIÁJA

Válasz Bosnyák Istvánnak

FEKETE ELVIRA

Nem tartanám szükségesnek megválaszolni Bosnyák Istvánnak a *Híd* áprilisi számában megjelent, interjúsorozattal kapcsolatos, terjedelmes vitaírását, hiszen a szerző kifogásainak legnagyobb részét mindenekelőtt az interjúkészítés azon módszereire vonatkoztatja, amelyek már nagyon is az interjúvoló saját, egyéni „műhelykérdéseinek” számítanak. Akceptáltam azonban azt, hogy Bosnyák minden tekintetben a jugoszláviai magyar irodalom és egyáltalán az itteni szellemi élet lelkiismereti őrének tudja magát, és hogy interjúsorozatomban, mint sok más olyan írásban, írói, publicisztikai vállalkozásban, amely kevésbé egyezik Bosnyák irodalomszemléleti koncepciójával, véleményezése, hozzászólása, fejtegetése nyomán, a megkérdőjelezett félnek — ezúttal tehát nekem jómagamnak is — vitára kíváncszó közügyet kell látni.

Kevésbé gondoltam viszont arra — vitapartnerom részéről nagyobb jártasságot feltételezve a publicisztikai műfajok ismeretében —, hogy a *7 Nap* irodalmi mellékletének keretén belül végigvezetett interjúsorozatom — mint már említettem is — nem az interjúkészítés módszereivel adekvát szempontok alapján kerül elbírálás alá, és hogy az ebből adódó félreértések felülvizsgálata érdekében, a fontosabb irodalmi problémák kendőzetlen és részletesebb feltárása, közös megtárgyalása mellett szükség mutatkozik majd elidőzni az interjú megengedett, illetve kerülendő formáinak tisztázásánál is.

Válaszírásomat tehát kezdeném ennél a témánál, minthogy a „kérdés-föltevés metodológiája” Bosnyák hozzászólásában is vitaindítóként első helyen szerepel, amiből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a módszertani fejtegetés szerzője az interjúsorozat alapvető problémáját a kérdésekben, a kérdés módjában, illetve abban látja, hogy én, mint az interjúk „házigazdája”, abból kifolyólag, hogy irodalmi jelenségeinkről egyéni véleményem van, és mert az itteni könyvkiadás produktumaihoz, valamint irodalompolitikánkhoz sajátos formában viszonyulok, nem úgy

és nem afelől érdeklődtem, ami után esetleg Bosnyák kutatott volna, ha netán ő vállalkozik egy ilyen vagy ehhez hasonló akció kivitelezésére. Emiatt — ahogy a tíz vajdasági szépíróhoz intézett körkérdéssel kapcsolatos, egyoldalúan elmarasztaló megjegyzések sugallják — nekem tulajdonképpen nem is lett volna szabad interjú készítenem, kérdeznem, hiszen kérdéscím — a vitaírás érvelései szerint — minden tekintetben rossz, illetve ellentmondanak az interjú szabta műfaji követelményeknek. Egyrészt, mert szilárd nézetről, elképzelésről, fölfogásról vallanak, vagyis mert „nyíltak” és „kendőzetlenül kipakolják” véleményemet, másrészt pedig mert „burkoltak” és „köntörfalazó ügyeskedéssel az alany által kívánják nevén neveztetni a gyereket...”. Elvetendő továbbá, mert „írányító jellegűek” és mert némelykor a „kérdve kifejtés” módszerét érvényesítik, nem kevésbé azért, mert a „kritikusi munkában nélkülözhetetlen koncepció mellett” egy „prekoncepció” meglétéről is tanúskodnak.

Hansúlyoznom kell, elégedetlen lennék, ha kérdéseimet nem ilyen felépítésűeknek tudnám. Ha azok se nyíltak, se burkoltak nem lennének. Ha az egyes jelenségek után nem az egyéni problémalátásom és „szilárd” nézetem, elképzelésem, fölfogásom nyomán érdeklődnének, vagy ha más esetben a problémák megnevezését, ismertetését nem az interjúalanytól várnam. Ha a szándékom szerint vállalt és a műfaj által is megengedett enyhe provokációs beállítottsággal összhangban nem az irányító jellegét viselnék, illetve ha nem a kérdve kifejtés módszerét alkalmazzák.

És hogy a szükséges koncepción kívül prekoncepciójuk is van? Csodálom, hogy vitapartnerom számára ez természetellenes! Hiszen — hogy egy kevésbé idevágó, de illusztratív hasonlattal éljek — prekoncepció nélkül nemcsak hogy interjú, kritika, novella nem születhet, de nélküle például még egy fogpiszkáló készítése is elképzelhetetlen. Távol áll tőlem mindezzel azt mondani, hogy az itteni irodalmi élet rejtett és közismert problémáira irányuló körkérdésem teljesen hibamentes, de nagyon érdekel, milyen végső formát kapott volna az az interjúsorozat, amelyet Bosnyák vezet, ha szerinte az eszményi interjú egyetlen feltételeként kizárólag csak az olyan kérdés fogadható el, amely se nyílt, se burkolt, se irányító, se kérdve kifejtő, vagyis — hogy rövid legyen — amelyik tulajdonképpen semmit sem kérdez, semmi után sem kutat.

Na, de maradjunk annál, hogy az interjúkészítés munkamódszerének kijelölése minden interjú esetében mindenekelőtt magától az interjúvolótól függ. Szigorúan reá tartozik, hogy a langyos tapogatózás eszközeit, a témának tehát csak a körülsimogatását választja-e, vagy a konkrét problémák megnevezése mellett dönt. Hogy alkalomadtán provokál-e majd, vagy egy lépéssel továbblép, ha a kapott válasz mögött kényesebb ügyet, síkosabb talajt sejt. Sőt még az sem tartozik másra, hogy a kérdéseiben érinti-e a témára vonatkozó egyéni meglátásait, tapasztalatait, véleményét, vagy más úton kíván eljutni a problémák ismertetéséhez, feltárásához.

Van azonban egy szempont, amely az interjúnak elsődleges értékmérője lehet, de amely korántsem a „kérdésföltéves metodológiájával” kapcsola-

tos, hanem — egy sokkal lényegesebb követelmény alapján — a kérdések tematikájával. Ez a szempont vitapartnerom figyelmét mégis elkerülte, bár okfejtéseinek, érveléseinek, magyarázatainak minden részlete a tanári pedantériát, a körkérdés tudományos igényű megközelítését igyekszik bizonyítani.

A közérdekűség mércéjére gondolunk. Hiszen mindennél fontosabb, hogy az interjú olyan jelenségekkel foglalkozzon, amelyek nem csupán a kérdezőre és az interjúalanyra tartoznak, hanem amelyek egész közösségünk érdekeit érintik. E szempont kielégítésének feltétele azonban nem módszerbeli. Ezért tudtam a Bosnyák-megjegyzések legtöbbjét csak akként felfogni, ahogyan például a szépirodalom fogadja annak az amatőr kritikusknak a bírálatát, aki a novelláját elemezve — persze laikus szinten — az ötmondatos bevezető helyett öt és fél mondatos követel, a rövidebb gondolatok helyett valamivel hosszabbakat, a határozók helyett gyakoribb jelzőhasználatot, mintha a kritikának valójában nem is az értékelés, hanem az alantas piaci alkudozás lenne a feladata.

Valahogy ezt a hatást keltették a vitaírásnak azok a részletei is, amelyekben a szerző az interjúváltak megszólításmódja ellen emel kifogásokat. Az ilyesmiről természetesen csak azt mondhatni: komédiába illő kicsinyeskedés! Ami megmosolyogtatja az embert arra gondolván, milyen butaság is lenne, ha például a kritika Bori Imre nemrégiben megjelent *Irodalmunk évszázadai* című irodalomtörténeti áttekintőjével kapcsolatban a Bosnyák-minta szerint járna el, és ennek értelmében lényegesnek tartaná szóvá tenni, ezen túlmenően pedig elemezni és „frázisos szuperlatívuszok”-nak, a „puszta udvarlás” céljait szolgáló „tisztelgések”-nek nevezni azokat az írói minősítéseket, amelyek lényegében egyeznek az interjúsorozatomban használt megszólításokkal. Tehát amelyekről — a vitaírás szuggesztívó nyomán — ugyancsak azt kellene mondani, hogy „még a legminimálisabb jóízlést is sértették.” (Nem tudom azonban, nem az e inkább a kevésbé ízlést gyönyörködtető mutatvány, hogy fáradhatatlan vitázónk a terjedelmes filológiai vizsgálódásához nem az irodalmunk sok-sok megoldásra váró ügyéből csinál témát, hanem abból, hogy egy hetilap interjúkészítője miként szólítja meg az alanyait, és azoknak mely érdekeit fűzi bele kérdéseibe?)

Arról, hogy a vita tárgyát képező, interjúsorozatomban érvényesített és az íróink munkásságára értett értékbesorolásom, amely nálam is, mint az interjúkban általában, az alanymegválasztás megindoklását szolgálja, helyes és találó-e, persze lehetne vitázni, de mert az értékbesorolás jogát mindenkorra megtartom magamnak, a Bosnyák által kifejtett ilyen jellegű véleményezéssel kapcsolatban — megmaradva a fenti példánál — csak egy kérdéssel válaszolnék. Vajon mi lenne, ha a Bori-féle kis irodalomtörténet olvasói — értem ezek alatt elsősorban a diákokat, illetve a leendő magyar szakos tanárokat — Bosnyákot követnék, és az udvarlás, az üres bók szintjére egyszerűsítve, közhelyként, alaptalan és ízlést sértő frázisként értelmeznék Bori írói minősítéseit, értékbesorolásait, vagyis azt például, hogy „A legtermékenyebb és legsokoldalúbb alkotóink egyike Tol-

nai Ottó.” „A nemzedéki mozgalmaktól függetlenül alakuló írói pályák közül Varga Zoltáné egyike a legjelentősebbeknek: legrangosabb próza-íróink közé tartozik.” „A legfiatalabb költőnemzedékek talán leglírabb egyénisége Domonkos István...”, „A Symposion-kör legjelentősebb tanulmányírói egyénisége Bányai János.” „A hatvanas években alakuló próza-irodalomnak az Új Symposion köré gyülekező írók közül Gion Nándor egyike a legjelentősebbeknek.” stb.

De ehhez a kérdéskörhöz tartozik még annak a félreértésnek, problémának a tisztázása is, amely az interjúsorozat egyik szereplőjének, nevezetesen Brasnyó Istvánnak a Symposion-nemzedékből történő „előléptetés”-ét és az írói középnemzedékhez való besorolását illeti. Őszintén megvallva e megjelölést — nem kényelemből, hanem mert magam is helyesnek találtam — Bori Imre ímént idézett könyvéből kölcsönöztem, amelynek egyik fejezete — értelmezésem szerint — az *Új Symposion* körül tevékenykedő első nemzedék íróit, költőit, esszéistáit (köztük tehát Brasnyó Istvánt is) irodalmunk középnemzedékéhez sorolja.

Válaszírásom ezt követő része — az interjúváltak egy-egy kérdésem témájára kifejtett véleményének felszínes értelmezése, önkényes magyarázása, szándékos megcsorbítása miatt, és mert vitapartnerom — annak mindenáron való bizonyítására, hogy a kérdések legtöbbje nem létező, illetve mesterkéltsé, általam sugallt álproblémákat feszeget — a szépíróinktól kapott válaszokat hiányosan, saját kénye-kedve szerint montázsolva idézi — hasonlóképpen csak elutasító lehet. De ennek többek között az is oka, hogy a vitakezdő írás szerzője a kérdésekben és a válaszokban mindenképp előtt egy közönséges labdajátékot lát, amit a lelkes drukkeréhez méltó odaadással végig is szurkol, elfogultságának persze áruló jeleit hagyva az arról készített precíz kimutatásaiban, hogy a „labdát” mely helyezetekben, ki, mikor és kinek „dobta vissza”. Ha interjúsorozatom mindjárt nem is tekinthető ideálisan kivitelezett vállalkozásnak, de mert minden vonatkozásában szűkebb égtájunk könyvkiadásához, alkotási körülményeihez kapcsolódik, irodalmunk iránti tiszteletlenség ilyen alapállásból szemlélni. Annál is inkább, mivel a válaszok szelekcióját magam is elvégezhettem volna még a publikálás előtt, tudniillik az interjúváltak közül többen is hajlandóságukat fejezték ki azoknak a megjegyzéseknek, észrevételeknek az enyhítése, módosítása, esetleges mellőzése vagy újrafogalmazása iránt, amelyek kérdéseimet cáfolják, állításaimat, feltételezéseimet korrigálják valamilyen formában. A felkínált változtatásoknak természetesen még csak a gondolatát sem fogadhattam el, hiszen interjúmmal nem az volt a szándékom, hogy a megkérdezettek véleményét a saját meglátásaimhoz igazítsam, diadalmasan lobogtatva a magam igazát, hanem hogy a legközvetlenebbül érdekeltek közreműködésével — ha csak részben is — fény derüljön irodalmunk vélt és valós problémáira. Bosnyák számára bizonyára idegenül hangzik, ha kijelentem, hogy ilyen értelemben a tagadó válaszokért is éppoly hálás voltam és vagyok, mint azokért, amelyek az irodalmi életünket érintő kevésbé optimista sejtéseimet igazolják.

A szurkálásról pedig még csak annyit, hogy az, az ilyen dolgok mérlegelésében, könnyen érvényt veszítő módszer. Csak futólag említeném meg, hogy amíg például vitapartnerom a vajdasági magyar nyelvű irodalom gyér olvasottságát feszegető kérdésekre örömittasan, ütő válaszként hozza Brasnyó Istvánnak azon kijelentését, amely az ilyen jellegű állítások mielőbbi felülvizsgálását sürgeti, addig a minap, egyik interjúalanyánál — érdekes — maga Brasnyó faggatózik éppen annak ügyében, hogy a Kiadó részéről mik a teendők az olvasótábor kiszélesítése, olvasóink számának növelése terén. Mint ahogy ez idő szerint egyre gyakrabban vagyunk tanúi — mind a sajtó, mind pedig a vajdasági televízió kulturális mellékletei révén — az olyan jelenségekkel és bonyolult összefüggésekkel kapcsolatos kérdések ismétlődésének, amelyek jogosságát, indokoltságát a Bosnyák-írás még határozottan kétségbe vonja.

Úgy vélem, hogy a továbbiakban már nem szükséges a fentiekhez hasonló, valójában lényegtelen apróságok körüli pepescelést folytatni, hiszen néhány komolyabb mozzanat, egész közösségünkre tartozó néhány fontosabb probléma tisztázása még várat magára. Hogy konkrét legyen: itt van például a Kopeczky Lászlóval készített interjúnak az a szakasza, amely Szabadka város szellemi életének egészen nyilvánvaló elerőtlenedését teszi szóvá az elvándorlás, helyesebben az Újvidékre-vándorlás tényének érintésével. E témánál két ok miatt is érdemes elidőzni. Egyrészt azért, hogy az interjúban éppen hogy csak felvillantott szabadkai helyzetkép teljesebb megvilágítást nyerjen. Másrészt pedig, hogy a körkérdést ostromozó vitairás idevágó megjegyzése ürügyén érzékeltethessük, miként szimplifikálják egyesek még mindig a szabadkai kultúrproblémákat, vagy abból az okból kifolyólag, hogy nem ismerik eléggé az ott már hosszú évek óta uralkodó szorongatott állapotokat, vagy azért, mert azokat nem tekintik szívügyüknek, tehát nem is akarják ismerni. Holott a tények valahogy mégis azt sugallják, hogy Szabadka áldatlan sorsáért egy kicsit mi mindannyian felelősek vagyunk. Hiszen a kultúréletét kísérő problémák és nehézségek sokkal, de sokkal összetettebbek és szerteágazóbbak, semhogy kizárólag csak az ott ténykedő kultúrmunkásokat kellene és lehetne perbe fogni meglétük miatt. Az ilyen nézőpont kialakításához azonban egy két dolog elengedhetetlenül szükséges. De mindenekelőtt az, hogy Bosnyák István is, mint mindenki más, aki eddig csupán Újvidék távlatából szemlélte és az így szerzett benyomásai alapján nyilatkozta Szabadka szellemi életét, mozduljon el végre íróasztala mellől, lépjen le az egyetemi katedráról, és egy munkajellegű kirándulás tervével tegyen látogatásokat Szabadkán, ahol a megdöbbentő igazsággal nem is olyan nehéz találkozni.

A Pedagógiai Intézetben a vendéget például állandó témaként fogadja a város magyar szakos tanárainak hiánya, ezzel egyidejűleg tehát az irodalmi és egyéb kultúrigények módszeres ápolásában és terjesztésében megmutakozó objektív nehézségek ténye is, hiszen elegendő szakember és kellő szakmai segítség nélkül az ilyen tevékenységeket nem lehet összehangba hozni sem a kívánalmakkal, sem az elvárásokkal. A kényszer-

megoldás, vagyis annak az állapotnak a vállalása, hogy Szabadka némely középiskolájában olykor középiskolai végzettségű „tanár” tanítsa a magyar nyelvet és irodalmat, a legkevésbé sem enyhít a helyzet súlyosságán. Hiszen az olyan „pedagógustól”, aki még a fakultás első fokozatával járó képesítéssel sem rendelkezik (ennek ellenére — ismételten hangsúlyozom — középiskolában dolgozik), a kultúra aktív támogatását, az irodalom- színház- és filmszeretetre nevelést nehéz számon kérni, amikor nyilvánvaló, hogy még a munkaköréhez szorosan hozzátartozó alapvető teendőket, így a diákok irodalmi ismeretkörének bővítését, gazdagítását és elmélyítését sem képes akként végezni, ahogyan azt a korszerű oktatás sokrétű követelményei diktálják.

Ha ehhez a körülményhez hozzátesszük még Szabadka gazdasági életének ugyancsak komoly kádergondjait, amelyek kétségkívül abból erednek, hogy a nagyobb központokban tanuló fiatalok (és ez egyaránt vonatkozik a magyar, a szerb és a horvát anyanyelvűekre) vagy nem, vagy csak igen jelentéktelen számban térnek vissza városunkba, ami az igényesebb intellektuális réteget, amelyre eredetileg a kultúra fejlesztési feladatainak nagyobb része hárul, érezhetően elvkonyítja, akkor szinte magától áll elénk az igazság, miszerint Szabadka szellemi élete nemcsak a kultúra gondnokainak tekintetében szegény, de szegény a kultúra befogadóinak tekintetében is. Nem véletlen, hogy a közelmúltban a város felsőoktatási problémáit tárgyaló igen eminens fórum határozott utalást tett az olyan káderpolitika sürgős gyakorlati érvényesítését illetően, amellyel a fiatal értelmiségiek nagyarányú elvándorlásának mielőbb útját lehetne állni.

De menjünk csak egy házzal odébb, és máris meggyőződhetünk arról, hogy e sajnálatos helyzet a Népkörben sem ismeretlen. Pedig nem olyan rég, talán két-három évvel ezelőtt, amikor az amatőrök egy lelkes kis színjátszógardájának rendszeres próbái és előadásai életet vittek a Népkör színpadára, még senki sem sejtette, hogy nem sokkal később, a szorgalmasan tevékenykedő ifjú színészek és rendezők Újvidékre költözése ismét csak áthidalhatatlan akadályokat gördít majd a munkát folytatni kívánó, egy-két itthon maradt, műkedvelő elé. És lám, itt is bekövetkezett az, ami Szabadka kultúréletét már akkor veszélybe hozta, amikor — több éve annak —, a pályájuk küszöbén álló fiatal irodalmárok egy egész csoportja Újvidék felé vette az irányt, és az ígéretesebb karrier gondolatától vezérelve végleg a tartományi székvárosban maradt, vagyis hát — végleg lekéste a Szabadkára visszainduló vonatot.

De persze a helybeli irodalom sorsa, helyesebben története ezzel még nem tekinthető végleg lezártnak, mint ahogy annak idején is a további alakulását befolyásoló mozzanatok a Szabadkáról elröppenő ifjú írónemzedék újvidéki fészekrakását követően kezdtek csak igazán érvényre jutni. Mintha nem lett volna elég komoly csapás elvándorlással, ezt követően pedig a segítségnyújtás, támogatás és együttműködés nyílt megtagadásával sújtani Szabadka irodalmi életét (köztudott ugyanis, hogy az írók leg-

többje határozottan kijelentette: sem az ott megjelenő hetilap irodalmi mellékletében, sem az ugyancsak Szabadkán beinduló irodalmi folyóiratban nem hajlandó közreműködni, aminek utóhatásaként egyesek részéről még manapság is tapasztalható némi idegenkedés, sőt teljes és ki-méletlen elzárkózás e két irodalmi közvéleményt formálni hivatott orgá-numtól), az új fészkekben tollukat hegyező írók ezenfelül még egy olyan kritikai stratégiát is kidolgoztak, amelynek az önerejére hagyatott Szabadka irodalmi élete, kultúrája szolgált célpontjául. Lerohanó terveik kivitelezésében a legkevésbé sem zavarta őket, hogy a két város szellemi összecsapása végeredményben egyenlőtlen erőik párharca, amelynek kimenetele már eleve eldöntött, tehát maga a diadal sem több és értékesebb a könnyű harcok és olcsó had:cselek árán megszerezhető érdemeknél. Az Újvidéken alkotó, akkor még ifjú írók táborában mégis szinte naponként követték egymást a „hősvatás dobpergései”, mivelhogy a bírálóhadjáratot indítványozók erkölcsi normái szerint nem a Szabadkán maradt és a várost e nehéz körülmények között is vállaló, irodalmának sebeit gyógyítatók kitartása minősült heroikusabb tettek, hanem azok cselekedetei, akiknek kritikusi keresztútjában Szabadka kultúréletének gyenge véd-erői — majdhogynem ellenállás nélkül — térdre kényszerültek.

Kopeckzy László humoristánk egyike azoknak az otthonmaradt íróknak, akik sem e parázsló években nem barátokztak az Újvidékre, a biztosabb környezetbe menekülés gondolatával, és akik ez idő tájt sem dőlgetnek hasonló álmokat. Szabadka irodalmának, sőt egész szellemi életének szempontjából ez nagyon, de nagyon lényeges! A fentebb vázoltak alapján — amelyek bizonyítását még számtalan adalék szolgálhatná — azt hiszem, sikerült is némiképp érzékeltetni, miért. Érthető tehát, hogy óriási mulasztás és felelőtlenség lett volna az interjúkészítés során szándékosan megkerülni, illetve az interjúvolthoz intézett kérdéseim valame-lyikében nem kitérni erre a problémára.

És Bosnyák?! Nézzük, mit lát ő az ez ügyben feltett kérdés (Őn — szerkesztői teendői végzése miatt — gyakran utazik Szabadkáról Újvidékre. Nem gondolja-e, hogy észak-bácskai kulturális központunk nagyon is megsínylette azt, hogy egyesek végleg lekésték a Szabadkára vissza-induló vonatot?) mögött. Ilyen irányú tájékoztatatlanságára vall, vagy talán még inkább szűklátókörűségére, esetleg rosszindulatúságára, hogy semmi egyebet egy pusztá bóknak szánt dicséretnél, vállveregetésnél (Kopeckzy Lászlót megdicsérte, hogy szerkesztői teendői miatt sokat utazik ugyan Szabadkáról Újvidékre, ám mégis Szabadkán marad, sohase kési le a Szabadkára vissza-induló vonatot;), ami — tévértelmezése szerint — a „kedveskedő kritikusunőnek”, vagyis nekem, csupán arra volt jó, hogy alanyomat lefegyverezzem és az effajta ravasz hízelgéssel befolyásoljam nyilatkozatában.

E fejezet epilógusaként csak annyit: irodalmi életünkben Szabadka helyzete — kétségkívül — komoly gondnak számít, merem azonban hinni, hogy mégsem sokkal komolyabbnak, mint Bosnyák Istvánnak (de feltehetően még másoknak is) az ez ügyben kiépített állásfoglalása, amelynek

alapját — mint láhattuk — egy korántsem egyszerű és mellékes, valójában egy egész közösségünkre tartozó probléma szimplifikálása képezi.

Az interjúorozatnak ezúttal csak egyetlen kérdése kapcsán tértem ki annak a motiváltságnak a kissé részletesebb körvonalazására, amelyet a szépiróinkhoz címzett egyik-másik kérdésem megfogalmazásakor igyekeztem szem előtt tartani és döntő szerephez juttatni.

Attól tartok, hogy legalább ilyen vagy még ennél is jelentősebb motívumot takar jelenkori irodalmunk angazsáltságának, valóságábrázolásának kérdése, amely gerince az interjúorozatnak, és amely ellen Bosnyák ugyancsak szavát emeli azzal a megindoklással, hogy novella- és regénytermésünk társadalmi elkötelezettsége annyira nyilvánvaló, hogy erre a témára kérdéseket gyártani, éspedig olyanokat, amelyek ebben kételkedni merészelnék, irodalmunk alaptalan megvédolását, szépirói ténykedésünk cki nélküli gyanúsítását jelenti. Ellenvéleményének bizonyításakor azonban nem a beszédes tények felé fordul, hanem — igen helytelenül és elhamarkodottan — annak az elfogult novellistának a válaszát idézi halatlan bizalommal, aki prózánk angazsáltságának kérdésében jómaga sem lát elég világosan, következésképp azt állítja, hogy e tekintetben irodalmunk területén minden kielégítő. Ha a helyzet csakugyan ilyen ideális lenne, feltétlenül már rég találkozunk kellett volna az olyan, nagy horderejű alkotásokkal, főleg regényekkel, amelyeknek a gyári munkások és munkácsoládok élete, a külföldön dolgozó vajdaságiak és egyáltalán a külföldön dolgozók küzdelmes, ezer veszélytől fenyegetett hétköznapijai, a visszatért vendégmunkások fogadtatása és persze nem utolsósorban a modern vajdasági falu és parasztsors a témája. (Vagy Bosnyák István akár csak egy ilyen művet is fel tud nekünk mutatni?!) A mi véleményünk szerint regényeink, novelláink arról árulkodnak, hogy túlnyomó többségük közvetlen élmények és élettapasztalatok nélkül íródik, és mert az egyes témák feldolgozását vagy nem vagy csak elvétve előzi meg elmélyült tanulmányozás és kimerítő terepjárás, érthető is, hogy irodalmunk „az öngazgatású társadalom dinamikus fejleményeivel nem tarthat lépést”, tehát „annak kísérőjelenségeit sem tolmácsolhatja időben és az angazsált művészettől várt kellő pártossággal”.

Miért szépíteni és tagadni, hogy íróink meglehetősen vonakodnak, idegenkednek a szűkebb égtájunkat jellemző létformák közvetlen megismeréséről, falvaink, gyáraink, munkácsoládaink életkörülményének elsősorban is kutató jellegű feltérképezésétől (hogy az ezt követő élményi feldolgozásról ne is beszéljünk), amikor még egészen közeli tapasztalatok állnak rendelkezésünkre e nem kívánatos körülmény meglétének igazolásában. Éppen a *Híd*, nem is olyan rég — mint tudott — pályázatot hirdetett faluszociográfiai művek írására. A jelentkezők igen szép száma alapján az ösztönzés, a komoly munkára serkentés eredményesnek ígérkezett. A pályázati határidő leteltével azonban csalódottan azt kellett konstatálnunk, hogy folyóiratunk e vállalkozása — más ilyen kísérletekhez hasonlóan — csődöt mondott, éspedig azért, mert szépiróink — kevésbé publicistáink — az íróasztal mellől, falun, tanyán tett látogatások

nélkül, vagyis a szociográfiai irodalomban használatos és alapvetően fontos munkamódszerek megkerülésével állították össze, írták meg jelentéseiket, amelyeket éppen ezért semmiképpen sem lehetett életüzű forrásokból fakadó, teljes hiteľű munkáknak nevezni. De mert Bosnyák István — akinek erről a problémáról talán mindenki másnál többet illene tudnia — mégis kételkedik az irodalmunk angazsáltóságára, valóságábrázolására vonatkozó kérdések jogosságában, nem hagyhatjuk kimondatlanul, hogy egyetemi tanárunknak akkor feltétlenül kételkednie kell a Tartományi Pártbizottság közművelődési ügyekkel foglalkozó illetékes bizottságainak azon észrevételeiben és megállapításaiban is, amelyek úgyszintén mind gyakrabban hangsúlyozzák irodalmunk gyér angazsáltóságát, és követelnek írónktól fokozottabb társadalmi elkötelezettséget.

Ugyanakkor könnyen megingatható álláspontot leplez le vitapartneromnak az irodalomkritikánkkal kapcsolatos véleménye is, amely mellett makacsul kitart, bár nyilvánvaló, hogy ezáltal nemcsak a szépírók őszintén kifejtett észrevételeivel, kritikánkra vonatkoztatott lesújtó megállapításaival kerül szembe, hanem az előbb már említett bizottságok közelmúltban tolmácsolt megjegyzéseivel is, melyek szerint irodalomkritikánkban — mint kritikáinkban általában — még mindig élnek és érvényesülnek olyan szempontok is, amelyek a pártlevél előtt domináltak. Úgy látszik tehát, hogy az interjúorozatnak a kritikánk helyzetét és szerepét megbolygató néhány kérdése mégsem légből kapott problémára tapintott, és mégsem egészen elvétett irányba érdeklődött, ahogy azt a Bosnyák-féle vitairás erősíti.

De ki kell térnünk még egy nagyobb témakör tisztázására, mivel a vitakezdő írás szerzője — mint maga is mondja — teljesen értetlenül áll a *Symposion* és a régi *Híd*, valamint lapjaink irodalmi mellékleteinek múltjára tett megjegyzésem előtt. A körkérdés pár soros bevezetőjében ugyanis az olvasható, hogy e „két irodalmi folyóiratunk már hosszabb ideje zilált állapotban van és rendszertelenül jelenik meg. Ugyanakkor a vajdasági sajtó irodalmi mellékletei sem problémamentesek.” Mivel az interjúorozat beindításakor lehetetlenség volt részletezni és bizonyítani ezeket az észrevételeket, most utólag készséggel ragadom meg a kissé bővebb kifejtésükre Bosnyák által felkínált kedvező alkalmat.

Kezdeném azzal, hogy bár az első interjú megjelenése óta aránylag igen hosszú idő telt el, változás ilyen szempontból csupán a *Híd* helyzetét illetően tapasztalható, és ez mindenekelőtt a szerkesztőségében néhány hónappal ezelőtt lebonnyolított őrsegváltásnak tudható be, ami — egészen biztosan — nem azért volt elkerülhetetlen, mert e folyóiratunk háza táján a dolgok elrendezettek, megoldottak, helyénvalónak bizonyultak.

Hogy Bosnyák nem érti, mit fed az *Új Symposion*nal kapcsolatban még a jelen pillanatban is, sőt egyre inkább nyugodt lelkiismerettel emlegethető ziláltság, annak oka — minden jel szerint — elsősorban a problémák tipikus bosnyáki megközelítésmódjában rejlik. Vagyis abban, hogy nála mások írásainak, észrevételeinek értelmezése megreked a pusztá formalizmusnál. A szavakat, mondatokat, megállapításokat túlságosan is ön-

magukban értelmezi, és mert nem a saját gondolatai állnak előtte, úgy viselkedik, mint az aktáiba beletemetkezett kishitű irodista vagy mint az a bürokrata közgazdász, aki a számoszlopok és a statisztikai adatok őserdejében tekeregve akar megvilágítani és magyarázni élő gazdasági folyamatokat. Így természetesen nem nehéz megakasztani az egészséges véleménycsere menetét, ami a vitakezdő írásban is bizonyára más irányt vesz, ha a szerzőnek csak egy kicsit is szándékában van tudomásul venni azokat a sajnálatos jelenségeket, amelyek szavaim mögött rögzítődtek. Mert a *Symposion* ziláltsága olyannyira nyilvánvaló, hogy szinte nem lehet nem észrevenni. Legfeljebb csak értetlenkedni lehet, ha valaki kimondja a rá vonatkozó igazságot, és az történetesen éppen sérti a lappal rokonszenvező elfogult önérzetét. Ez esett meg Bosnyák Istvánnal is. Pedig valamennyien jól ismerjük e folyóiratunk elburjánzó negatívumait. Nevezetesen azt, hogy:

1. alig két-három külmunkatárssal, maguk a szerkesztők írják,
2. és hogy (nem bocsátkozva tartalmi elemzésekbe, sem a lap gyér olvasottságának okozati vizsgálatába, bár az ilyesmire is már nagy szükség lenne) nemcsak az interjúsorozat beindítása idején jelent meg rendszertelenül — mint vitapartnerem állítja —, de még manapság is hónapos, sőt féléves késésekkel készül.

Aminék — hogy folytassam — két oka lehet. Vagy az, hogy nincs clég pénz, vagy az, hogy nincs elég kézirat. De mivel köztudott, hogy az *Új Symposion*, illetve a körülötte tevékenykedő alig néhány ember az anyagiak szempontjából viszonylag ideális feltételek mellett dolgozhat, az állandó — és most már úgy látszik — gyógyíthatatlan késlekedés egyedüli magyarázataként a kézírathiányt kell elfogadnunk. Márpedig ha egy folyóirat kéziratgondokkal küzd (amit a *Symposion* esetében a rendszeres késlekedésen kívül a sok ollózott töltelékanyag is megerősít), akkor — úgy hiszem — mondani sem szükséges, hogy annak sorsa, társadalmunkban játszott szerepe égetően fontos közművelődési problémát jelent.

Ezekhez az aggasztó tényekhez viszonyítva az általam használt „zilált állapot” meghatározása csak nagyon enyhe és nagyon óvatos jellemzése e súlyos, idestova már évek óta gyakorolt *Symposion*-politikának. Amely kapcsán indokoltan elismételhető a kérdés: mi szükség az olyan folyóiratra, amely a közösség bizalma és szép anyagi támogatása fejében sem folyamatos munkát, sem aktualitást, sem élénk kritikai tevékenységet nem képes biztosítani, mint ahogy a munkatársak körének bővítését sem tudja szorgalmazni és megvalósítani? Azt hiszem, abban egyetérthetünk, hogy társadalmunknak és irodalmunknak nem olyan folyóirat kell, amely kényszeredetten, féléves késésekkel áll össze, akkor is zömében kölcsönvevett anyagokból és kettős számként, illetve amely ezenfelül a társadalom erkölcsi és anyagi segítségnyújtásában csupán egy szűk, rendszertelenül dolgozó írócsoportot részesít.

Gondolom, tisztázódott, mit értettem a *Symposion* ziláltsága alatt. Vagy ha mégsem egészen, akkor egy külön vitában szívesen vállalkoznék az alaposabb kifejtésére, meglétének még argumentáltabb bizonyítására.

De mert Bosnyák István — heves vitázási buzgalmában — gáncsot vetett azon kijelentésem előtt is, amely lapjaink irodalmi mellékleteire vonatkoznak, nem hagyhatom megválaszoltalanul interjúsorozatomnak ezt a részletét sem. Ennek oka, hogy vitapartnerom ez irányú provokációját is szeretném tiszteletben tartani. Egy kérdés kötelez erre, amelyet Bosnyák intézett hozzám, miután engedékenyen és nagylelkűen maga is megerősítette állításomat, hogy lapjaink irodalmi mellékletei csakugyan nem problémamentesek. Csodálkozva teszi fel azonban a gáncsvető és illetlenül számon kérő kérdést, hogy hogyhogya nem ötlük szemembe „a jó is: például a *Magyar Szó* irodalmi, művelődési és kritikai melléklete”. A válasz persze nagyon egyszerű. Mert én a *Magyar Szó* irodalmi, művelődési és kritikai mellékletét sem tartom problémamentesnek, tehát nem mondhatom rá, hogy jó és problémamentes csak azért, hogy Bosnyák István rokonszenvét — amelyet meggyőződésem meghazudtolásával kellene kifizetni — elnyerjem, kiérdemeljem. De ha történetesen nem így vélekednék, interjúsorozatom rövid „előszavában” akkor sem tértem volna ki e téma részlezésére, még kevésbé a *Magyar Szó* irodalmi mellékletének dicsőítésére, hiszen egy néhány mondatos bevezetőben, amelynek mások a céljai, sem hely, sem alkalom az ilyesmire.

Pedig az igaz, hogy ez a téma nagyobb figyelmet érdemel, mint amilyennel megilletjük. Mert a kultúra ápolásának, terjesztésének igen hatékony eszközeiről van szó, ezzel szemben sajnós, még mindig csak kerülgetjük azoknak a nyilvános megbeszéléseknek, vitáknak és elemzéseknek a gondolatát, amelyek — az eddiginél szigorúbb mércék, szempontok alapján — kimutathatnák, megnevezhetnék lapjaink irodalmi, művelődési mellékleteinek hibáit, sürgős orvoslásra váró fogyatékoságait. Ha már a közelmúltban is éltünk volna ilyen gyakorlattal, akkor most letisztázva, meghámozva állhatna előttünk hetilapjainkkal együtt a *Magyar Szó* kulturális mellékletének fizionómiája is, amely a Kilátó esetében — minden túlzás nélkül — a *Symposion* szimptómáira vezethető vissza. A Kilátónak ugyan van szilárd koncepciója, de talán éppen ebben rejlik annak magyarázata, hogy hasábjain hétről hétre, hónapról hónapra csupán a szerkesztője által kiválasztott néhány ember kap helyet. Mások elbeszéléséből, panaszából, de elsősorban a saját tapasztalatomból tudom, hogy a Kilátóba bejutni szinte kilátástalan, vagy legalábbis nagyon körülményes útnak számít, amelyre az olyannak, aki az oda bedolgozókkal nincs egy véleményen, majdhogynem reménytelen is vállalkoznia. Így tehát — főleg ami az irodalmi alkotásaink elbírálását illeti — mind a Kilátóban, mind pedig az *Új Symposion* oldalain csupán két-három kritikus szava érvényesül. Ez az állapot egyébként egész irodalomkreálásunkra jellemző, amely épp ezért ahhoz a kamaradramához kezd egyre inkább hasonlóságot lenni, ahol az amúgy is kisszámú szereplő még monotonabb és egysíkúbb alakítást nyújt. Az ilyen irodalmi közvéleményesdit kijátszó dramaturgia a díjazásban, a tehetségek, de leggyakrabban a vélt tehetségek kikiáltásában, a valóban új és az egyesek által újnak hangoztatott irodalmi formák, megoldások szentesítésében egyaránt megnyilvánul. Ahe-

lyett, hogy ennek a mechanizmusnak a „személyazonosságát” teljes leírásban megadnánk, elég csak Bosnyákot és a hozzá hasonló hitetlenkedőket emlékeztetni arra, miszerint nálunk az vált szokássá, hogy aki tegnap díjat kapott, az már ma ugyanannak a díjnak odaítélője. Talán Bosnyák szerint nem ezzel magyarázható, hogy immár komoly életművel rendelkező írók mind a díjazottak, mind pedig a díjak odaítélőinek ércgyűrűjén mindmáig kívül rekedtek.

Vagy — tegyük kezünket a szívünkre — hány olyan könyv jelent meg, amelynek alacsony minőségi szintjét semmilyen irodalomfejlesztő és serkentő politika nem tudja igazolni? Mondanék valamit: a nagy irodalmakkal szemben éppen az ilyen, számbelileg kis irodalom engedheti meg magának a legkevésbé a minőség mércéjének fellazítását, annak hangoztatásával, hogy itt úgysem teremnek sűrűn Németh Lászlók és Juhász Ferencek.

Legnagyobb megdöbbenésemről írásom végén szólnék. Valami nagyon furcsa irodalmi optikai csalódás következtében ugyanis Bosnyák István — anélkül, hogy bárkihez és bárkikhez célzatosan társultam volna felfogásban, vélemények hangoztatásában — engem, egyszál egymagmat, fejedelmi többsben, ad absurdum: csoportnak nevez. Attól tartok, hogy vitapartnerom ítélőképessége egy kissé kancsalít, mert rám nézve tesz olyan megállapítást, amely esetleg talán mégis előbb vonatkoztatható a fentebb kifejtett megnyilvánulásokra.

Ilyen értelemben a szemellenző nélküli vita — és ha kell —, bizonyító problémafeltárás elől továbbra sem zárkózom el. Ellenben a bosnyáki egyoldalúság elől annál inkább!

Újvidék, 1976. július 21.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

BALOGH EDGÁR

Balogh Edgárról nemcsak hetven évének ürügyén lehet és kell beszélni, köszöntve a jubilálót. Az utóbbi években megjelent gyűjteményes kötetei (*Duna-völgyi párbeszéd*, Bp., 1974; *Mesterek és kortársak*, Bukarest, 1974) meggyőzően figyelemztetnek, hogy Balogh Edgár az egyetemes magyar irodalom első világháború utáni történetének egyik nagy formátumú közírója, következésképpen nemcsak „közszerese” jelentős, amelynek egy szakaszáról maga vallott *Hét próba* című könyvében (Bp., 1965), hanem „közt” szolgáló publicisztikája, sajátos „közírása” is. Vannak utópisztikusnak tűnő elvárásai, a történelmi pillanatot megragadó s holtpontján átlendítő megoldás-javaslati, de olyan megfigyelései is, amelyeket a magyar irodalom huszadik századi, történetét író tudós sem kerülhet meg. Szereplésével beleírta nevét az egyetemes magyar irodalom történetébe: a csehszlovákiaiba a *Sarló* megszervezésével — ennek hatása támasztotta talán a legnagyobb hullámverést, hiszen a „falukutatás” kezdetét jelentette; a romániai magyar irodalom történetébe mind a második világháború előtt, amikor is 1935-ben kényszerűen Romániába kellett költöznie, s ott a *Korunk*ban tevékenykedett és a háború után közéleti tevékenységével, tanári munkájával és írásaival; a jugoszláviaiba is, hiszen a *Híd* első évfolyamainak szövegeiben az ő gondolatai is ott csillognak. S jelen volt évtizedeken át a „duna-völgyi párbeszéd” gondolatával, munkásságának valódi hajtóerejével, minthogy éppen ez az elv fedezhető fel mind politikai praxisában, mind elméleti munkásságában, ez vezette lép-teit a húszas évek második felétől.

Legnagyobb jelentőségű kétségtelenül a csehszlovákiai, majd a romániai „hőskorszakban” játszott szerepe. Akkoriban érzett Balogh Edgár el „szerepe” maradéktalan vállalásához, keresve az egész közössége számára a tájékoztató csillagokat és létezésének „értelmét” a két világháború közötti sajátos történelmi-társadalmi helyzetben. Érdemes meglesni, miként kényszeríti a sajátos csehszlovákiai nemzetiségi „szituáció” a töprengőt egyszerre kétfelé is figyelni. Önmagára (nem függetlenül természetesen a Magyarországra, Csehszlovákiára és Romániára való figyeléstől) és a „nagyvilágra”, ami Balogh Edgár tudatában mindig a Duna-völgye kis „egyetemessége”, melyet a világpolitikai változások ostromolnak. Törté-

nete van ennek az oly jellegzetes „figyelésnek”, mert történelmi változások korszakában élt. A húszas-harmincas évek profétikus szenvedélyű harcosa a hatvanas években a bölcs „intelem” embere már, bár régi tüzei nem hunytak ki. Természetesen nemcsak személyes életének történetéről van szó. Ami jellegzetesen Balogh Edgár-i, az gondolkodásának története, nevelődésének rajza — Szabó Dezsőtől Marxig, a regös-járástól a kommunista mozgalomig, a „hét próba” stációinak útja, ahogy vallomáselezésében megrajzolta, s miként pályája valóságosan, objektíven mutatja is.

Közírásának eszmei gazdagságából három, Balogh Edgár nézeteien kristályosodási pontját képező témát kell kiemelnünk, természetesen nem függetlenül eszméik történetének kontextusától a csehszlovákiai és a romániai magyarság nemzeti létezését, a magyarországi rokon-törökök értékelését és a „Duna-völgyi párbeszéd” gondolatát.

„Az új nemzedéknek egy történelem nélküli vegetáló vidéki életből kellett kibontakoznia, hogy felfedezze a rá váró történelmi szerepet” — írta 1929-ben az Új nemzedék szava című írása bevezetőjében. Ugyanitt az eszmei út vonalát is megrajzolja a „kispolgári ideológiától a szocializmusig”, amely magának, de a csehszlovákiai és a romániai magyar nemzetiség legjobbjainak is eszmei útja volt. A nemzeti létezés dialektikájának törvényeire való ismerés története is kiolvasható tehát Balogh Edgár írásaiból. Mintegy a maga eszmélete szakaszain mutatja meg, hogyan jut el első regös-kirándulása tapasztalataitól elindulva az „önállóan szerveződni kényszerülő kisebbségi nemzetrab” problémáin át az „örökölt nemzeti eszme” kritikájáig és korszerű meghatározása szükségességének a gondolatáig az új történelmi helyzet hatása alatt, majd a homályos „népfogalomtól” az osztályharc és az osztályokból álló világ tényeinek felismeréséhez, ezekben a nemzeti létezés meghatározó, gátló vagy elősegítő erők munkájának felfedezéséhez. Ezekkel párhuzamosan pedig azt példázzák írásai, hogyan jut el a cseh, a szlovák és a román néppel való együttműködés szükségessége gondolatáig, most már az osztályharc olyan síkján, amely a „magyarság védelmének és haladásának legteljesebb biztosítékát a szocializmusért folyó világharc” győzelmében látja.

Többször kísérletet tesz például a csehszlovákiai magyar kultúra fogalmának meghatározására. Az egyik legteljesebbet a Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében című tanulmányában adja: „Mi sem természetesebb, hogy tizenhat évvel a csehszlovák köztársaság keletkezése után aszerint értékeljük a csehszlovákiai magyarság kultúráját, hogy az milyen hűséggel és őszinteséggel tükrözi származása körülményeit, s azokat a gazdasági és társadalmi erőket, nemzeti és osztályviszonyokat, élő szellemi hagyományokat és a változásokban gyökerező új intuíciókat, amelyekből a tudományos kutatás és a művészi ábrázolás finom eszközei segítségével megszületik.” A területiség elve, a kritériumok, amelyek kizárják az értékfogalom köréből a dilettantizmust, az „itt és most” következetes, ám mégsem merev követelése, az „eredeti” és az elkötelezett” alkotás igénye — ezek fő ismérvei ennek a meghatározásnak. Csak látzólag szépirodalmi vonatkozású azonban, amit itt kiemeltünk Balogh

Edgár eszme-rendszeréből. Valójában az önismeret nagy erejű meghirdetéséről van szó: „Tudnunk kell mindent önmagunkról — írta már Romániában —: számba kell vennünk teljes nemzeti állományunkat...” Ez a számbavétel, az író szerint, népiségtudományi feladat, a „településrajznak, a történelemnek, a néprajznak, a művelődéstörténetnek” kell vállalnia, keresve a sajátosat benne. Hogy maradéktalanul magáévá teszi a Gaál Gábor kidolgozta „romániaság” fogalmát a transzylvanizmussal szemben, természetes, mint ahogy Csehszlovákiában éppen az ő írásaiban mozdult a „csehszlovákiaság” igénye a legegységesebb szükségyszerűséggel.

Természetesen nemcsak csehszlovákiai vagy romániai „belterjességükben” érdekesek Balogh Edgár gondolatai. Termékenységüket a magyarországi népies iránnyal vitatkozó írásaiban is mérhetjük. A magyar népiesség XX. századi, a harmincas években nagyot lobbanó történetéhez kínálnak ezek valóban sajátos, eddig figyelembe nem vett, ám meg nem kerülhető szempontokat. 1936-ban írta: „Egy olyan történelemszemlélet, mely a haladás fő tényezőjét, vagyis az egész nép, a nemzet boldogulásának előfeltételét a munkásosztály feltörekvésében látja, bizonyára megtalálná a magyarországi városok és ipari területek magyar lakosságszaporulatában is azt a jelenséget, mely a magyarság jövőjét illetőleg teljes optimizmusra jogosít...” A falukutatók végkövetkeztetéseivel perel ekkor már Balogh Edgár, ki maga is „falukutató” volt, a falukutatásban munkaeszközt látott, mondván, hogy feladata „felmérni az új valóságot”. Ennek szemlélése azután végkövetkeztetéseinek a magyarországi falukutatókétól eltérő jellegét is eredményezte. A „pusztuló magyarság” képzete ellenében Balogh Edgár a „városi magyart” fedezte fel, a „halál-pszichológiával” szemben pedig a városiasodás demográfiai „eseményét” szegezi. Csehszlovákiában döbönt először arra, amit 1937-ben majd úgy fogalmaz meg, hogy „aki falvainkat keresi, városainkban kezdje a nyomozást”, mert a „lefelé futó magyarság görbáját új városi magyarság felívelő statisztikai görbéje keresztelje”. Pozsony és Brassó ilyen irányban változó demográfiai képének a vizsgálatából szűrte ki tapasztalatát, és ennek alapján állítja, hogy ez „egymaga olyan demográfiai esemény, mely nemzeti jelentőségében a dunántúli egykeproblémával ér fel”. A romantikus nemzeteszme utolsó foszlányai tűnnek el Balogh Edgárnak a „városi magyarról”, tehát az ipari munkásról szóló írásaiban. Éppen ezért az iparosodás és a városiasodás tényében nem tragédiát lát, hanem optimizmusának okát lel fel, mert éppen ettől a társadalmi osztálytól várta „honi magyar szellemi értékeink” kibontakozását is. Különösen a csehszlovákiai tapasztalatai voltak gyümölcsözőek eszmélkedése szempontjából. A polgári világ szemlélete ugyanis egyrészt egyenesen a munkásmozgalomra irányította figyelmét, másrészt az urbánus kultúra iránt tette érzékennyé. Az erdélyi városokba már ezzel az oly jellegzetes érzékenységgel érkezett.

„Más nép e nép, ez csak: a Nép...” — visszhangozzák Ady gondolatát Balogh Edgár okfejtései már Csehszlovákiában is a népkutatás szükségességéről és tapasztalatainak távlatokat kínáló természetéről, amelynek alapján 1938-ban a „rejtett dunai történelem ősi összefüggéseit” látja be.

Az ő „duna-völgyi párbeszédének” — akárcsak eszmerendszerének általában is — a nemzetiségi létezés adta meg értelmét. „Ma már teljes a kép — írta 1936-ban — a Szudétáktól a Balkánig megismertem három ország népét, lenn a gyökerekben, a mélyben, ahol a nemzetek sorsa ellentmondás, gyűlölet, vita, kölcsönös fenntartások és előítéletek nélkül találkozik...” Népismereti igény és a szocializmus eszméje adják ennek a szemléletnek az alapját, s lehetett-e más programja, mint a harc „minden nemzetiségi és szociális reakció ellen” a forradalmi, a „haladó cseh, szlovák, német, ukrán, zsidó, román, szerb, horvát és szlovén új nemzedékkel” együtt. Gyakorlati, tudományos és politikai vonatkozásai egyaránt kirajzolódnak közírásában ennek a „duna-völgyi párbeszédnek”. Harc a nemzeti egyoldalúságok ellen tudományban és az élet mindennapjaiban, s együttes harc a Kelet-Európát fenyegető fasiszta veszéllyel szemben — sajátos jellegét ez adja Balogh Edgár programjának. S nem véletlenül. Az ő szerkesztésében jelenik meg magyar nyelven a *Barnakönyv Hitler Németországáról és a lipcsei pörről* még 1934-ben antifaszizmusának bizonyítékként. 1937-ben viszont már a kelet-európai népek egymásra utaltsága gondolatának a hirdetését vállalja, egy modern jakobinizmus lehetséges formáaként hirdetve: „A románság s a szlávok is agrárnépek, közös veszély fenyegeti őket a gyarmatosító nyugat-európai ipari népek felől...”

Balogh Edgár méltatói rendre közéletiségét hangsúlyozzák, Veres Péter egyenesen a „mozgalmi ember” prototípusának látja. Mi hadd hivatkozzunk közírásának maradandó gondolataira. Ezek mutatnak túl emberi szenvedélyének szép példáin is. A világot megérteni és megváltoztatni akaró ember gondolatai ezek az elmúlt ötven esztendő adott és egészen konkrét társadalmi-történelmi körülményei között.

BORI Imre

MINT AKI NAGYAPÓNAK SZÜLETETT

Majtényi Mihály: *Betűtánc*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

„Nagy mesélőkedv szegődött mellém életem kezdetén, és ezt a mesélőkedvet bontottam csak, ezzel alkottam mindig...” — vallja egy helyütt Majtényi Mihály, találóan határozva meg íróságának alapvető ismérvét, hiszen művének bármely tájára vetődünk is, mindenütt a műfaji követelményeken és törvényszerűségeken túláradó, azoknak határait elmosó mesére bukkanunk. Az alkatának leginkább megfelelő mesélés azonban korántsem olyan csodatevő elbeszélői mód, amely automatikusan azonos színvonalú műveket eredményezhet. Azokban az írásokban, ahol tudatosan irányított mesélőkedve már-már a spontaneitás érzetét kelti, háttérbe szo-

rulnak a szerkezeti fogyatékoságok, s egy irodalmunkban csak rá jellemző derűvel, közvetlenséggel köti le „hallgatósága” figyelmét, ahol viszont az elbeszélendő téma nem mozgósítja kellőképpen a képzeletét, nyelve veszít frissességéből, s a túlírt helyzeteket felsorakoztatva mű előre várt csattanóval vagy fakó anekdotával zárul. Ez a természetzerű kettőségi megfigyelhető publicisztikájában is, méghozzá fokozott mértékben. Az újságírói munka üteme ugyanis egyfelől még a legfáradhatatlanabb mesélőkedvet is alaposan próbára teszi, másfelől pedig a viszonylag jól ismert újságolvasók és rádióhallgatók közvetlenebbül befolyásolják az alkotót, mint ha a szépirodalom „fentebb” régióiban járva, egy feltételezett közönségnek vagy az értő holnapoknak ír. Egyéniségének konstáns összetevőiről nem kell ugyan lemondania, ám a cikk, karcolat vagy tárcia olvashatósága érdekében akarva-akaratlan olyan fogásokat kénytelen alkalmazni mégis, amelyek nemegyszer az újsággal egyidőben feledésbe taszítják írását.

S az újságírással, pontosabban a rendszeres újságnak írással járó nehézségeket Majtényi Mihály esetében csak növelte az, hogy témáit szinte kizárólag a mindennapok jelentéktelen, apró eseményeiből merítette, anélkül, hogy ezeknek szélesebb társadalmi háttérét is megrajzolta volna. Sohasem kapaszkodott aktualitásokba, sohasem pörlekedett az adott pillanat szemret szűrő ellentmondásainak túlhaladásáért, sohasem írt ún. angazsált publicisztikát, amely állásfoglalásra késztetőn lelkes híveket és lesben álló ellenfeleket szerzett már annyi szerzőnek. Nem volt kenyere a vitatkozás, még az irodalmi perpatvarokba sem szólt bele, csak szemlélődött tünődőn, s a senkit se megbántani belső parancsának engedelmeskedve, hol szelíd iróniával, hol mértéktartó érzelmességgel bolyongott a jelen és múlt perifériáján. Kétségkívül kockázatmentesebb ez az út, mint a publicisztika elszánt hadviselőié, bizonyos tekintetben azonban rögzesebb is, hiszen összehasonlíthatatlanul nehezebb, mondjuk, egy leszakadt gombról, lyukas szalmakalapról, nem működő villanycsengőről vagy ventilátorról értekezni, mint „jobbik” énjünkre hagyatkozva, az etikus fantázia zászlóit lobogtatni szüntelenül.

A *Betűtánc* tanúsága szerint Majtényi Mihály nagyon is tudatában volt a mesélése előtt tornyosuló akadályoknak, s éppen ezért a stilisztikai és atmoszférateremtő eszközök egész sorát hívta segítségül a bagatell témák feltöltése érdekében. Akár szépprózájában, itt is gyakran megszakítja a szöveg folytonosságát, az olvasóhoz fordul, kérdéseket tesz föl neki, párbeszédre buzdítja, véleményére, gondolataira kíváncsi. Nyelvéből gondosan kiiktatja az irodalmi nyelv kliséit, s ismételten az élőbeszédre jellemző laza, fordulatos, néha már-már pongyola mondat szerkezeteknél állapodik meg. Mindnyájunkkal megtörténő, egészen jelentéktelen eseményeket húz alá, nagyít ki váratlanul, nagy ráismertető effektussal, több tárcában pedig önnön egyéniségének játékos lefokozására vállalkozik, midőn a „kisember” olvasóra kacintva, egy kicsit élehetetlennek, ügyetlennek, a modern élet rejtélyei közt nehezen tájékozódónak festi le magát. Mondanom sem kell talán, hogy mindez a közvetlenség fokozására szolgál, arra, hogy

a mesélő minél inkább magához láncolja hallgatóságát. Érdekes azonban, bár csöppet sem véletlen, hogy a tárcáknak az a vonulata, amelyben valóssággal halmozódnak, egymásba torlódnak ezek az eszközök, egysikű, képzeletmegkötő anekdotákat dolgoz fel, s így talán leggyengébb réteget képezi a kötetnek (*Félelmetes láng, Valami van, Kalapsors* stb.).

Nem sokkal életesebbek a *Magyar Szó* Jó reggelt rovatából átmentett hírfejek sem. Korlátozott terjedelmük miatt nem kaphatott szárnyra bennük az író mesélőkedve, meditatív képzettársítása, úgyhogy ezek az írások megrekedtek a tárca és a kisesszé határán, s egykori környezetüktől megfosztva, ma már eredeti rendeltetésüknek sem tehetnek eleget. S problematikus az útirajzoknak nevezhető cikkek egy része is. Mert bármekkora rajongója volt is Majtényi Mihály pl. Dubrovniknak vagy Velenecének, nemigen tudott annyira közel férkőzni hozzájuk, hogy emberi valóságanyaguk rejtett összefüggéseit is feltárja. Főként a történelmi és művelődéstörténeti nevezetességeket járta körül, ciszteletréméltó mesterségbeli tudással, nem tudta azonban maradéktalanul legyűrni a szemléleti távolságot, nem tudott szabadulni a turista percepció nyomaitól, a bedekkeres színezettől. A vajdasági tájról szóló élménybeszámolóiban már kevésbé szembetűnők e jegyek, s akad néhány olyan útijegyzete is, ahol valamely nem várt felfedezése hatására külső szemlélete teljességgel belsővé transzformálódik, az út elemeinek dekoratív vázolatát pedig a lélek megindultsága váltja fel, mint pl. *A komlóról, a könyvtárról és egy lány nevééről* című írásban.

S éppen ezek a legmegkapóbb Majtényi-glosszák, nemcsak az útleírások között, hanem általában is. Amint eltekint a nemes szórakoztatás feladatától, és a maga mögött hagyott évtizedek mélyére száll, áttételekben gazdag, bujkáló líraisággal telítődnek a garabonciás mosolyt és a búcsúzkodás alig tetten érhető gesztusait egybeötvöző sorai. Ilyenkor mindig ott látjuk kezében azt a néhány szál tulipánt, amelyet egy iskolai ünnepség után szorongatott hajnalig a sáros, fekete alföldi éjszakában (*Hívójel, Vasút utca* stb.).

Műfaji változatossága és témagazdagsága ellenére is felemás kötet tehát a *Betűtánc*. Nagy kár, hogy a szövegek válogatója, sajtó alá rendezője és gondozója, Tomán László nem elég szigorú mércék alapján dolgozott, s így írónk publicisztikai munkásságának csak tíz esztendejét vehette figyelembe. Meggyőződésem, hogy egy hosszabb periódus írásaiból kiegyensúlyozottabb és időtállóbb *ugyanilyen terjedelmű* kiadvány készülhetett volna, s az is, hogy Majtényi Mihály publicisztikája mindenképpen megérdemelte volna a körültekintő válogatói szigorúságot. Annál inkább, mert adottságainkat és lehetőségeinket ismerve, összegyűjtött műveinek kiadásától még igen messze vagyunk.

UTASI Csaba

SORSOK A FORRADALOM UTÁN

Danilo Kiš: *Grobnica za Borisa Davidoviča*, Sveučilišna naklada „Liber”, Zagreb; Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1976

Egyazon sors hét — csak árnyalatokban különböző — változatát írta meg Danilo Kiš legújabb könyvében, a *Grobnica za Borisa Davidoviča* (Sírbolt Boris Davidovič részére) címűben. A hét történetnek csak pár esetben van azonos szereplője, viszont a különböző szereplők sorsa ennek ellenére meglepő módon egyformán alakul, már-már ismétlődik is. Az elbeszélések, vagy mondhatnánk így is: regényfejezetek Közép- és Kelet-Európa térségében játszódnak le az októberi forradalom utáni időszakban. A szereplők leggyakrabban hontalan zsidók, nyugtalan emberek, akiket clemi erővel ragad magával a forradalom fénycsóvája, s éppen akkor, amikor a fényforrás már kialudni készült, vagy már ki is aludt, s csupán a fény illuzorikus érzete maradt még meg. Ez az a történelmi pillanat, amikor a forradalom felfalja a saját (hűséges vagy rajongó) gyermekeit: a sztálini tisztogatások, a koncentrációs táborok ideje, s ennek egyaránt áldozatai lesznek a forradalom periferiáján élő kisemberek, mint például Mikša, a gombvarró (*Nož sa drškom od ružinog drveta*) és a forradalmat c'őkészítő, vezető, irányító hivatásos forradalmárok, mint például Boris Davidovič Novski (*Grobnica za Borisa Davidoviča*).

A hét történetet tehát nem csupán az azonos téma fűzi össze, hanem

az is, hogy egyik a másikat a bibliai példabeszédek módjára igazolja. A sors azonos, csak a vetületei különböznek némiképpen, és mivel az *azonosság* van a hangsúly (Kiš íróilag is ebbe az irányba mélyíti el mondanivalóját), mivel egyik történet a másikat erőteljesen értelmezi, mivel a sors kíméletlen folyamatát mint szükségszerűséget csak a történetek egymásra utalásában ismerjük fel, a Kiš-művet regénynek is nevezhetjük, amelyben, bár a faktográfiai anyag lazán függ össze, az állandóan ismétlődő sorshelyzetek magát az ismétlést teszik meg a regény kompozíciós elvévé. Ezt bizonyítja a *Psi i knjige* című történet, az egyetlen, amely nem a századunkban, hanem a zsidóüldöztetések korában, 1330 táján játszódik le, s ezt támasztja alá a történet leírásához csatolt záradék, „megjegyzés” is. David Nojmant többször is arra kényszerítik, hogy vegye fel a keresztény hitet és tagadja meg a zsidó vallást. Ő ezt meg is teszi, hogy megmentse életét. Azzal az igazolással, hogy a kikényszerített hit nem lehet érvényes, ő újra és újra visszatér a zsidó vallásra. Végzetét azonban nem kerülheti el, és halálra ítélik. A narrátor a záradékban megjegyzi, hogy Noiman sorsa meglepően hasonlít Boris Davidovič sorsához. A hat évszázad alatt tehát semmi sem változott, és egyetértően idézi Marcus Aureliust: „*Aki a jelent látja, az mindent látott, ami csak valaha volt, vagy valaha lesz, mert mindennek egy az eredete és egy a formája.*” Ennek az analógiának a megidézése egyértelműen előtérbe helyezi a történetek között jelentkező *kompozíciós ismétlések tartalmi jellegét.*

Ennek ismeretében azt is leszögezhetjük, hogy bár Kiš egy meghatározott korszak dramatikus és közismert eseményei felé fordult, nem történelmi regényt írt, még ha e különös regény minden egyes fejezete történelmi dokumentumokon alapul is. A történelmi regény szerzője leginkább azért fordul a múlt felé, hogy a jelen eseményeit az eredetük forrása által jobban megvilágítsa. Kiš a jelen változataiból indul ki, hogy ezeknek az összevetése által *kiszűrje* a történelmi faktográfián túlmutató emberi lényegét, azt a *condition humaine*-t, amely az emberiség morális viselkedésében mindig azonos képletet mutat. Őt tehát a történelem történelem fölötti szelleme érdekli, és a történelmi kontextusból kiemelt művészi lényeg igazságát nagyon nehéz lenne a történelmi tények oldaláról közelíteni meg — még akkor is, ha ennek a (némileg krležai) történelemszemléletnek akadnak vitás premiszásai, s akkor is, ha tudjuk, hogy a szerző éppen a történelmi dokumentumok segítségével alakítja ki írásainak világát. Az írói „dokumentumok” ellenében nem lehet más dokumentumokra hivatkozni. Miért?

A dokumentumok szerepe Kiš művében rendkívül sajátos. Nem az az érdekes bennük, hogy megtörténtek-e vagy sem, hitelesek-e vagy sem, bár nyilvánvaló, hogy minden megtörténhetett volna. A legtöbb történet ugyanis az autentikus dokumentumok *parafrázisa*, néhány részlet pedig azonos. A történeteknek hiteles alap-modelljük van, de a megírt történetnek mégsem a valóságos esemény az anyaga, hanem a hiteles modell *parafrázisa*. A mo-

dell autentikussága másodlagos a *parafrázishoz* viszonyítva. Több kritikus nagyfokú hasonlóságot vél felfedezni Borhesnek és Kišnek a hiteles tényekhez való viszonyulásában. Ez azonban mégsem olyan nagymérvű éppen a fent említett *parafrázis* miatt. Borhes egy intellektuális világot támaszt alá (a legtöbbször nem hiteles tényekkel), Kiš viszont arra használja fel a modell hitelességét, hogy a *parafrázisban* rejlt lehetőségeket minél objektívebben kibontakoztathassa.

A dokumentum másik funkciója, hogy az egész szöveg objektivitását biztosítsa. Ezáltal Kiš eléri azt, hogy az olvasó úgy érzi, *csak* viszonyokat, helyzeteket és viselkedésformákat elemez és nem ő teremti meg azokat. Ez természetesen nagyrészt látszat, hisz a tényadatokat nem dokumentarista írói módszerekkel használja fel, hanem az elemzések által alakítja és sűríti össze, és végső fokon az elemző leírás (legtöbbször leírja az elemzésekből eredő következtetések, lehetőségek kialakulásának folyamatait) lesz az *alkotás, alakítás* legfontosabb eszköze.

Ezzel az eljárással Kiš krónika-szerű tónust biztosít magának, a narrátor objektív hangja az írás folyamatában az írói szubjektivitás fölé kerekedik. A legapróbb részlet is precíz logikai struktúrájú objektív összefüggésekkel rendelkezik. Csak egy példa: a koncentrációs táborok világát a rabok kártyacsatájával érzékelteti. Higgadt előadásával, objektív hangjával olyan megrázó valóságot tár fel, amelyet a hasonló tematikájú művekben alig találhatunk. Hatásos módon találta meg a módját és a formáját annak,

hogyan az emberi sors tragikus oldalait a történetek immanens összefüggéseiből fejtsse ki és így alakítsa ki szuverén írói világát. Jelentős műről, jelentős vállalkozásról van szó, amely méltán kap helyet az utóbbi évtized reprezentatív alkotásai között a szerb irodalomban.

VÉGEL László

ÖSSZEÁLLÓ KÉPEK

Fábián László: *Hazatérő lovam körmen virágos rét illatát hordozza, avagy jurcsa görcs a torokban*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976

Tizenkét novellából álló füzet alkotja Fábián Lászlónak az Új Termés sorozatban megjelent kötetét. Sem az egyes novellák, sem a szövegfüzet egésze nem hagyományos felépítésű. Az eltérés a hagyományos komponálástól egyrészt a szövegek újszerű *technikai és konstrukciós* eljárásaiból ered, másrészt — s ezt a mozzanatot az előbbinél is lényegesebbnek tartjuk — a módszer meghatározó *szemléleti* tényezők eredetiségéből. E két komponens együtthatásának eredményeképpen Fábián László szövegei nemcsak a kötött novellaforma fellazításáig jutnak el, és nemcsak felszámolják a klasszikus novellaírás jellegzetes követelményeit, hanem új követelményeket állítanak a szövegek elé, s ezeknek az új követelményeknek eleget is tesznek.

A *Hazatérő lovam*... szövegeiben az összefüggő, fokozatosan kibomló cselekményív helyébe lazán egymásba fűzött cselekményszilán-

kok, eseményfoszlányok kerülnek. Ennélfogva magának a — klasszikus novella gerincét képező — történetnek a jelentősége mellékessé válik. A novellák központi szálát, a szerkezetet egybefogó kohéziós erővonalat tehát másutt kell keresnünk. Az összetartó mozzanatok egyike Roald Amundsen alakja; központi figurája ez az egész novellasornak. Hasonlóképpen jelenik meg még néhány visszatérő *alak* (Káem, Smen, Elise W., nagyanya stb.) és *motívum* (pl. *Roggenmuhme*, a gyermekkori mesealak). Ezek az alakok és motívumok a szövegeken *belül*, de a szövegek *között* is összetartó erőként funkcionálnak, s ebből következően a novellák kiegészítik egymást, kiteljesítik és tovább árnyalják annak a világnak a képét, melyet Amundsen alakja fog egybe.

A kötet novelláinak van még néhány olyan vonása, amely hozzájárul ahhoz, hogy belőlük többé-kevésbé egységes szövegfelület bontakozzon ki. E minőségek egyike az a sosem csökkenő, és nem is növekvő *distancia*, amely az elbeszélőt az elbeszéléstől elválasztja; ebből az állandósított távolságból következik a szövegek egyenletes prózaritmus, a rendkívül gazdag, sokrétű nyelvi anyag kiegyensúlyozott kezelése, melyet sehol sem bont meg a szubjektívebb hangvétel, valamint a prózai és a költői stílus határterületén megvalósuló írásmódor a maga kissé emelkedett, ünnepélyes stílusával.

A *Hazatérő lovam*... egyik legizgalmasabb kérdését az jelenti, vajon milyen anyagból szövi Fábián László az Amundsen-novellákat, amikor a hagyományos novellaírás eszköztárából alig használ fel

valamit. A novellák alapszövegét Amundsen „*vágyai, emlékei, ábrándjai, képzelgésai*”, megtörtént és megtörténtnek vélt dolgai, „*finomra darált múltjának*” szeletei alkotják. Ezekből állnak össze Amundsen „jelképének” képei. A novellák ideje ugyanis hol az emlék múltjában, hol a képzelet jövő idejében perog, hol e kettő között. Hasonlóképpen Amundsen bolyongását is egyaránt határozza meg a valóság és a fikció: „*Roald Amundsen robbogott vonatán a legenda Amundsenre felé, aki játékosan hol fölbukkant, hol elrejtőzött előle, aki azonban mégiscsak ott élt érzékeiben, bőrének lenyomat-emlékeiben, agyának képzelgéseiben*”.

Ez a próza semmi bizonyosat, semmi véglegesen lezártat nem akar nyújtani: nemcsak a helyzeteket, időpontokat, helyszíneket kívánja a maguk viszonylagosságában megragadni, hanem magát a központi alakot is hol a legenda valótlanságába helyezi, hol vissza a reális viszonylatokba. Fábián novelláírásának szemléleti újszerűsége éppen abból a meggyőződésből ered, amely nemhogy kétségbe vonná a valóságos összefüggések jelentőségét, hanem azáltal, hogy *valóságként* kezeli az emberi fikció, emlékezet, képzelet, ábrándozás tényeit, kiterjeszti, megtoldja a prózairás számára jelentőséggel bíró reáliák világát. Kétségtelenül új dimenziót nyer ezáltal ez a próza, és lehetővé válik számára, hogy a dolgokat több oldalról mutassa meg, alakulásban ragadja meg, folyamatban ábrázolhassa. „...nem a cél a fontos: a keresés, a kutatás maga, az út, amely elvezet valahová, a menet;”

— olvassuk egy helyen, s ebben Fábián prózájának egyik alapvető konstrukciós elvére ismerünk rá.

Nem a tényközlés, hanem az *atmoszférateremtés* az egyik lényeges eljárása ennek a prózának, amely nem a hősök cselekedeteire, hanem *viselkedésére* koncentrál. Ebből következően nincs a cselekménynek élesen elkülöníthető előtere és háttere: a kitérőkől, kanyargásokból, mellékes mozzanatokból nem válik ki egy fő vonulat, egy meghatározó jelentőségű központi szál. A kitérők jelentősége kiegyenlítődik a feltételesen kiemelhető fő mozgásiránnyal, mint ahogy a valószerű mozzanatok is egyenértékűkké válnak a fiktív tényekkel. A szövegek nyelve ennélfogva nem is lehetne más, mint a költői anyagformálás asszociatív módszereivel rokon nyelvezet, s ezért nem narrációként olvassuk e novellákat, hanem sűrített, szimbolikus-metaforikus kifejezések sorozataként:

Amundsen ideje rendkívül hasonlatos Szindbád idejéhez, a *félmúlt-hoz*, a jelennel együtt tartó múlt-hoz, amely már-már az időtlenséghez hasonlít: annak ellenére, hogy úgy érezzük, alakulásukban kísérvük a folyamatokat, részt veszünk bennük, észre kell vennünk, hogy mindaz, ami ebben a prózában végbemeget, valahol az időnek és az időtlennek a metszéspontjában játszódik le. A novellák legerősebb hatásimpulzusai kétségtelenül az időnek és időtlennek, valóságnak és fikciónak, prózának és költészetnek azokból a szálaiból erednek, amelyeket mesterien szőtt össze Fábián László prózája.

THOMKA Beáta

VÉGZETES MAGÁNYOK

Julien Green: *Leviathan*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976

Szerb Antal vélekedik úgy a *Hétköznapiak és csodák*ban Green hőseiről, hogy azok eltorzultsága csak Dosztojevskij regényalakjaihoz hasonlítható. Ezzel kapcsolatban a kritika (Benedek Marcell, Gyergyai Albert, Mészáros Vilma) két szembetűnő vonásukat emeli ki: a tökéletes lélekrajzot; s amire a szerző már művei címében is leginkább utal, a misztikus végzetszerűséget. Az utóbbi nem rontja le az előbbi hitelét, mert a *Leviathanban* a misztikusan rendkívüli nem annyira a hősökben mint egyénekben van — miért ne nagyíthatna ki az író patológiai eseteket? —, hanem azokban a rejtett szükségszerűségekben, melyek nemcsak hogy egymáshoz bilincselik, hanem kölcsönösen meg is semmisítik őket. Titokzatossá és megválthatatlanul pesszimistává az teszi Green világát, hogy emberei nem-hogy könnyítenének egymás mérhetetlen szerencsétlenségén, hanem szadista gyönyörkeresésükkel vagy egyszerűen a jelenlétükkel még inkább fokozzák a másik kínjait.

E sorsszerűség mögött tulajdonképpen azoknak az előítéleteknek és beidegzéseknek a hálózata rejlik, melyek a kisvárosi nyárspolgárság gépies külsőségeiben elvesző életét eleve képtelenné teszik arra, hogy értelmes kérdések felvetése formájában kiutat próbáljon keresni individualista tragédiákba torkolló eltévelyedtségéből. Green hőseinek a gondolkodása neveltetésük és környezetük szokásvilágának határain belül reked. Ez persze nem zárja ki azt, hogy belső és mindenki előtt titokban tartott életünk ne különbözzön homlokegyenest a magatartásuktól, aminek álarcában mások előtt napról napra mutatkoznak; csakhogy e belső életet irracionális világegenség hajtja át, habár esetenként ennek is eltérő a tartalma. Nos, amiben a hősök sorsa, belső meg hasonlottságuk tekintetében egymástól különbözik; életüknek egy korábbi szakasza, amikor a polgári életforma spontaneitása még a tudatukon kívül készítette el számukra későbbi boldogtalanságuk csapdáját; egyszóval az útjuk, mely a tudattalanból a tudatosba, a reményektől az illúziótlanságba, a felszínről a mélybe vezette őket — ez mutat arra, hogy noha a végső okot a kiismerhetetlen végzetben sejteti meg hőseivel és velünk egyaránt, Julien Green regényének a polgári látszatokkal vívott küzdelem a valódi életanyaga. Azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy nála a misztikum, ha nem is kizárólag a regényesség kelléke (ami érthető, hiszen nincs megnyugtató világnézete 1929-ben, a *Leviathan* írásának idején), ellentétben sincs vele, sőt fontos kelléke annak. Ha a végkifejlettől függetlenül, a regényalakoknak a regényidő néhány hónapos jelene előtti életét vesszük szemügyre, akkor a végzetnek és köznapiságnak egy olyan mély dialektikájára bukkanunk, amilyenre a korábbi francia irodalomban csak Flaubert és a Concourt-ok művészetében találunk példát. Csakhogy — s itt az alapvető különbség — Green sorozatban állítja eléink, amit az említettek egy-két központi hősből ön-

töttek típusá, s így módon a hangsúlyt az egyénről az egyének közötti viszonyra helyezi. Nincs központi figurája, akinek látószögéből tárulhatna elénk a mű panorámája. Központi szerepe annak a nyomorúságos életnek van, mely néhány szerencsétlen emberen élőködik. Ennek élménye és látványa azonban természetesen csak a mű végén válik igazán teljessé; ekkor kell az olvasónak véglegesen beletörődnie, hogy nincs megoldás; az utak valóban járhatatlanok.

A *Leviathánban* az író még mindentudó, aki lélekbúvárként egy isten mindig jelenlevő szemeként szegődik hősei nyomába. Ismeri — s a cselekmény bonyolítása közben az olvasóval is ismerteti — múltjukat, azokat a korábbi élményeket, melyek énjüket meghatározták, s ezáltal jövőjük kilátástalanságára is utal. Az előbb azt mondtam, hogy a külső és a belső szétválaszthatatlan egységet alkot Green ábrázolásában, s csak a tragikus végkifejletek igazolják sejtelmünket a belső élet rémeinek meghatározó elsoőbbtségéről. Ekkor jövőnk tisztába azzal is, hogy a kisvárosi szintér egyáltalán nem véletlen, mert nélküle a szereplők térbelileg, találkozásaiik valószínűsége szempontjából nem lehetnének annyira közel egymáshoz, hogy ez az egymásmellettség még sokkal inkább kihangsúlyozhasson egy másik értelemben vett (tragikus) távolságot.

A regény emberi kapcsolatai, láncszerűen illeszkedő viszonyai a magyar irodalomban talán csak Füst Milán műveihez hasonlíthatók. Akivel a legtöbbet találkozunk, s aki a legbetegebb a szereplők között, mivel megjelenése nemcsak saját maga, hanem mások számára is végzetes, egy történelemtanár: Guéret. Az ő sorsában szélsőségesen kiéleződik s elpattan, ami a legtöbb embernél bizonyos feszültségek után megnyílik vagy valamiképpen kompenzálódik: a házasság tartalmatlansága és idegölő unalma. Évekkel később a házasságkötése után Guéret irtózik a feleségétől, anélkül, hogy az tudná. Ennek következtében fokozatosan egy másik élete kezd kialakulni, mely, szado-mazochista módon, egy fiatal lány alakjában megjelenő boldogságeszményt vesz úzóbe. Megtudja, hogy a lány prostituált, s mikor egy pillanatban az elesettek kisebbségének érzése, rútság-komplexusa az agyára megy, súlyosan megsebesíti, majd egy — üldözőjének hitt — aggastyánnal is végez. Ő tehát Angélának a foglya. Csakhogy ez sem szabad, mert a nénikéjének, Mme Londnak az áldozata, aki csak úgy tarthatja meg kifőzdjének vendégeit, hogy a jobb sorsra érdemes lányt a korosodó férfiak kedvében járó szolgáltatásra veszi rá. Green nem lenne nagy pszichológus, ha Mme Londban csak egy gonosz kerítőnőt láttatna. Az öregedő magános hölgynek az anyagiaknál is súlyosabb gondja, hogy ne legyen egyedül; pontosabban: hogy az emberek között tudja magát. Más kérdés, hogy ő, kispolgári butaságból, csak mint uralkodó tekintélyt képzelheti el magát a vendéglőasztalok előtti pénztárnál. Az ő betegsége az, hogy magányára nem tud más gyógyszert, mint vendégei feletti uralmat, mivel erőszakos hitelnnyújtás és kíváncsiszkodás révén behatolt életük titkaiba. Mme Lond is rab tehát: a vendégei.

Visszatérve a lánc másik végére, Guéret-nek, a szerencsétlen tanárnak is van vonzástere, csak éppen ő nem tud róla. A hölgy egy gazdag és ostoba

polgárnak a felesége, Mme Grosgeorge, aki a tanárhoz hasonló tapasztalatokra tett szert a lényével tökéletesen ellenkező házasesetben. Tartása csak addig kemény, maszkja csupán addig lenéző, míg a tanárban, annak kéjgyilkosságából következtetve meg nem sejtí a rokon lelket. Ekkor anynyira magán kívül kerül, hogy rejtegetni is hajlandó azt, akit mint fia szürke nevelőjét alig látott meg. Persze, a hatalomvágy és a hiúság e szerelmet is már a csírájában megmérgezi, aminek következtében már csak öngyilkossági kísérletre futja erejéből, mielőtt még a Mme Lond feljelentése által mozgósított rendőrök megjelenének a házában.

S ami a befejezésen túl van: miután megsemmisültek, akiknél a másokban is lappangó betegség kitört, folytatódik az élet szokásos rendje. Az elcsúnyult arcú Angélat valószínűleg a nála még fiatalabb Fernande helyettesíti, miközben Mme Londnak — nem ad ő közvetlen parancsot! — egy pillanatra sem rezdül a lelkiismerete, Grosgeorge úr alacsonyrendű vitalitása is majd csak az év múlásának törvénye szerint lankad... S a befogadói élmény? Nem maradunk-e gyámoltalanok a mű elolvasásával? Erről, úgy véljük, Benedek Marcell ír a leghitelesebben: „... mint minden igazi művészi alkotás, ez is hord magában egy felszabadító lehetet. Éreznünk kell magunkban azt az egészséges erőt és bátorságot, amely képessé tesz arra, hogy szembeszálljunk a Leviathan-nal, az étellel megvívjuk a magunk harcát, a börtön falain léket üssünk, és bebocsássuk a szabad levegőt.”

VAJDA Gábor

F I L M

TOMMY

Pete Townshend *Tommy* című rock-operája bemutatásakor (1969) mindannak a beérését és csúcát jelentette, ami a 60-as évek zenei életében, a pop- és a rock-zene területén, megcsillant, elkezdődött és részben vagy egészében megvalósult. Egy generáció életérzése, rajongása, hangulata, ítélete és mindenekelőtt zenéje visszhangzott a színpadon.

Ken Russel mondta egy intervjúban a *Tommy* c. filmjével kapcsolatban: „A *Tommyt* azért készítettem, mert a rock képviseli az ifjúság bizonyos forrongását, lázadását, és a mai társadalom részben tükröződik benne... De elsősorban Pete Townshend muzsikája volt az ihlető erő.”

Ken Russel filmjének az ihletőjét és kiindulópontját ismét egy önálló művészet, a zene, képezte, mint előző filmjében, a *Mablerban* is. Egy rock-opera zenéje, amely lehetővé tette, hogy a filmbeszéd a filmben megszűnjék (erre már a *Mablerban* is történtek kísérletek); ez a kiindulási pont

R.: Ken Russel

Z.: Pete Townshend és a The Who pop-együttes;

Sz.: Ann-Margret, Oliver Reed, Roger Daltrey, Elton John és még sokan mások.

tette képessé a filmet arra, hogy a rockban reprezentált világot, tartalmat képi úton interpretálja; és már maga a témaválasztás biztosította a *Tommy* népszerűségét a fiatalok körében.

A Walker kapitány fiáról szóló történetet a rendező a legnagyobb mértékben stilizálja, és „balettesítéssel”, a balett illúzióteremtő világával és eszközeivel próbálja feloldani a két médium (a zene és a film) közötti distanciát. Ennek a célnak a megvalósulását teszi lehetővé az a sok szabad képi megoldás is.

Míg az ötvenes és hatvanas években készült un. operafilmek „feladata elsősorban az, hogy a muzsikát népszerűsítse, s az értőkhöz eljuttassa, ezért a filmekben a képi megoldások többnyire háttérbe szorulnak az ének- és zenekari produkció mögött”, addig Russelnál a muzsika kiváltotta látási és térasszociációk filmképekben való kifejezése egyetlen rangot és helyet követel a zene mellett. Érdekes folyamatnak lehetünk tanúi a *Tommy* nézése közben: ahogyan a programzene írásakor a zeneszerző egy szavakkal megfogalmazott programból, amely lehet szituáció, személy, esemény vagy gondolatsor, kiindulva kísérli meg a tárgyi és szellemi valóságot kifejezni a zene eszközeivel; úgy jár el Russel is — természetesen nála a sorrend fordított. A rendező számára tehát a „program” a Townshend-zene, amely lehetővé tette Russel képzeletének és érzelmeinek szabad csapongását, és a zene üvegalackjából előbújó csodás szellem (a víziók, az asszociációk, a szituációk stb. szelleme) filmmé állt össze, amely napjaink valóságának egy töredékét kívánja a film nyelvén elmondani. A film útján tehát bepillantást nyerünk a Russel-értelmezte és felnagyított rock-zene világába.

A *Tommyban* a filmkép és a filmzene közötti viszony fordított előjelet kap: a film gyújtópontjában a rock-opera zenéje és annak eseményei állnak, amihez a rendező még hozzákomponálta saját szabad képzetársításait, kép-kommentárjait. Itt elsősorban azokra a jelenetekre gondolunk, amelyek már túlmutatnak az opera cselekményén (pl. a The Acid Queen jelenet; Merylin Monroe, mint keresztény istenség; a sztárkultusz; az elhagyatott autótetemő és szemételep stb.), de nem odadobottak, és mint „aláfestő” filmképek a zene kíséretét szolgálják: kommentálják, kiegészítik vagy ellenpontosozzák.

A film oly sok mindent sűrít magába felgyorsított ritmusban haladva előre, a mai világ kaosz-szerűségére, összevisszaságára, száguldó iramára emlékeztetve, hogy nem lepődünk meg azoknak a véleményét hallva, akiknek a filmről alkotott nézetüket egy amerikai kritikus egy mondatos felkiáltása igen jól összefoglal: „Ha létezik totális film, akkor ez az!” Mi azonban ezúttal is elmondhatjuk, hogy csak elérhetetlen eszmény lehet az extenzív, a külső teljesség filmvilággá való szerkesztése. Sőt sok esetben zavarólag hat a film túlzásfoltltsága.

A film alkotóelemei közül majdnem mindegyik kihangsúlyozódik, ennek ellenére elmondhatjuk, hogy különösen két összetevő rajzolódik ki erősebb körvonalakkal a *Tommy* mondanivalójának egészéből: elsősorban a mai pop-élet sztárjainak, „hőseinek” istenítése, imádása, valamint a kihazs-

nálás, kizsákmányolás, napjaink emberének elanyagiasodása. Ez utóbbinak egyik leghatásosabb képi megformálása abban az ötletesen megrendezett jelenetben jut kifejezésre, amelyben az Anya (Ann-Margret) a fölrobbant televízióból kiömlő pezsgő, csokoládé és bab áradatban buja, parázna, kéjes élvezettel fetreng. Mindez igen beszédes víziója a fogyasztói társadalom materialisztikus orgazmusának.

Izgalmasnak ígérkező párhuzammal találkozunk a filmben: a világ-megváltó Krisztus és az új Messiás (Messiások, mint amilyen például Tommy — „korunk hőse” — is) között. Igaz az új ígehirdetőt a tömeg, amely nem tudott olyanná válni, mint amilyen bálványozott Istene, nem feszítette keresztre, *csak* a dicsőség és hírnév trónjáról taszította a feledés sötétségébe.

És hogyan lehet kitörni ebből a bűvös körből? Tommy a film végén megtalálja, és feloldódik a titokzatos Fényben. Meglehetősen „titokzatos” és kiábrándító, reménytelen útmutatás.

A *Tommy*ban egész sor filmszaggal és énekes-szattárral találkozunk, akik túlnyomó részt önmagukat formálják meg, és saját tükkörképüket — igen görbe tükkörképüket — tartják a mozinéző elé. A filmben mindenképp előtt — nem számítva a csodálatosan szép zenét — a kitűnő alakítások érdemelnek dicséretet. Az egész filmet alakjával, egyéniségével és hangjával uralja az Anya szerepét tolmácsoló Ann-Margret, aki színész tehetőségét, sokoldalúságát bizonyítva az érzelmek skáláján a legjelentéktelenebb árnyalatokat is érzékeltette és kifejezte. Roger Daltrey, mint Tommy, alakítása impresszív és megnyerő volt. Oliver Reed könnyen, fel szabadult játéka is említést érdemel.

S végül...?

A *Tommy* elsősorban csak regisztrálja a társadalmi valóság néhány érdekes, de ugyanakkor problematikus jelenségét anélkül, hogy a néző az előremutatás, a kiút megnyugtató illúziójában elringathatná magát.

HAJNAL Jenő

VÖRÖS KÁNYAFA

(*Kalina krasznaja*)

A *Vörös kányafáról*, mint a kiváló szovjet rendező, V. Suksin, utolsó filmjéről, beszélve az *utolsó* nemcsak egy felfelé ívelő, gazdag

életpálya váratlan lezárulását jelentő filmnek a jelzője, hanem magában foglalja — és talán nem is véletlenül — az összegezés, a vallomás (a rendezőről és annak koráról, társadalmáról) és a bizonyítás szándékát, de a filmvásznon nem egy rezignált, sorsába beletörődött, reményét vesztt rendező kézjegyével találkozunk; ellenkezőleg: a mindig dacos, kihívó, harcos, merész

I. és R.: Vaszilij Suksin
O.: Anatolij Zaboockij;
Z.: Pavel Csekalov;
Sz.: Vaszilij Suksin, Ligyija Fedoszejeva

Vaszilis Suksin érett alkotói tehetsége beszél a filmművészet nyelvén.

Egy börtön feldíszített, ünnepi hangulatot árasztó „dísztermében” kopaszra nyírt rabok ájtatos, átszellemült, szelíd arccal, gyermeki ártatlanságot sugárzó szemekkel éneklük az *Esti harangszó* című szomorkás hangulatú románcot. A feyintézet — most már csak — volt lakói ugyanis a hagyományokhoz híven e dallal búcsúznak az ott maradó társaktól és öröktől. Minderről felvillanó képek (a főcím futásával párhuzamosan) adnak kimerítő információt.

Már ez a néhány filmkocka is magán viseli egy nagy rendező művészetére, alkotói módszerére oly jellemző jegyeket, amelyek a *Vörös kányafa* többi részéről is igen sokat elmondanak: a kép és a zene, valamint a keserű, meztelen valóság közötti ellentét szülte kétértelműség, a fanyar humor, a groteszk és a metsző szatíra iránti vonzalmat és érzéket.

A filmnek a tartalma szinte két mondatban elmondható: A börtönből szabaduló hős kiábrándulva a volt cimborák folytatta életmódból, azokközösségébe szeretne bekapcsolódni, akik a „becsületesen és lelkiismeretesen élni” mellett döntöttek. A megvetettség és megaláztatás felidézte konfliktusok, összetűzések elcsitulásakor, amikor már úgy tűnik, hogy az életnek mégiscsak van értelme, akkor a mocskos és fekete múlt könyörtelenül elvégzi azt, amit már előre sejtettünk: a főhóst, Prokugyint, volt bűntársai megölik. Így leírva még jobban kihangsúlyozódik a történet banalitása, közönységessége, elcsépeltsége, és csupán lapos gengszter-történetként hat.

A sablonos történet mellett Suksin több jelenetben a szentimentalizmus, az érzelgősség közvetlen határáig elmerészkedik (pl. mikor Prokugyin és Ljuba egy omladozó falú, rogyant házban fölkeresik hősünk édesanyját, vagy mikor Prokugyin a városba utazása előtt bejelenti elutazását Ljubának stb.).

A film dramaturgiai felépítése is meglehetősen „zavaros”, nem is beszélve az egyes motívumok „tisztátalanságáról”.

Ennyi „rendellenesség” ellenére is ki kell tartanunk azon állításunk mellett, hogy a *Vörös kányafa* igen is jelentős műalkotás, és rendezője mindennek nagyon is tudatában volt. Ugyanis a nézőnek minduntalan az az érzése, hogy a rendező cinkosa, aki a közönségre kacsintva mintha azt mondaná: láthassátok, hogy ilyeneket én is képes vagyok rendezni csak (!) sokkal ötletesebben, eredetibben, mélyebb átéléssel. Mindig tudja, hogy hol kell megállnia, és hogy meddig terjed a művészet határa.

Dehát hol, miben rejlik a titok nyitja?

A *Vörös kányafa* műfaját legponosabban úgy fogalmazhatnánk meg, mint „a napjainkat megörökítő, drámai és derűs epizódokban egyaránt bővelkedő életképet”. A filmben mind az érzelgősség, mind pedig a történet csak kerete az alkotás mélyebb rétegeiből feltörő őszinte érzéseknek, eszméknek, véleményeknek, tetteknek, amelyeket a mű legnagyobb értékeinek könyvelhetünk el. Figyelmet érdemel a film bátor szókimondása, humora, könnyvedsége, egyszerűsége, Prokugyin élcélődő, gúnyolódó, ugyanakkor ragaszkodó, bajtársias természete, a

spontán, szívbőljövő és szívhezszóló érzelmek.

A rendezés és a színészi teljesítmény magas fokát bizonyítja az a jelenet, amelyben az elfáradt, sokat megélt idős házaspár, Ljuba szülei gyanakodva szemlélik az idegent, a házukba betolakodott fegyencet, aki a mérges tekintetek és pillantások tüzeiben váratlanul támadásba megy át. A gazdag és mély élettapasztalataira támaszkodva — inkább csak játékból, tréfából, blöffölésből — az öregember néhány titkolt, fájó pontjára tapint.

Az egész film a hétköznapok, a mindennapi élet légkörével van feltöltve, amelyet meggyőző erővel, plasztikusan jelenít meg egy-egy hús-vér karakter, szituáció, vagy maga a táj.

A filmbeli epizódokat, motívumokat a két főszereplő (Suksin és Fedoszejeva) közvetlen, felszabadult és ihletett alakításával kapcsolja össze, és egységesíti. Fedoszejeva, aki egy sokat meg- és átélt özvegyasszonyt személyesített meg, képes volt a szív tisztaságát, értékeit kivetíteni a nő külsejére is, minek következtében alakja szinte megszépült.

Kettőjük kapcsolata a film leglíraibb és legmegindítóbb része.

Suksin egész művészi „irányzatossága” az emberi természet film- és irodalmi eszközökkel való feltárása körül forgott. A *Vörös kánya*fa ennek a törekvésnek egyik művészi objektivációja.

HAJNAL Jenő

KRÓNIKA

EMLÉKEZÉS GÁL LÁSZLÓRA.* Azonos érzelmektől és közös gondolatoktól indítatva gyűltünk ma egybe, barátaim: Gál Lászlóra emlékezzünk, halálának első évfordulója alkalmából. Azonosak lehetnek érzelmeink, mert Gál Lászlót, akinek emberi viszonylatban csipős nyelve volt ugyan, de nagy, meleg, megérett szíve is, környezetében mindenki barátjaként, oltalmazó testvéreként, apjaként tisztelte, szerette. De emlékező gondolataink sem különbözhetnek sokban, ha végiggondoljuk életútját, ha akár futtában is számba vesszük, mit hagyott ránk öröksége emberi magatartásával, elkötelezettségével, termékeny írói munkásságával.

Nyilván akörül forognak most gondolataink, hogy ezt az örökséget méltóképpen vettük-e, vesszük-e birtokba önmagunk épülésére, és hiánytalanul ruházzuk-e át a jövő nemzedékekre történelmi tudatuk, önismeretük, emberségük, lelki fogékonyságuk, érzékenységük formálódása, kiteljesedése érdekében.

Gál első szerelme, egészen fiatalon, a forradalom volt. Mohó lélekkel fogadta magába a szocializmus eszméit, de tizenhat évesen puskával a kezében cselekvően is katonája volt a forradalomnak. Ez határozta meg egész életútját, későbbi magatartását. A forradalom bűvöletében élt, álmodott, alko-

* Gál Lászlóra, az íróra, költőre és újságíróra emlékeztünk július 13-án. Halálának első évfordulója alkalmából a Híd Szerkesztői Tanácsa, a Forum Kiadó Tanácsa, valamint a nyomda és a Magyar Szó képviselői emlékülésen adóztak Gál László emlékének. Ezután a városi temetőben koszorúzási ünnepség volt. Itt hangzott el Szerkesztő Tanácsunk elnökének e beszéde.

tott, hol romantikus lobogással, hol befelé forduló töprengéssel, néha önpusztító gúnynal, majd öregkorára „hitevesztetten” is hívőként. Hívőként mindig, mert ha a „kamasz” Gál megcsalatott is, és ha később is tapasztalnia kellett, hogy a szocialista társadalmi rend kivívásához nem elegendő a buzgó lelkesedés és egy nemzedék nekilendülése — Gál Lászlón sosem vett erőt a reménytelenség. Nem is vehetett, mert Gál nem álmodozó vagy szerepet játszó széplélek volt, nem hiú ábrándokat kergetett; hiánytalan valóságérzékkel, nyitott szemmel, éleslátással és józan ésszel mérlegelte mindig a világ tényeit.

Haláláig nem hagyta el szellemi frissesége, mindent befogadni akaró kíváncsisága és szenvedélyes közlésvágya. Mindenről tudni akart a világban. A világpolitikai eseményeket személyes ügyként értelmezte és élte meg — ahogyan azt Bori Imre állapítja meg róla. Éppen ezért belső kényszer hajtotta, hogy reagálásait, válaszait, de legbensőbb vallomásait is hiánytalanul közölje a világgal.

Év lehetett és lett példamutató óriása újságírásunknak, de költői nagyságunknak is nyilván a „mindent elmondani” akarás a megalapozója. Mert olvan volt Gál László: a tenyerén tárta elénk szívét, hogy lássák, ami fölemeli, ami örömmel tölti el, de azt is, ami letöri.

Utolsó éveiben többször is szó esett köztünk életről-halálról és az alkotás értelméről. Felfoghatatlan volt számomra az a szilárd állhatatosság, amellyel visszautasított bármiféle halál utáni lehetőségét. Látva, milyen fontos számára, hogy testi erejének fogytán is

papírra vesse utolsó közlendőit, összegezéseit (dehogyan önmagát elsirató sorok ezek!), nem tudtam elhinni, hogy valóban nem érdekli a halál utáni sorsa. Mert a halál után — semmi sem lesz. Mindent erre a földi életre tett fel Gál László. Nem az írás megszállottja volt. Az életmű nem aggasztotta. Amiért harcolt, szóban és írásban, azt a konkrét életért tette. A mindennapokért. Hogy napról napra megvalósítsa önmagát. Hogy emberré és még emberrebbé tegye az embert. Szív szerint az ember állt közelebb hozzá, nem a mű. Már életében is jobbra másokra bízta könyveinek, versesköteteinek összeállítását. A teljes életmű összegyűjtése, felmérése, birtokbavétele tehát a mi feladatunk. — Eddig sem ültünk ölbe tett kezekkel — Bori Imre, Szeli István, Juhász Géza, Mladen Leskovac, Boško Petrović, Sava Babić, Tomán László, Végel László, Utasi Csaba, Bányai János, Burány Nándor, Tolnai Ottó és még tucatnyi irodalomtudósunk, kritikusunk, költőnk, írónk nevében. De még akkor is csak azt mondhatom: ez még mindig nem elég. Gál László nem akart tudni más életről, minden hitével csak a mi világunkban hitt. Egyik utolsó négyorososában írja:

tudom tévedtem az út hibátlan
akarja fejem nem bírja lábam
de az út hibátlan

Nagyon betegem és nagyon fáradtan írta e sorokat Gál László. Azon kell munkálkodnunk, hogy megkönnyítsük jelenlétének ezt az utat. Azon, hogy velünk lehessen továbbra is mindennapjainkban.

PAP József

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ÚJ KIADVÁNYAI. A nyáron gyors egymásutánban három Hungarológia Intézet-beli kiadvány is napvilágot látott. Tóth Ferenc az észak-bánáti népballadák életét vizsgálja *Kálmány Lajos nyomában* című, komoly felmérés szándékú, bevezető tanulmányt és balladagyűjteményt tartalmazó kötetében; a Penavin Olga — Matijevics Lajos — Mirnics Júlia szerzői hármas a *Vajdasági helységek földrajzi nevei* című sorozat első könyvében Bácsopolya és környéke földrajzi nevének adattárát jelentette meg, Pénovátz Antal pedig *A pacséri földművelés és állattartás szótárát* tette közzé. Ezúttal csupán a tájékoztatás, a jelzés, nem pedig a kritikai felmérés szándékával szólunk a kiadványokról.

Tóth Ferenc, mint kötetének címében is jelzi, Kálmány Lajos (1852—1919), a néprajzkutató, az alföldi népköltészet begyűjtésén ismertté vált tudós nyomában járt, és összehasonlítást végzett az új gyűjtés és a 60—90 évvel ezelőtt feljegyzett szájhagyomány között. Tóth Ferenc célja tehát az volt, hogy megállapítsa, „mi az, ami megmaradt változatlanul, mi az újonnan keletkezett, mi változott meg, milyen mértékben és mely tényezők hatására”. Közben természetesen a szájhagyományozó műveltség törvényszerűségeit is kutatta a szerző. Tanulmányának bevezetőjéből idézünk most a könyv közelebbi megismeréséhez hozzásegítő néhány gondolatot:

„Az egyetemes magyar néprajztudomány rendkívül sokat köszönhet Kálmány Lajosnak. A még életében kiadott kétkötetnyi gyűjtésével, valamint a nagyobb részben még kiadásra váró népköltési hagyatékának öt-hat kötetre rúgó anyagával úgyszólván a maga teljességében sikerült rögzítenie a múlt század végi Szeged-vidék és a mai Észak-Bánát folklórájának képét. A népköltészeti alkotások létrejöttében és hagyományozódásában már a század elején felismerte az egyéniség szerepét, s

az egyetlen mesemondótól, az egyházaskéri (verbicai) Borbély Mihálytól összegyűjtött mesekincs kiadásával mintegy előkészítője lett az Ortutay Gyula nevéhez fűződő magyar egyéni-ségkutató iskolának.

— Balladagyűjtésének eredményei szintén számottevők; méltán cáfolják azt a Gyulai Pál és Greguss Ágost képviselte felfogást, hogy az Alföld híján van az igazi tragikumot hordozó napballadáknak, és csak a derűs, tréfas hangvételű románcok őrzésére képes, hisz nem egy klasszikus balladatípust éppen ő mentett meg a veszendőbe menéstől.

— A Kálmány Lajos végezte gyűjtőtevékenység, sajnos, nem folytatódott, nem vált folyamatossá. 1913, Kálmány Lajos egyházaskéri gyűjtése után senki sem kereste fel többé Borbély Mihályt, ma pedig már csak azt vizsgálhatjuk, hagyományozódtak-e Borbély Mihály meséi, s ha igen: a szájhagyományozó műveltség törvényszerűségének és az időközben megváltozott társadalmi körülmények hatásának engedelmeskedve, milyen változásokon, módosulásokon mentek át az utóbbi hat évtized alatt. Igaz, a két háború között s a háború után is voltak folyóiratok (*Kalangya*, *Híd*) és gyűjtők — Kiss Lajos, Banó István, Penavín Olga, Király Ernő, Burány Béla, Fábri Jenő, Tripolsky Géza s mások is —, akik a szájhagyományozó műveltségünk mentésében beállt tételességet nemegyszer megszakították. A közelmúltban több kiadvány látott napvilágot: a zentai folklór füzetek és Király Ernő népdalfüzetei után, illetve velük egyidejűleg, Bori Imre: *Idő, idő, tavaszidő* c. népköltészeti antológiája, Penavín Olga *Kórógyi szótára*, *Jugoszláviai magyar népmeséje*, majd *Szlavóniai hétköznapiak*, Katona Imre: *Kopácsi népmesék* (Sárkányvölgy ikerrestvérek) c. kiadványa. Újvári Zoltán: *Népdalok és balladák egy al-dunai székely közösségből* c. gyűjtése stb. Újabban nem egy hazai és külföldi kutató foglalkozott a jugoszláviai

magyar folklórkutatással és a fentebb felsorolt eredményekkel. Kiadványaink azt tanúsítják, hogy igen-igen megérett a helyzet a népi szóbeli műveltség tudatos, rendszeres és folyamatos gyűjtésére és feldolgozására.”

A vajdasági magyar nyelvészek immár egy évtizede több-kevesebb rendszerességgel gyűjtik Vajdaság magyarlakta területeinek földrajzi neveit, földrajzi névanyagát. Több község vagy nagyobb földrajzi egység névanyaga máris összeállt, s a Történelmi Tudományügyi Öngazgatási Érdekközösség támogatása révén be is indult a sorozat, melynek célja és feladata, mint már fentebb is jelöltük, Vajdaság helységneveinek és földrajzi neveinek begyűjtése és közzéadása. A sorozat első könyvének címe *Bácztopolya és környéke földrajzi neveinek adattára*, mely valójában 23 közép-bácskai község — Angyal Bandi, Bácztopolya, Bački Sokolac, Bajsa, Bogaras, Brazília, Gunaras, Karadorđevo, Kavilló, Kočicevo, Mali Beograd, Mićunovo, Moravica, Nagyvölgy, Novo Orahovo, Njegoševo, Orešković, Pacsér, Pannónia-birtok, Pobeda-birtok, Szőke-sor, Svetičevo és Zobnatica — helynévi adattára.

„Milyen híryanagot kapunk földrajzi neveinkből, milyen információkat tartalmaznak földrajzi neveink?

A Vajdaság-szerte gyűjtött gazdag névanyag, elárulja a táj képét, jellegét, a talaj minőségét, a korábbi helyrajzi viszonyokat, a természetes teret formáját, a határ képét, történetét, tagolódását, a tagolódás változását, a művelés, gazdálkodás módját, a művelés módjának változását, a birtoklás módját, földesúri községi birtokok meglétét, illetve hiányát, a XIX. századi tagosítást, a telepítést, az újratelepítést. A határt bíró emberre is lehet következtetni a nevekből. Megőrizte a nép az egykor ott lakó családok nevét, a lakosok nemzetiségi hovatartozását, foglalkozását, társadalmi-gazdasági viszonyait, törvénykezési szokásait, védekezését a településre törő török-tatár

és más veszedelem ellen, s nem utolsósorban megőrizte a politikai történetet is. Általánosan ismert tétel, hogy egy-egy település földrajzi névanyagában, kifejezésre jut az embernek a környezetéhez, lakóhelyéhez, gazdasági és társadalmi köréhez való viszonya', s 'a helynevek felvilágosítást nyújtanak arról a hosszú fejlődésről, mely a letelepült ember munkája nyomán valamelyik falu vagy város bel- és külterületén végbement'.

Sok szempontból értékes és hasznos a földrajzi névkészlet, sokféle feldolgozási és hasznosítási lehetősége van az összegyűjtött anyagnak."

Akárcsak a két előző könyv, Péno-vázt Antal pacséri tanár munkája is az eddig egyedülálló vállalkozások közé sorolható. Pacsérnak, ennek a kun-magyar bácskai kisközség földművelésének és állattartásának szótárát készítette el, s megvizsgálta a pacséri népnyelv nyelvtani rendszerét, hangtani, alaktani és mondattani jellegzetességeit.

„1955 óta élek és tanítok a faluban. Azóta jegyezgetek, gyűjtögetek nyelvi, néprajzi adatokat — vallja önmagáról a szerző. — Am, amikor 1970 őszén szótáríráásra szántam el magam, a meglevő anyag sürgős, magnetofonos készítéséhez fogtam. Adatközlőim személyes ismerőseim, valamennyien nagyszülőikig visszamenő helybeli születésű földművelők, állattartók, igazi őstermelők.

— ... vallom, hogy nem a nyelvi jelenségek leírása vagy azok magyarázata a fontos, hanem a nyelvi anyagnak lehetőség szerinti teljes és sok példamondattal való szótárszerű feldolgozása, munkámban elsősorban is erre törekedtem. Célom az volt, hogy mind a nyelvtudomány, mind a néprajztudomány számára megbízható és jól kezelhető szótár szerkesszek. Éppen ezért nem riadtam vissza attól sem, hogy a köznyelvben is azonos jelentésű és hangzású szavakat felvegyem, hisz nem éréktelen a nyelvtudomány szá-

mára az egyes szavak megléte, illetve hiánya a különböző nyelvjárássterületeken."

Ez a könyv egy mindössze néhány ezer lakosú falu szótára. Ha a falu lelkes tanárának követői akadnak s elkészülnek más községek hasonló szótárjai is, akkor egy napon talán kézbe vehetjük a vajdasági földművelés és állattartás szótárát is. Kár, hogy e könyv szerzője már gyűjtőmunkája kezdetén nem bővítette ki kutatási területét a többi vajdasági kun-magyar községre (Moravica, Feketics, Piros) is.

SZELES KÁROLY KARIKATÚRA-REGÉNYÉNEK NEMZETKÖZI SIKERE. Vajdasági magyar könyv ritkán fut be figyelmet érdemlő nemzetközi sikert. Érthetően, hiszen ha le nem fordítjuk — eddig többnyire csak hazánk népeinek és nemzetiségeinek nyelvére való fordítására volt példa, világnyelvekre pedig csak elvétve —, nem is törhet be más, nagyobb nyelvterületre. Hogy könyveink is, ha kijutnak Vajdaságból, elérhetnek komolyabb sikert, tanúsítja Szeles Károly *Olimpia* címmel megjelent karikatúra-regénye, amely az olaszországi bordigherai karikatúrákiállításon nagydíjat kapott.

Szeles Károly, a *Magyar Szó* karikaturistája (az utóbbi időben inkább animációs filmjeivel hívta magára a figyelmet), ötletes karikatúraszűteménvt készített: az olimpiai fáklavivőt kíséri végig az őskortól napjainkig. A harminc karikatúrából álló regény valódiában a felújított játékok balladája.

Dušan Vukotić Oskar-díjas filmrendezőnek írja találón a kötethez csatolt előszavában: „Ezek a grafikaiilag tiszta karikatúrák szerves egységet alkotnak, s nincs szükségük szövegmanókora. Szeles Károly, a karikatunista, grafikus és festő, több hazai és nemzetközi díj nyertese, mindig arra törekedett, hogy diszkrét humorú karikatúrái a világról

és az emberekről alkotott humanus véleményének hű kifejezői legyenek. Ez a törekvése nyilvánul meg ebben a könyvében is.”

A határainkon kívül is nagy érdeklődésre talált könyvnek idehaza nem volt kellő kritikái sajtóvisszhangja. Eddig csupán Csordás Mihály, a *7 Nap* kritikusa elemezte behatóbban. A következőket írja: „A tipikus — korunk jelenségeit karikírozó — életképek rajzai azonban mindig megjelenítenek valami mélyebb tartalmat is. Csak vérbeli karikatúrista fejezhet ki ennyi mindent néhány vonással: fáklavivónk testartásában, groteszk kis arcán tisztán tükröződik a félgömbből kimenekülő rémület, az idegen égitésre potypanyva a naiv meglepődés, a célba érve a halálos kimerültség, vagy a felrepülő füstkarikában gyönyörködve a büszke elégedettség... Mindvégig pedig a kisember legyőzhetetlen akarata, törekvése, hogy elérje fontos célját.”

HÚSZ ÉVE SZEMTŐL SZEMBEN A RÁDIÓHALLGATÓKKAL. Ezzel a címmel közölt írást Fehér Ferenc a *Magyar Szóban*, amelyben arról tudósít, hogy elkészült az Újvidéki Rádió műsorainak dokumentumkönyve. Az említett könyv tulajdonképpen az Újvidéki Rádió művelődési, irodalmi és szórakoztató osztályának azt a törekvését példázza, hogy — bár ez nem tartozik elsődleges feladatai közé — az éteri kapcsolaton kívül közvetlen kapcsolatot is teremtsen a hallgatókkal.

„Szimin Magda — írja Fehér Ferenc — átfogó bevezetővel gazdagított könyve kincset jelenthet majd az elvégzett munka elemzésekor; adatszerűségeiből kiszüremelő eredményeik örömmel, a szervező hozzáállás lanygulásából figyelmeztetően kívülálló jelek pedig aggodalommal töltenek el bennünket. Csak egy példa: tizenöt évvel ezelőtt egyetlen esztendő leforgása alatt nem kevesebb, mint ötvenkilenc nyilvános műsoruk volt — az elmúlt évek-

ben pedig összesen csak húsz hasonló rendezvényt bonyolítottak le!”

Elgondolkoztató ez az utóbbi mondat, hiszen éppen a könyv tanúbizonysága szerint a rádió már 1952-től rendez nyilvános vidámműsorokat, 57-től pedig nyilvános hangjátékok színhelye is volt, egy évvel később viszont — az M-stúdió megszületésével — a Rádióban van Újvidék legnépszerűbb hangversenyterme, irodalmi, drámai és szórakoztató műsorok színhelye. Bizonyítékként: Dürrenmattot és Ionescót Vajdaságban itt játszották először, a hazai magyar színműírók közül Majtényi Mihály, Deák Ferenc, Gobby Fehér Gyula, Varga Zoltán és Guelminó Sándor ezen a színpadon debütált. Rengeteg irodalmi estet szerveztek, melyek közül Gál Lászlóra, Majtényi Mihályra vagy Herceg Jánoséra még ma is emlékezünk. De nemcsak a hazai írók mutatkoztak itt be, hanem magyarországi és romániai írók is, közöttük Déry Tibor, Nagy László, Sántha Ferenc, Illyés Gyula, Németh László, Vass István, Juhász Ferenc, Weöres Sándor, Örkény István, Dobosi Imre, Garai Gábor, Simon István, illetve a romániai magyar írók közül Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Sütő András és Szemlér Ferenc. Hozzászámítva mindezekhez az Ady-, József Attila-, Radnóti-, Branko Radičević-, Krleža- és Andrić-estet, valamint a Magyar Rádió irodalmi osztályával közösen megrendezett nyilvános önálló művészeti esteket (Sinkovits Imre, Gombos Katalin, Latinovits Zoltán, Ruttkay Éva, Mensáros László, Jancsó Adrienn, Darvas Iván, Major Tamás stb.), már körvonalaztuk is, mi állt e stúdió érdeklődésének középpontjában. Jogos azonban Fehér Ferenc aggodalma, miszerint „a jelekből ítélve, féltő, hogy mindez csakugyan emlék marad lassacskán: az Újvidéki Rádió az utóbbi esztendőkből mintha nem tenne meg mindent annak érdekében, hogy húszesztendei nyilvános műsorainak e hősi korszakát tovább éltesse”.

NYELVHELYESSÉG LAPOKBAN, FOLYÓIRATOKBAN — A SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK SZAKTANÁCSKOZÁSÁN. A magyar nyelv-művelés és a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat megalapítója, az adai születésű Szarvas Gábor tiszteletére szülővárosában két évenként nyelv-művelő napokat rendeznek. Az október második felében sorra kerülő Nyelv-művelő Napok keretében nyelvhasználati és nyelvhelyességi nyilvános értekezletet tartanak. A szakdolgozatok tárgya a vajdasági magyar napi- és hetilapok, valamint folyóiratok, továbbá az üzemi kiadványok, a rádió- és a televízió és a *Hivatalos Lap* nyelvvezeték elemzése és tanulmányozása. A szervező bizottság eddig tizen-egynéhány referátumot kapott, a szerzők között pedig olyan neves nyelvtudósok vannak, mint Grétsy László, Hernádi Sándor, Rácz Endre és Szatmári István.

A szervező bizottság úgy döntött, hogy a minősítő szakbizottság indítványa alapján megjelenteti az idei ülés-szak anyagát annak érdekében, hogy a Jugoszláviai Magyar Nyelv-művelő Egyesület alapszervezeteiben, az érdekelte kiadóházakban és társadalmi szervezetekben tanulmányozzák és elemezzék a szaktanácskozáson elhangzottakat.

Még egy kiadvány előkészületei vannak folyamatban, az adai Miniaturörök sorozatban megjelentetik *Szarvas Gábor élete és a Nyelv-művelő Napok* c. kiskönyvet.

HARMINCHÉTEZER TANULÓ A JÓ PAJTÁS NYELVMŰVELŐ VERSENYÉN. Néhány héttel az elmúlt tanév befejezése előtt zárult a *Jó Pajtás* c. gyermeklap szerkesztőségének hagyományos nyelv-művelő versenye, amelyet a Jugoszláv Pionír Játékok keretében már több mint egy évtizede szervez évről évre a lap.

A *holnap meséi* elnevezésű fogalmazási és rajzverseny témája a tudományos fantasztrikum volt, amelyet ezért fanti-pályázatnak neveztek el, népszerűsítve és terjesztve az új keletű, kissé furcsa, de igen találó kifejezést, a fantit. A verseny óriási gyermektömegeket mozgatót meg, százötven vajdasági, baranyai, szlavóniai és szlovéniai iskola, óvoda és napközi harminchétezer diákja vett rajta részt. A tanulók előkészítésén nem kevesebb, mint ötszáz pedagógus fáradozott. A számok mindennél jobban illusztrálják a második évtizedébe lépő nyelv-művelő vetélkedő célszerűségét, s azt is, hogy szervezett akcióival, az érdeklődés kellő felkeltésével milyen méretekig szélesíthetők az iskolai nyelv-művelő mozgalom határai.

Matijevics Lajos egyetemi docens a Gondolatban közölt kommentárjában a verseny kapcsán megállapítja: „A szép nyelvért, a helyes beszédért folytatott küzdelemnek soha sincs vége, mozgalmak, viták, vetélkedők, versenyek bizonyítják ezt, amelyekből manapság is van bőven. Akár országos szinten, akár tartományi szinten, akár körzeti szinten nézünk szét, mindenhol folyik a nyelv-művelés, mindenhol keresik a nyelvcsiszolatás formáit, lehetőségeit. Kétségtelen, hogy Jugoszláviában az iskolai nyelv-művelő mozgalmat mindmáig a diákság népszerű hetilapja, a *Jó Pajtás* irányítja és tartja a kezében. Szerkesztősége egy pillanatra sem feledkezett meg a lap fennállása óta az anyanyelv ápolásáról, sőt azt az öröndetes tényt kell megállapítanunk, hogy évről évre nőttek ilyenfajta igényei, s céljainak megvalósításához egyre többen hozzájárultak. Ezt tapasztaltuk az idei versenyen is; a *Holnap meséi* című fogalmazási és rajzversenyen harminchétezer tanulót foglalkoztatott.”

RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK MORAVICÁN ÉS TOPOLYÁN. A szabadkai Városi Múzeum és a topolyai közösi képviselő-testület között 1973-ban

kötött megállapodás értelmében a szabadkai művelődési intézmény tíz éven át rendszeres kutatómunkát végez a város őstörténetének feltárása érdekében. Tavaly például a X. és XI. szá-

zadból való sírokat tárták föl, az idén pedig településmaradványok után kutatnak. Az egykori Pusztatemplom helyén folyó ásatások eredményeiről majd csak következő számunkban szólhatunk.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Kopeczky László: Kispróza

Boba Blagojević: A kutya (novella)

Tolnai Ottó, Pero Zubac és Tomaž Šalamun versei

Interjú *Örkény István*nal

Bosnyák István: Két regény regénye (Tanulmány Mélius József műveiről)

Újabb fejezetek *Bori Imre* Krleža-tanulmányából

Tamás Gáspár Miklós: A kimondás egyszerűsége a művelődéstörténetben

Varga István: Három arckép Thomas Mannról

Saffer Pál és *Dudás Károly* riportja

Michal Harpán tanulmánya a vajdasági szlovákok költészetéről

Dér Zoltán: Versek mögött

Pechán József művészete

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bori Imre*: Balogh Edgár 1095
Utasi Csaba: Mint aki nagyapónak született 1098
Végel László: Sorsok a forradalom után 1101
Thomka Beáta: Összeálló képek 1103
Vajda Gábor: Végzetes magányok 1105

Film

- Hajnal Jenő*: Tommy 1107
Hajnal Jenő: Vörös kányafa 1109

KRÓNIKA

- Pap József*: Emlékezés Gál Lászlóra
Bordás Győző: A Hungarológiai Intézet új kiadványai; Szeles Károly karikatúra-regényének nemzetközi sikere; Húsz éve szemtől szemben a rádióhallgatókkal; Nyelvhelyesség lapokban, folyóiratokban — a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok szaktanácskozásán; Harminchétezer tanuló a *Jó Pajtás* nyelvművelő versenyén; Régészeti ásatások Moravicán és Topolyán

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1976. szeptember. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-196-os folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 50, fél évre 25, egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100, fél évre 50 dinár; külföldön egy évre 6 dollár, fél évre 3 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.
